

ΑΝΤ. ΧΩΡΑΦΑ — ΑΝΤ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΚΑΙ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΛΛΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑΝ 1933-1938

ΔΙΑ ΤΗΝ Δ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΕΞΑΤΑΞΙΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Τιμάται μετὰ τοῦ βιβλιοσήμου καὶ φόρου δρ. 40.60

Βιβλιόσημον καὶ Φόρος Ἀναγκαστ. Δανείου δρχ. 18.90

Ἄριθ. ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως 41795/Β-8-33

Ἄριθμός ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως $\frac{45136}{20-5-38}$

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.

42—Ὁδὸς Σταδίου—42

1938

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΝΤΙΧΡΕΩΣΤΗΡΙΟ

18 1888

THE STANDARD

AND THE HARRISONIAN STANDARD
THE KONSTANTINOPOULOS

Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ Α ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

42, ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΝΤΙΣΣΙΑΣ

ΑΝΤ. ΧΩΡΑΦΑ — ΑΝΤ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΔΙΑ ΤΗΝ

ΔΙΑ ΤΗΝ Δ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙ.

Ἀντίτυπ

Ἀριθμὸς ἐγκριτικῆς ἀ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.

42—Ὁδὸς Σταδίου—42

1938

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὰ γνήσια αντίτυπα φέρουν τὴν σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας».

ΤΥΠΟΙΣ : ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ 30

42039

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ

Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, ἀφ' οὗ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (395) ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Δύσεως, καθ' ὅλον τὸν Ε' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος ἀγωνίζεται ν' ἀποφύγη τοὺς ἀπειλήσαντας αὐτὴν ἐξωτερικοὺς (βαρβαρικὰ καὶ ἐπιδρομαὶ) καὶ ἐσωτερικοὺς (θρησκευτικὰ ἔριδες) κινδύνους καὶ ἐν τέλει κατορθώνει νὰ ἐξέλθῃ ἀβλαβῆς.

Ἡ ἐπακολουθήσασα κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565) ἀποτελεῖ μίαν ἰσχυρὰν προσπάθειαν πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς παλαιᾶς ὁμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Ἰουστινιανὸς διαθέτει πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἐσωτερικὴ ἀναδιοργάνωσις καὶ ἐξωτερικοὶ μακροὶ πόλεμοι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τοῦ δυτικοῦ ὁμαϊκοῦ κράτους, τὰς ὁποίας κατεῖχον οἱ βάρβαροι, περιποιοῦν μεγίστην δόξαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ λαμπρύνουν τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε νὰ θεωρῆται αὕτη ὡς μία τῶν ἐνδοξοτέρων ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Συγχρόνως ὅμως ἐξαντλοῦν τοὺς πόρους τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον, ὅταν ἔλειψεν ἡ ἰσχυρὰ φυσιογνωμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐκ βορρᾶ βαρβάρων (Λογγοβάρδων, Ἀβάρων, Σλαύων) καὶ τῶν Περσῶν ἐξ ἀνατολῶν καὶ διέτρεξε σοβαρὰν κρίσιν.

Ἀπὸ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἀντιμετώπισε τότε ἡ αὐτοκρατορία, ἔσωσεν αὐτὴν ὁ Ἡράκλειος (610-641), ὁ ὁποῖος διὰ τῶν μακρῶν πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμων, χάριν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, πολεμουμένου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Χοσροῦ τοῦ Β', θέλοντος νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πυρολατρείαν τοῦ Ζωροάστρου, συνέτριψε τὴν δύναμιν αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου ἡ αὐτοκρατορία λαμβάνει τὸν ἑλληνικὸν της χαρακτήρα

διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους.

Ἄλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου ἐμφανίζεται ἀπὸ ἀνατολῶν νέος μεγαλύτερος κίνδυνος, οἱ Ἄραβες πλήρεις φανατισμοῦ ἐκ τῆς νέας τοῦ Μωάμεθ θρησκείας, οἱ ὅποιοι καταλύσαντες τὸ περσικὸν κράτος ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος κατέκτησαν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Ἐπὶ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Ἡρακλείου ἐξακολουθοῦν τὰς ἐπιθέσεις των κατὰ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ πολιορκοῦν καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου ἀνέδειξεν εὐτυχῶς καὶ πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἄνδρας ἀνταξίους τῶν περιστάσεων καὶ οὕτω ἀνακοπέισις τῆς ὁρμῆς τῶν Ἀράβων ἐφάνη ὅτι τὸ κράτος θὰ εὔρισκε τὴν εὐτυχίαν του.

Περὶ τὰ τέλη ὅμως τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου ἐσωτερικαὶ καὶ ἔριδες δημιουργοῦν ἀναρχίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦνται οἱ ἑξωτερικοὶ ἐχθροί, Βούλγαροι καὶ Ἄραβες, καὶ λεηλατοῦν τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιατικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν καὶ τοὺς ἐκ ταύτης κινδύνους σώζει τὸ κράτος ὁ στρατηγὸς τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ στρατευμάτων Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος, ὁ ὅποιος ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον (717) ἔγινεν ἰδρυτῆς νέας δυναστείας τῆς τῶν Ἰσαύρων.

Ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοί του κατώρθωσαν νὰ συντρίψουν τὴν δύναμιν τῶν ἑξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ ἐκ παραλλήλου ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς αὐτοκρατορίας καταστρώσαντες εὐρύτατον μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμα. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ αὕτη προσπάθεια τῶν Ἰσαύρων βασιλέων, ἂν καὶ ἀπέτυχε, λόγῳ τῆς σφοδρᾶς ἀντιδράσεως τὴν ὁποίαν συνήνητησεν ἰδίως τὸ θρησκευτικὸν αὐτῆς μέρος, ἀφῆκεν οὐχ ἦττον ἔχνη πολὺ βαθέα, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς διαδόχου Μακεδονικῆς δυναστείας μεγάλην ἀκμὴν τῆς αὐτοκρατορίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

1. Οἱ βασιλεῖς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ ἀποτυχία τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἦτο πλήρης. Πολλὰ διατάξεις ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἔθνους δὲν κατηργήθησαν. Ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωσις τοῦ κράτους ἔδωκεν εἰς αὐτὸ νέαν ζωὴν. Καὶ ἐν γένει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ πνεῦμα δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ταῦτα ἔφεραν τὴν μεγίστην ἀκμὴν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ *μακεδονικὴ δυναστεία* διετηρήθη ἐπὶ τοῦ θρόνου 190 ἔτη. Τοῦτο κατορθώθη διὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος νέου συστήματος διαδοχῆς, τῆς συμβασιλείας. Καὶ προηγουμένως οἱ υἱοὶ τῶν βασιλέων προσελαμβάνοντο πολλάκις ὡς συνάρχοντες καλούμενοι ὁμοίως βασιλεῖς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης συνέβη καὶ τὸ ἕξις. Ὅσάκις οἱ νόμιμοι διάδοχοι ἦσαν ἢ ἀνήλικοι ἢ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἢ γυναῖκες, ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἰδίως εἰς τὰ στρατιωτικὰ κατελάμβανον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ διεξῆγον αὐτὴν κατὰ τύπους μὲν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νομίμων διαδόχων, πράγματι ὅμως αὐτοὶ μόνοι. Οὕτω συνεδυσάθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία, πρὸς τὴν ὁποίαν ἦτο τότε προσηλωμένη ἡ κοινὴ γνώμη, μετὰ τῆς αἵρετῆς, τὴν ὁποίαν ἀπῆλθον πολλάκις αἱ περιστάσεις, καὶ ἔλειψαν αἱ ταραχαί, αἱ ὁποῖαι συνέβαινον ἄλλοτε ἐκ τῆς συχνῆς νέων βασιλέων χειροτονίας.

Ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας ὑπῆρξεν ὁ *Βασίλειος ὁ Μακεδὼν (867-886)*. Τὸν Βασίλειον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Λέων Γ' ὁ σοφὸς (886-912)* καὶ τοῦτον ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912-959)*. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἦτο ἀνήλικος, γίνεται ἐπὶ τινὰ ἔτη συμβασιλεὺς αὐτοῦ ὁ ναύαρχος *Ῥωμανὸς Δεκαπηνδός (919-944)*.

Τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Ῥωμανὸς*

Β' (959-963), και τοῦτον ὁ ἀνήλικος υἱὸς τοῦ **Βασίλειος Β'** ὁ **Βουλγαροκτόνος (963-1025)**. Κατὰ τὸν χρόνον ὅμως τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ ἀναγορεύονται συμβασιλεῖς τοῦ κατὰ πρῶτον μὲν ὁ **Νικηφόρος Φωκᾶς (963-969)**, ἔπειτα δὲ ὁ **Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς (969-976)**.

Μετὰ τὸν Βασίλειον Β' ἀποθανόντα ἄτεκνον ἐβασίλευσεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ **Κωνσταντῖνος Η' (1025-1028)** καὶ μετὰ τοῦτον αἱ θυγατέρες αὐτοῦ **Ζωὴ καὶ Θεοδώρα (1028-1056)**, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνέρχονται εἰς τὸν θρόνον, εἴτε ὡς σύζυγοι τῆς Ζωῆς εἴτε ὡς συμβασιλεῖς αὐτῆς, ἄσημοί τινες ἄνδρες.

2. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδῶν (867—886).

Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν καταγωγῆς ἀσήμου καὶ ἀπαίδευτος, ἀλλ' ἦτο συνετὸς καὶ πρακτικὸς ἄνθρωπος. Καὶ πρῶτον μὲν ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, ἣ ὁποία ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἶχε παραλύσει. Ἐβελτίωσε λοιπὸν τὴν διοίκησιν διορίσας εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας χρηστοὺς καὶ πεπαιδευμένους ἀνθρώπους καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιακόπως αὐτοὺς καὶ ἠνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Συγχρόνως, ἐπειδὴ εἰς τὴν νομοθεσίαν μετὰ τὴν κατάργησιν μάλιστα τῶν νόμων τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐπεκράτει μεγάλη σύγχυσις, ἐξέδωκε δύο νομικὰς συλλογὰς, τὸν **Πρόχειρον νόμον**, ὁ ὁποῖος εἰς δευτέραν ἔκδοσιν διωρθωμένην ὠνομάσθη **Ἐπαναγωγὴ τῶν Νόμων**, καὶ τὴν **Ἀνακάθαρσιν τῶν Νόμων**. Καὶ ὁ μὲν Πρόχειρος Νόμος ἦτο ἐπιτομὴ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιλαμβάνουσα καὶ τινὰς διατάξεις ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος, ἣ δὲ Ἀνακάθαρσις τῶν Νόμων ἦτο συλλογὴ καὶ κατάταξις τῶν ἐν ἰσχύϊ ὀρισμῶν τοῦ Δικαίου.

Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Βασίλειος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, διότι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ διαφόρων ἐχθρῶν. Ὁ Βασίλειος δὲν ἦτο στρατηγός, ἀλλ' ἤξευρε νὰ ἐκλέγη τοὺς καταλλήλους ἄνδρας διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ ἀνδρεῖος ναύαρχος **Ῥοδῆφας**. Διὰ τούτου κατώρθωσε νὰ περιορίσῃ καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς, οἱ ὁποῖοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἠρῆμωναν τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος.

καὶ τοὺς Ἄραβας τῆς Ἀσίας, οἱ ὅποιοι ἔκαμον διαρκῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Τέλος ὁ Βασίλειος ἐνήργησε τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν σλαβικῶν φυλῶν τῆς Δαλματίας, αἱ ὅποια ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ προσέει τῶν ἐν Μάνῃ τῆς Πελοποννήσου Ἐλευθερολακῶνων, οἱ ὅποιοι μέχρι τοῦδε διετήρουν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν.

3. Λέων ΣΤ' ὁ σοφός (886—912).

Τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα τῆς σώφρονος διοικήσεως καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο δὲν ἐφάνησαν εὐθύς ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν υἱοῦ του Λέοντοιο τοῦ ΣΤ'. Ὁ Λέων ὑπῆρξε τὸ ἀντίθετον τοῦ πατρός του. Ἦτο μὲν πεπαιδευμένος, ἐν ᾧ ὁ Βασίλειος ἦτο ἀπαίδευτος, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸν πρακτικὸν νοῦν καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Βασιλείου. Καταγίνεται εἰς τὸ νὰ συνθέτῃ ὕμνους καὶ σοφὰ ὁμολογουμένως συγγράμματα. Ἡ διοίκησις ὁμοῦ περιέχεται εἰς χεῖρας ἀνικάνων καὶ ῥαδιούργων αὐλικῶν, ὁ δὲ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν παραμελοῦνται. Ἐνεκα τούτου τὸ κράτος πανταχόθεν ὑφίσταται συμφορὰς.

Οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Κρήτης κάμνουν συχνὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὸ δὲ 904 κυριεύουν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τέλος τόσον ἀποθρασύνονται, ὥστε εἰσελθόντες εἰς τὸν Ἑλλησποντον λεηλατοῦν τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἠτῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Συγχρόνως ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Οἱ Βούλγαροι, ἀφ' οἴτου μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τῆς Μεσημβρίας εἰρήνευσαν τὸ 817 πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, εἶχον παύσει ὀπωσδήποτε τὸν πρότερον ληστρικὸν βίον. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ προσέλευσις αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Γ' καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ **Μεθόδιος** καὶ ὁ **Κύριλλος**, μαθόντες τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἐκήρυξαν εἰς ὅλους τοὺς πρὸς βορρᾶν τῶν συνόρων τοῦ κράτους Σλαῦους τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Πρὸς τοῦτο μετέφρασαν τὴν ἱερὰν Γραφήν καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν σχηματίσαν-

τες ἀλφάβητον αὐτῆς ἐκ τῆς ἐλληνικῆς. Τότε οἱ Βούλγαροι τῆς κάτω Μοισίας, οἱ ὅποιοι εἶχον ἤδη ἐκσλαυϊσθῆ, ἤρχισαν νὰ ἐκχριστιανίζωνται. Ἰδίως ὅμως συνεπληρώθη ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐβαπτίσθη ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις λαβὼν τὸ ὄνομα Μιχαήλ, οὗτος δὲ κατόπιν ἐφρόντισε περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸ κράτος του. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι καὶ ἰδίως αἱ ἀνώτεροι αὐτῶν τάξεις ἤρχισαν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ ὁπωσδήποτε νὰ ἐκπολιτίζωνται. Οἱ εὐγενεῖς Βούλγαροι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ ἐμπορικαὶ τάξεις τῶν Βουλγάρων εἶχον ἐξοικειωθῆ μὲ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἔθιμα, διότι ὅλαι αἱ παραλιαὶ τῆς Βουλγαρίας πόλεις, Ἀγχίαλος, Μεσημβρία, Πύργος, Σώζοπολις κ. ἄ. κατῳκοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὐρίσκοντο οἱ Βούλγαροι, ὅτε ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' ὁ τότε βασιλεὺς αὐτῶν **Συμεὼν** μὴ ἀνεχόμενος τὰς καταπιέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλλοντο οἱ Βούλγαροι ἐμποροὶ ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐκίνησε πάλιν πόλεμον ἐναντίον τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ ἀνικανότης τοῦ Λέοντος ἔκαμε τὸν Συμεὼν ἀήττητον. Ὁ Συμεὼν ἐπεκτείνει τὸ κράτος του πρὸς Δ. ἐπὶ τῶν ἄλλοτε Ἰλλυρικῶν χωρῶν μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ κάμνει καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπειλῶν δὲ νὰ καταλύσῃ αὐτὴν ἐπονομάζεται **τάρσος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων**.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλος κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ'. Περὶ τὰ μέσα τῆς 9ης ἑκατονταετηρίδος οἱ Νορμανδοὶ (ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ), λαὸς γερμανικὸς, ὁμοῦμενοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Βαλτικὴν μερῶν ἐκυρίευσαν τὰς μεγάλας πόλεις Νοβογόροδον καὶ Κίεβον καὶ καταλαβόντες ὅλην σχεδὸν τὴν σημερινὴν Ῥωσίαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου, ἡ ὁποία κατῳκεῖτο ὑπὸ σλαυικῶν φυλῶν, ἴδρυσαν τὸ ἰσχυρὸν κράτος τῶν Ῥῶς ἢ **Ῥώσων**. Οἱ Ῥῶσοι οὗτοι ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' τὸ 906 μὲ ἀπειράριθμα πλοίαρια πλέουν εἰς τὸν θορακικὸν Βόσπορον, λεηλατοῦν τὰς ἀκτὰς αὐτοῦ καὶ ἀπειλοῦν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Λέων τότε ἀναγκάζεται νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐμπορεύωνται μὲ τὸ ἐλληνικὸν κράτος.

4. Κωνσταντίνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912—959) καὶ Ρωμανὸς Β' (959—963).

Καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ κατόπιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ῥωμανοῦ, τὸ κράτος ἀσφαλῶς θὰ κατεστρέφετο, ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἐνεφανίζοντο ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς μεγάλοι στρατηγοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἤρχιζεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τῆς συμβασιλείας. Ὁ Κωνσταντίνος Ζ', ὅταν ἀπέθανεν ὁ Λέων, ἦτο ἀνήλικος, 7 μόλις ἔτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς θείου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ κατόπιν ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ναύαρχος **Ῥωμανὸς Δεκαπηνδός** ἀφῆρεσεν ἀπὸ τὰς ἀσθενεῖς χεῖρας τῆς Ζωῆς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου βασιλέως. Δὲν ἠρκέσθη δὲ εἰς τοῦτο μόνον ὁ Ῥωμανός. Ἔδωκε προσέτι εἰς τὸν βασιλέα ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα του Ἑλένην, ἀνηγόρευσε δὲ ἑαυτὸν καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του συμβασιλεῖς. Καὶ ἦτο καιρὸς νὰ περιέλθῃ ἡ ἀρχὴ εἰς χεῖρας στιβαράς, διότι τὸ κράτος πανταχόθεν ἠπειλεῖτο.

Πρῶτον ὁ Ῥωμανὸς κατώρθωσε νὰ συνάψῃ εἰρήνην μὲ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι εἶχον φθάσει μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔπειτα διὰ τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ **Ἰωάννου Κουρκούα**, νικήσαντος ἐπανειλημμένως τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, τὰ σύνορα τοῦ κράτους μετετοπίσθησαν ἀπὸ τοῦ Ἄλφους εἰς τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην. Ὁ ναύαρχος **Ἰωάννης Ραδινός** κατεναυμάχησε τὸν πειρατικὸν στόλον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης. Οἱ Ῥῶσοι τέλος ἐπιχειρήσαντες καὶ ἄλλην ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑφίστανται πανωλεθρίαν.

Οὕτως ὁ Ῥωμανὸς ἀνεστήλωσε τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ἤδη ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ παραγκωνίσῃ τὴν δυναστείαν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ δυναστείαν τοῦ ἰδικοῦ του οἴκου. Ἡ κοινὴ ὅμως γνώμη ἦτο ἐναντίᾳ εἰς τοιαύτην μεταβολὴν καὶ ὁ Κωνσταντίνος ἀνδρωθεὶς ἐξέβαλε τῆς ἀρχῆς τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἔμεινε μόνος κύριος αὐτῆς.

Ὁ Κωνσταντίνος, καὶ ἀφοῦ ἐμονάρχησε, δὲν ἐπέδειξεν οὔτε στρατιωτικὰς οὔτε πολιτικὰς ἀρετάς. Κατεγίνετο, ὡς καὶ ὁ πατήρ του, εἰς συγγραφάς. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐπὶ 4 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον

τοῦ Κωνσταντίνου βασιλεύσας υἱός του Ῥωμανὸς δὲν εἶχεν οὔτε πολιτικὴν οὔτε στρατηγικὴν ἰκανότητα. Ἐν τούτοις ἡ βασιλεία καὶ τῶν δύο εἶναι ἐνδοξοτάτη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἡ μεταρροϋθμισις εἶχεν ἐπιτελέσει τὸ θαῦμά της. Ἐσωτερικῶς τὸ κράτος διοικεῖται ἄριστα ὑπὸ ἐξόχων πολιτικῶν. Ἐξωτερικῶς οἱ Φωκάδες καὶ ἄλλοι ἐνδοξοὶ στρατηγοὶ θριαμβεύουν ἐναντίον ὄλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.

Εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φεβροῦ Συμεὼν παύουν πλέον τὰς ἐπιδρομάς, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἔρχονται εἰς στενωτέρας σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἡγεμονίς αὐτῶν Ὀλγα ἔρχεται τὸ 954 εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνάπτει σχέσεις φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας βασιλεῖς καὶ βαπτίζεται χριστιανὴ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ὡς ἐπίσημος ὄμως θρησκεία τοῦ κράτους δὲν ἀνεγνωρίσθη παρὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τῆς Ὀλγας Βλαδιμήρου.

Εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ πολεμοῦντες ἐπιτυχῶς κυριεύουν ἀπὸ τῶν Ἀράβων 100 φρούρια τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας.

Τέλος ὁ στρατηγὸς **Νικηφόρος Φωκᾶς** ἀνακτᾷ τὴν Κρήτην τῷ 961. Ἡ Κρήτη πρὸ 138 ἐτῶν κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν καὶ εἶχε καταστῆ ὀρημητήριον τῶν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον καὶ τὸ Αἰγαῖον πειρατικῶν στόλων των. Ἐκτοτε οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες εἶχον πολλάκις προσπαθήσει νὰ τὴν ἀνακτήσουν ἀλλ' εἰς μάτην. Τέλος τὸ 960 ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν. Ὁ Νικηφόρος μετὰ ἱκανοῦ στρατοῦ καὶ στόλου φθάνει εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἀποβιβάζεται πλησίον τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς Χάνδακος (νῦν Ἡράκλειον). Οἱ Σαρακηνοὶ μόλις ἐπὶ μικρὸν ἀνθίστανται καὶ ἀμέσως κλείονται εἰς τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος. Ὁ Νικηφόρος πολιορκεῖ αὐτοὺς ἐπὶ 8 μῆνας. Ὁ Ἕλληρικὸς στρατὸς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὑπέφερε πολλὰς στερήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔγινε κύριος τοῦ φρουρίου. Τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, ἦσαν ἄπειρα. Συνελήφθη δὲ αἰχμάλωτος αὐτὸς ὁ ἐμίρης τῆς Κρήτης Ἀβδούλ Ἀζίζ, ὁ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενος Κουρούπης. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Χάνδακος κατελήφθη καὶ ὅλη ἡ νῆσος. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐπανόδου τῶν κατοίκων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐξισλαμισθῆ, εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἔφερε δ' εἰς τὴν νῆσον

καὶ πολλοὺς χριστιανοὺς ἀποίκους, Ἀρμενίους καὶ Ἕλληνας. Μετὰ ταῦτα ὁ Νικηφόρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος κατήγαγε μεγαλοπρεπῆ θριάμβον.

Ἡ ἀνάκτησις αὐτῆ τῆς Κρήτης ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἄνευ αὐτῆς ὁ ἑλληνισμὸς τῆς νήσου δὲν ἤθελεν ἀναζωογονηθῆ καὶ ἐπομένως ἡ ἡρωϊκὴ μεγαλόνησος ἤθελε παύσει νὰ εἶναι ἑλληνικὴ

5. Νικηφόρος Φωκᾶς (963—969).

Ἐν ᾧ ὁ δαφνοστεφῆς στρατηγὸς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἤρην ἄλλους θριάμβους ἐναντίον τῶν Ἀράβων παρὰ τὸν Εὐφράτην, ἀποθνήσκει ὁ Ῥωμανὸς Β', ἀφήσας δύο υἱοὺς ἀνηλίκους **Βασίλειον** καὶ **Κωνσταντῖνον**. Ὁ Νικηφόρος τότε σπεύδει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀναγορεύεται συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλίκων βασιλέων καὶ νυμφεύεται τὴν χήραν τοῦ Ῥωμανοῦ **Θεοφανώ**.

Ὁ Νικηφόρος, καὶ ἀφοῦ ἔγινε βασιλεὺς, ὅλον του σχεδὸν τὸν βίον διάγει εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἰδίως ἀπορροφοῦν αὐτὸν οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι, κατὰ τῶν ὁποίων ἐκστρατεύει ἐπανειλημμένως. Εἰς ὅλας του δὲ τὰς ἐκστρατείας νικᾷ καὶ ἐμβάλλει εἰς αὐτοὺς τὸν τρόμον καὶ ἀνακτᾷ τὴν Ταρσόν, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν (**927**) τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐπὶ τοῦ υἱοῦ του Πέτρου εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακμάζη. Οἱ ἡμέτεροι ὅμως ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ ἐξηκολούθουν ἐνίστε νὰ ἀποστέλλουν εἰς τοὺς Βουλγάρους χρηματικὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας ὁ Νικηφόρος ἀφ' ὅτου ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶχε παύσει. Ἦδη ἐν μέσῳ τῶν θριάμβων του ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἀπαιτοῦντες τὰς συνηθισμένας δωρεάς ὡς φόρον. Ὁ Νικηφόρος, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπέπεμψεν αὐτοὺς σκαιῶς καὶ ἠπέλιπεν αὐτοὺς δι' ἐκστρατείας. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἀπειλήν. Ἄντὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, παρεκίνησε τὸν ἡγεμόνα τῶν Ῥώσων Σβετοσλαῦον, υἱὸν τῆς Ὀλγας, νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὀντως ὁ **Σβετοσλαῦος** εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ καταλαμβάνει μέγα μέρος αὐτῆς. Ἀλλὰ τὴν ὥρην παρὰ τὴν

μετά τοῦ Νικηφόρου συμφωνίαν δὲν θέλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Βουλγαρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ μάλιστα περιέρχονται εἰς χεῖρας του οἱ υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως Πέτρου καὶ γίνεται κύριος ὄλης τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Νικηφόρος τότε ἀποφασίζει νὰ παρασκευάσῃ ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Ῥώσων. Ἐν τῷ ὅμως κατεγίνετο εἰς τοῦτο, πίπτει θῦμα συνωμοσίας, τὴν ὁποίαν παρεσκευάσαν ποικίλαι δυσαρέσκεια ἐναντίον του.

Ὁ Νικηφόρος δὲν ἦτο μόνον στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ κυβερνήτης δεξιός. Ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπροστάτευσεν τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν κατὰ τῶν πιέσεων τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἀφιέρωσιν κτημάτων εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ τὴν ἴδρυσιν νέων τοιούτων. Τοῦτο δ' ἐπραξε, διότι τὰ πλεῖστα τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἐνεκροῦντο μὴ καλλιεργούμενα ὅπως ὅτε ἀνῆκον εἰς ἰδιώτας. Διὰ τῶν διατάξεων ὅμως τούτων δυσηρέστησε τὸ μέγα πλῆθος τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι καὶ παρέσυραν εἰς τὴν δυσαρέσκειαν ταύτην τὸ πλῆθος. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις ἦσαν δυσηρεστημέναι κατὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ Νικηφόρος χάριν τοῦ στρατοῦ καὶ τὰς διαφόρους χρηματικὰς δωρεὰς τὰς διδομένας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου εἰς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τοὺς αὐλικοὺς εἶχε παύσει, καὶ πολλὰς οἰκονομίας εἰς τὴν διοίκησιν εἶχε φέρει, καὶ πολλὰς καταχρήσεις εἶχε περιορίσει. Ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης ἡ νεαρὰ βασίλισσα Θεοφανῶ ἐφοβήθη, μὴ ἀπολέσῃ τὸν θρόνον. Συνεννόηθη λοιπὸν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ **Ἰωάννου Τσιμισκῆ**, ἀνεψιοῦ τοῦ Νικηφόρου, συνύφαναν συνωμοσίαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Νικηφόρον. Μετὰ τοῦτο καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὁ Ἰωάννης ἀνακηρυχθεὶς συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλίκων υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ. Ἀλλ' ἡ Θεοφανῶ, ἡ ὁποία ἠλπίζεν ὅτι θὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἀπομακρύνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὑπ' αὐτοῦ.

6. Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969 — 976).

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς ἀνῆκεν εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν οἰκογένειαν. Ἐκ πατρὸς ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ ἐπὶ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκούα, ἐκ μητρὸς δὲ τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ μέχρι τοῦδε εἶχε δεῖξει ἔξοχα στρατιωτικὰ προτερήματα.

Ἐνελεθὼν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐξηκολούθησε τὰ πολεμικὰ μεγαλοουργήματα τοῦ προκατόχου του. Καὶ πρῶτον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς Ῥώσους. Οὗτοι εἶχον καταλάβει ὅλην τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἤδη ἠπειλοῦν νὰ πολιορκήσουν καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἰωάννης παρασκευάσας ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸν μὲν στόλον ἔπεμψε διὰ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸν Δούναβιν ἵνα κόψη τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὸν Σβετοσλαῦον, αὐτὸς δὲ μὲ τὸν περικλινὸν στρατὸν ὤρμησε πρὸς τὸν Αἴμον. Εὐρὼν τὰς κλεισούρας ἀφυλάκτους διῆλθεν αὐτὰς καὶ ἐπῆλθε κατὰ τῆς πρωτευούσης τῆς Βουλγαρίας Πρεσθλαῦας. Ὁ Σβετοσλαῦος δὲν εὐρίσκειτο εἰς τὴν Πρεσθλαῦαν, ἀλλ' εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως Δορυστολον (σημερινὴ Σιλίστρια). Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Πρεσθλαῦαν ἀντέταξαν κρατερὰν ἀμυναν. Ἄλλ' ἡ ὁρμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦτο ἀκάθεκτος καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ταχέως ἔγινε κύριος τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο ὤρμησε πρὸς τὸ Δορυστολον. Ὁ ἐκεῖ εὐρισκόμενος Σβετοσλαῦος ἐπετέθη κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ νικηθεὶς ἐκλείσθη εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Ἰωάννης ἐπολιόρκησεν αὐτὸ ἀπὸ ξηρᾶς. Συγχρόνως δὲ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰσελθὼν εἰς τὸν Δούναβιν ἀπέκλεισεν αὐτὸ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ. Ἡ πολιορκία διήρκεσε περίπου δύο μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ῥῶσοι ἀπέκρουον μὲν ὅλας τὰς ἐφόδους τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπεχειροῦν ἕξοδον ἐδεκατίζοντο. Τέλος ὁ Σβετοσλαῦος νικηθεὶς εἰς μίαν μεγάλην μάχην ἐζήτησεν εἰρήνην παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ πρότασις ἔγινε δεκτὴ καὶ ὁ Σβετοσλαῦος μὲ τὰ λείψανα τῶν Ῥώσων του ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας. Καὶ τὰ λείψανα ὅμως τοῦ στρατοῦ τοῦ Σβετοσλαῦου κατεστράφησαν, διότι καθ' ὁδὸν ἐπετέθη κατ' αὐτῶν τὸ ἐν Μολδαυίᾳ τουρκικὸν ἔθνος τῶν Πετσενέγων.

Ὁ Ἰωάννης ἐκδιώξας τοὺς Ῥώσους ἐκ τῆς Βουλγαρίας δὲν ἀνασυνέστησε τὸ βουλγαρικὸν βασίλειον, ἀλλὰ ἔκαμε τὴν Βουλγαρίαν ἐπαρχίαν τῆς αὐτοκρατορίας. Μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Βουλγάρων Πέτρου, Βόριδα καὶ Ῥωμανόν.

Μόλις ὁ Ἰωάννης ἐπεράτωσε τὸν ῥωσοβουλγαρικὸν πόλεμον, ἀπεδύθη εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὰς κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας ἐνδόξους ἐκστρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ἐκστρατεύει λοιπὸν (974-975) κατὰ τῶν

Ἄραβων, νικᾷ ἐπανελημμένως αὐτούς, κυριεύει πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια καὶ καταλαμβάνει, ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου ἀνακτηθείσης βορείου Συρίας, μέγα μέρος τῆς νοτίου καὶ ἰδίως τὴν περιφημον πόλιν Βηρυτόν. Ἐν ᾧ ὁμως ἐτοιμάζεται νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἀποθνήσκει, ἴσως δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ παρακοιμωμένου Βασιλείου, τοῦ ὁποίου εἶχε ἀνακαλύψει μεγάλας καταχρήσεις πρὸς ζημίαν τοῦ κράτους.

7. Βασιλεῖος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος

(976—1025)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος, ἤδη εἰκοσαετῆς ὢν, ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Ὁ Βασίλειος Β' ἀπεδείχθη ἀντάξιος διάδοχος τῶν κηδεμόνων αὐτοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τσιμισκῆ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταστείλῃ στάσεις τινὰς τῶν στρατηγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν, ὅπως προηγουμένως ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν παρακοιμώμενον Βασίλειον, ὁ ὁποῖος ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ εἰς χεῖράς του τὴν πραγματικὴν κυβέρνησιν τῶν κοινῶν. Ἐπειτα ἐπροστάτευσεν διὰ διαφόρων νόμων τὴν μέσην καὶ κατωτέραν τάξιν πολεμήσας συστηματικῶς τὰς μεγάλας γαιοκτησίας καὶ δουλοπαροικίας. Καὶ τέλος περιέφερε νικηφόρα τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὰς τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας ἀναβιβάσας οὕτω τὸ κράτος εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς του. Ὁ μακρότερος καὶ ὁ φοβερώτερος ἐκ τῶν πολέμων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, εἶναι ὁ βουλγαρικός.

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκειτο τὸ κράτος λόγῳ τῆς ἀποστασίας τῶν στρατηγῶν, ἐπαναστατοῦν καὶ πάλιν. Ὁ ἀναγορευθεὶς τσάρος αὐτῶν Σαμουὴλ ὀρμώμενος ἐκ τῆς πρὸς Β. τῆς λίμνης Πρέσπας Ἀχρίδος, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἔδραν τοῦ κράτους του, ἀρχίζει φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ καταλαμβάνει τὴν Μακεδονίαν ὅλην πλην τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, εἰσβάλλει εἰς τὴν

Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ἀπειλεῖ καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Σαμουὴλ ἤδη ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν Εὐρώπῃ ἑλλη-
νικὸν κράτος καὶ νὰ ἰδρῦσῃ βουλγαρικὸν κράτος περιλαμβάνον
ὄλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Ἄλλ' ὁ Βασίλειος ἦτο ἀντάξιος τοῦ Σαμουὴλ ἀντίπαλος. Εὐ-
θὺς ὡς οὗτος ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν περισπασμῶν τῶν ἀνταπειτη-
τῶν τοῦ θρόνου, ἀναλαμβάνει μὲ ἐπιμονὴν τὸν βουλγαρικὸν πό-
λεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ ὁποῖος διήρκεσε μὲ μικρὰ διαλείμ-
ματα 42 ἔτη (976-1018), λαμβάνει χαρακτηριστὰ φυλετικοῦ ἀντα-
γωνισμοῦ φανατικωτάτου. Οἱ Ἕλληνες δὲν δύνανται νὰ ἀφή-
σουν τὸν Σαμουὴλ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του καὶ νὰ
γίνη κύριος ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ὁ πόλεμος κατ' ἀρχὰς λαμβάνει εὐρυτάτας διαστάσεις. Ἐκ-
τείνεται ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἀμ-
βρακικοῦ κόλπου. Πανταχοῦ ὁ Βασίλειος, εἴτε αὐτοπροσώπως
εἴτε διὰ τῶν ἰκανωτάτων στρατηγῶν του, πολεμεῖ ἐναντίον τῶν
Βουλγάρων, καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ
εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἄλλοτε μὲν νικῶν ἄλ-
λοτε δὲ καὶ ἠττώμενος. Ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν περί-
δον τοῦ πολέμου θέτει τέρμα ἡ μεγάλη παρὰ τὸν Σπερχεῖδον μάχη
(996). Κατὰ ταύτην ὁ γενναῖος στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς
ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ παρὰ τὸν Σπερχεῖδον στρατοπεδευμένου Σα-
μουὴλ καὶ ἐπιφέρει εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν πανωλεθρίαν.
Αὐτὸς ὁ Σαμουὴλ τραυματισθεὶς μόλις ἐσώθη. Ἐκτοτε αἱ μεσημ-
βριναὶ ἑλληνικαὶ χῶραι ἀνέπνευσαν.

Ὁ πόλεμος ἤδη περιορίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἀλβα-
νίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ Βασίλειος κατ' ἔτος ἐκστρατεῦον
εἰς τὰς χώρας ταύτας κατὰ τῶν Βουλγάρων συνάπτει μάχας πολ-
λὰς καὶ κυριεῖται πολλὰ φρούρια κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.
Ἄλλὰ καὶ οἱ Βούλγαροι πεισματωδῶς ἀνθίστανται κατ' αὐτοῦ.
Τέλος τὸ 1014 ἐπέρχεται ὀριστικὴ τροπὴ τοῦ πολέμου. Ὁ βασι-
λεὺς συνήθιζε πάντοτε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ τῆς
κλεισούρας τῆς ὀνομαζομένης Κλειδίον (Δεμιρ Ἰσάρ). Ἐκεῖ ὁ
Σαμουὴλ κατεσκεύασεν ὄχυρμα καὶ ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον.
Ὁ Βασίλειος μὴ δυνηθεὶς νὰ καταλάβῃ τὸ ὄχυρμα ἐπολιόρκησεν
αὐτό. Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντεῖχον γενναίως καὶ ἐπέφερον
πολλὴν καταστροφὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, διότι ἐκτύπων
αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ὄχυρματος. Τότε ὁ στρατηγὸς Νικηφό-

ρος Ξιφίας μὲ μέρος ἐκ τοῦ στρατοῦ περιελάσας τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Κλειδίου κείμενον ὑψηλὸν ὄρος Βαλαθίσταν (Μπελάσιτσα) διὰ τῶν τραχυτάτων αὐτοῦ πλευρῶν καταλαμβάνει τὰ ὀπίσθια τῶν Βουλγάρων. Οὗτοι καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος τρέπονται εἰς φυγὴν ἀφίνοντες τὸ ὄχρωμα. Ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ βασιλεὺς καταδιώκουν αὐτοὺς καὶ ἄλλους μὲν φονεύουν, τοὺς περισσοτέρους δὲ συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους. Αὐτὸς δὲ ὁ Σαμουήλ διέφυγε μὲν τὸν κίνδυνόν τῆς συλλήψεως, παθὼν ὅμως τὴν καρδίαν ἀπέθανε μετὰ τινος ἡμέρας.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σαμουήλ Γαβριήλ ἐξήτησε νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸν βασιλέα. Ἄλλ' οὗτος οὐδεμίαν ἐδέχθη συνθηκολόγησιν. Ἦθελε νὰ καταλύσῃ τελείως τὸ βουλγαρικὸν κράτος. Ἐξηκολούθησε λοιπὸν τὸν πόλεμον μέχρις οὗ κατέλαβεν ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν βουλγάρων κατεχομένας χώρας. Οἱ Βούλγαροι ἀρχηγοὶ ἢ ἐφονεύθησαν ἢ παρεδόθησαν. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατελύθη, ἡ δὲ Βουλγαρία ἔγινεν ἐπαρχία ἑλληνικῆ κυβερνωμένη ὑπὸ διοικητῶν πεμπομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ πολέμου (1019) ἐκκινήσας ἐκ τῆς Ἀρχίδος περιοδεύει θριαμβευτικῶς τὴν Μακεδονίαν, κατέρχεται ἐπευφημούμενος πανταχοῦ εἰς τὰς νοτίους ἑλληνικὰς χώρας καὶ φθάνει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα ἀνελθὼν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναπέμπει εὐχαριστήρια τῷ Θεῷ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὁ ὁποῖος εἶχε μετατραπῆ εἰς ναὸν τῆς Πισθένου Μαρίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Πειραιῶς ἐπανέρχεται εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ θαλάσσης. Ἐδῶ ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐκόσμουσαν ὄχι μόνον τὰ ἄπειρα ἐκ τῆς πρωτευούσης τῆς Βουλγαρίας λάφυρα, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτῶν. Κατὰ τὸν θρίαμβον τοῦτον ὁ λαὸς ἀνευφήμησε τὸν Βασίλειον βουλγαροκτόνον, τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα ἔμεινεν εἰς αὐτὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Καὶ δικαίως, διότι οὗτος κατέλυσεν ὀριστικῶς τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων.

Ἡ αὐτοκρατορία τώρα, ἐπειδὴ μὲ τὴν ὑποταγὴν τῶν Βουλγάρων ἐστερεώθη ἡ κυριαρχία αὐτῆς ἐπὶ τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν, ἐξετάθη πρὸς Β. μέχρι τοῦ Δουνάβεως.

Ἄλλά, καθ' ὃν χρόνον διεξῆγε τὸν φοβερὸν καὶ μακρὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον, ὁ Βασίλειος Β' ἐπετέλει καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἔργα σπουδαῖα. Ἐκστρατεύσας αὐτοπροσώπως προσήρτησεν εἰς τὸ κράτος τὰς ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίας τῆς Ἰβηρίας

καὶ Ἀρμενίας καὶ ἐστερέωσαν εἰς τὴν Συρίαν τὴν κατοχὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνακτήσει ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς.

Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Ἱταλίαν ὁ Βασίλειος εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του. Ὁθων ὁ Β' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας εἶχε λάβει, ὡς διάδοχος ἀκόμη, σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Θεοφανώ. Ἦδη δὲ διαδεχθεὶς τὸν πατέρα του ἐπεχείρησε (980) νὰ καταλάβῃ τὴν κάτω Ἱταλίαν ἀξιῶν αὐτὴν ὡς προίκα τῆς συζύγου του Θεοφανοῦς. Ὁ Βασίλειος διὰ τῶν στρατηγῶν του τὸ 982 κατετρόπωσε τοὺς στρατηγούς τοῦ Ὁθωνος καὶ ἐστερέωσε τὴν ἐν κάτω Ἱταλία κυριαρχίαν τῆς αὐτοκρατορίας.

Εἰκ. 1. Ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

Οὕτως ἐπὶ Βασιλείου τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς κάτω Ἱταλίας, τῶν μυκῶν τοῦ Ἀδρίου καὶ τῶν ὄχθων τοῦ ἄνω Δουνάβεως μέχρι τοῦ Καυκάσου, τῆς Κασπίας καὶ τοῦ Εὐφράτου.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς

ἠθικῆς αὐτοῦ αἴγλης. Ὁ υἱὸς τοῦ Σβετοσλαύου Βλαδίμηρος Α' γενόμενος ἡγεμὸν τῶν Ῥώσων ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν Χαζάρων καὶ ἀφῆρσεν ἀπ' αὐτῶν ὄλας τὰς περὶ τὴν Κριμαϊκὴν χερσόνησον χώρας, ἐπιτεθεὶς δὲ κατὰ τῆς μόνης ἐκεῖ ἑλληνικῆς πόλεως Χερσῶνος κατέλαβεν αὐτήν. Ἀλλὰ τότε ὁ Βλαδίμηρος ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Συνεννοηθεὶς λοιπὸν μετὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἐβαπτίσθη εἰς τὴν Χερσῶνα, ἀνάδοχον ἔχων αὐτὸν τὸν Βασιλείον καὶ διὰ τοῦτο λαβὼν τὸ ὄνομά του. Μετὰ τοῦτο ἔλαβε σύζυγον τὴν νεωτέραν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Ἄνναν καὶ εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης ἀπέδωκε τὴν Χερσῶνα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Τότε κατὰ διαταγὴν τοῦ Βλαδιμήρου μυριάδες Ῥώσων ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸν Βορυσθένην ἢ Δάναπριν (σημ. Δνείπερον καὶ σλαβιστὶ Δνιέπε) ποταμὸν παρὰ τὸ Κίεβον. Οὕτως ἰδρῦθη ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία μὲ ἔδραν τὸ Κίεβον. Τούτου ὁ μητροπολίτης διοριζόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο πρωθιεράρχης ὅλης τῆς Ῥωσίας. Διὰ τοῦτο ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία ἐθεωρεῖτο ὡς θυγάτηρ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ στεναὶ ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς Ῥωσίας.

8. Τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχε φθάσει ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον σημεῖον τῆς ἀκμῆς, ἀρχίζει νὰ παρακμάζῃ.

Τὸν Βασιλείον ἀποθανόντα ἄτεκνον διεδέχθη ὁ γέρον πλεόν ἀδελφός του **Κωνσταντῖνος Η'** βασιλεύσας τρία μόνον ἔτη. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ θρόνος περιέρχεται εἰς τὰς δύο θυγατέρας αὐτοῦ **Ζωὴν** καὶ **Θεοδώραν**. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν βασιλεύουν ἀλληλοδιαδόχως οἱ δύο σύζυγοι τῆς Ζωῆς **Ῥωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028-1034)** καὶ **Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγῶν (1034-1041)** καὶ κατόπιν ὁ ὑπὸ τῆς Ζωῆς υἱοθετηθεὶς εὐνοούμενός της **Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης**. Ὅτε ὅμως οὗτος μετὰ ἔν ἔτος ἐξήτησε νὰ ἀπαλλαχθῇ τῆς Ζωῆς καὶ νὰ κλείσῃ αὐτήν εἰς μοναστήριον, ὁ λαὸς ἐξεγερθεὶς ἠνάγκασε τὸν Μιχαὴλ νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ ἡλικιωμένη τότε Ζωὴ λαμβάνει τρίτον σύζυγον τὸν **Κωνσταντῖνον Θ' τὸν Μονομάχον (1042-1054)** καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Μετὰ τὸν θάνατον

τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπειδὴ ἡ Ζωὴ εἶχεν ἀποθάνει, ἔμεινε κυρία τοῦ θρόνου ἡ **Θεοδώρα**, ἡ ὁποία ἐβασίλευσε μόνον δύο ἔτη μέχρι τοῦ **1056**. Μὲ αὐτὴν δὲ ἐξέλιπε καὶ ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.

Ἐξ ὅλων τούτων, οἵτινες ἐπὶ θοεΐαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β΄ ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον, οὐδεὶς ἐδείχθη ἀντάξιος ἐκείνου. Τὰ πάντα ἤδη διηύθυνον οἱ εἰς τὴν σύγκλητον συγκεντρωμένοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Ὁ στρατὸς παρημελήθη, αἱ δ' ἐπαρχίαι τοῦ κράτους κατεπιέζοντο δι' ὑπερβολικῶν φόρων. Ἐκ τούτου πολλὰ δεινὰ ἐπῆλθον εἰς τὸ Κράτος. Στάσεις ἐσωτερικαὶ ἀδιακόπως ταράσσουν αὐτό. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι ἐπαναστατοῦν. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις τῶν Βουλγάρων καταστέλλεται, ὅχι ὅμως καὶ ἡ τῶν Σέρβων. Οὗτοι κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν τῶν. Τέλος οἱ Ῥώσοι ἐπιχειροῦν τελευταίαν ἀλλὰ φοβερὰν ἐπιδρομὴν πρὸς κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπιστρέφουν ὅμως ἄπρακτοι, διότι οἱ ἡμέτεροι διὰ τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τῶν καὶ τοῦ ὕψους πυρὸς κατέστρεψαν τὸν στόλον τῶν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μὲ ὅλην τὴν παραλυσίαν τὸ κράτος διετήρει ἀκόμη πολλοὺς ἐνδόξους στρατηγούς. Λυστυχῶς οἱ διευθύνοντες πολιτικοὶ ἀντὶ νὰ ἐπωφελῶνται ἐκ τούτων, τοῦναντίον φροντίζουν, πῶς νὰ ματαιώσουν τὸ ἔργον αὐτῶν. Εἷς ἐκ τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο ὁ **Γεώργιος Μανιάκης**. Οὗτος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἐμπνεύσει τὸν τρόπον εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς ἀγωνιζόμενος κατ' αὐτῶν εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγρητα χώρας. Ὁ αὐτὸς δὲ κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ ὅλην σχεδὸν τὴν Σικελίαν, ἡ ὁποία εἶχε κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ'. Ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς τοῦ παρὰ τὴν Σικελίαν στόλου Στέφανος, γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ βασιλέως, ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν Μανιάκην εἰς τὴν ἐπιχείρησιν, διαβάλλει ἐκ φθόνου αὐτὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ χειρότερον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνακαλοῦν τὸν Μανιάκην καὶ ἀναθέτουν εἰς τὸν Στέφανον καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις καὶ πάλιν τῆς Σικελίας ὅλης ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Νορμανδοὶ κατελθόντες ἐκ τῶν βορείων χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶχον καταλάβει μέγα μέρος τῆς βορείου Γαλλίας. Ἐντεῦθεν δ' ὁρμώμενα στίφη αὐτῶν εἶχον κατέλθει εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν. Τούτους ὁ Μανιάκης ἐκστρα-

τεύων εἰς τὴν Σικελίαν εἶχε παραλάβει ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας ὡς μισθοφόρους. Ἄλλ' ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μανιάκην ὡς διοικητῆς τῆς κάτω Ἰταλίας ἀρνηθεὶς τὸν συμπεφωνημένον μισθὸν ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μὲ αὐτούς. Οἱ Νορμανδοὶ τότε συνεννοηθέντες μὲ ἄλλους ὁμοφύλους των κατέλαβον ὅλην τὴν κάτω Ἰταλίαν ἐκτὸς τοῦ Βρινδησίου, τοῦ Ὑδροῦντος (νῦν Ὀτράντο), τῆς Βάριος καὶ τοῦ Τάραντος. Εἰς μάτην βραδύτερον ἐστάλη καὶ πάλιν ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ε' εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Μανιάκης. Οὗτος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τότε ἀναγόρευσιν ὡς αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ἐγκατέλειπε τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὁ μὲν σκόπος αὐτοῦ ἀπέτυχε, διότι καθ' ὁδὸν ἐφονεύθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ ὄχι μόνον τὴν κάτω Ἰταλίαν κατέκτησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Νορμανδῶν ἐκτίθενται πλατύτερον κατωτέρω ἔνθα θὰ ἐξετάσωμεν ὅποια τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΥΛΙΚΗ, ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΑΥΤΗΣ

1. Τὸ κράτος.

Τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχον ἐπεκτείνει κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ τῶν ἄκτῶν τῆς Ἰταλίας μέχρι τῶν πεδιάδων τῆς Ἀρμενίας. Ἄλλ' ἐπιδεξία διπλωματία κατώρθωσε νὰ φέρῃ πολὺ ἔξω τῶν ὁρίων τούτων τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐνεργείας τῆς Μοναρχίας. Πέριξ τῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε σειρά κρατῶν ὑποτελῶν, τὰ ὅποια ἀπετέλουν πρὸ τῶν ὁρίων αὐτῆς τὴν πρώτην, οὕτως εἰπεῖν, ἀμυντικὴν γραμμὴν τῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐξήπλωνον ἀνά τὸν κόσμον τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅλαι αἱ μικραὶ πολιτεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας αὕτη εἶναι διηρημένη, ἀναγνωρίζουν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Πρὸ πάντων ὅμως ἡ Ἐνετία εἶναι ἡ πιστοτέρα καὶ εὐπειθεστέρα τῶν ὑποτελῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐνεκα τούτου οἱ αὐτοκράτορες ἐνεπιστεύθησαν εἰς αὐτὴν τὴν φροντίδα νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος παρεχώρησαν εἰς αὐτὴν τὰ ἄφθονα ἐμπορικὰ προνόμια, τὰ ὅποια παρεσκεύασαν τὸ μέλλον μεγαλειόν τῆς.

Εἰς τὰ ΒΔ. τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τῶν ἄκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς τὰ σλαυκικὰ κράτη Κροατία καὶ Σερβία προσαχθέντα διὰ τοῦ Βασιλείου Α' εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ ὑπαχθέντα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἦσαν δι' αὐτὴν σύμμαχοι χρήσιμοι ἰδίως ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τῶν ἄκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου ἡ Χερσὼν, μᾶλλον ὑποτελὴς παρὰ ὑπήκοος, ἦτο θέσις πολύτιμος καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ διὰ τὴν οἰκονομικὴν δρᾶσιν τοῦ κράτους ἀπέναντι τῶν βαρβάρων λαῶν, Χαζάρων, Πετσενέγων, Ῥώσων, οἵτινες κατόκουν τὰς γειτονικὰς στέππας. Οἱ Ῥῶσοι μάλι-

στα μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐδέχθησαν καὶ τὴν τέχνην, τὴν λογοτεχνίαν, τὰ ἥθη καὶ καθόλου τὸν πολιτισμὸν τὸν ἑλληνικόν. Τὸ Κίεβον, ἡ πρωτεύουσά των, κατέστη ἐφάμιλλον πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μία τῶν ὠραιότερων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς.

Εἰς τὸν Καύκασον οἱ διάφοροι βάρβαροι ἡγεμόνες ὑπερηφανεύοντο νὰ φέρουν τοὺς τίτλους καὶ νὰ δέχονται τὰς ἐπιχορηγήσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ κράτη τῆς Ἀρμενίας τέλος ἀποσπασθέντα τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς ἐπρομήθευον παμπόλλους στρατιώτας καὶ στρατηγούς εἰς τὸ κράτος καὶ ἦσαν πελάται καὶ πιστοὶ ὑπηρεταὶ αὐτοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν αὐτοκρατορία μὲ τὴν θαυμασίως ὀργανωμένην διοίκησίν της, μὲ τὰ ἀνθηρὰ οἰκονομικά της, μὲ τὸν ἰσχυρότατον στρατὸν καὶ στόλον της, μὲ τὴν ἀπόρθητον καὶ λαμπρὰν πρωτεύουσάν της, ἀπέβη ἤδη μετὰ τὰ στρατιωτικὰ κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κράτος παγκόμιον τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιρροὴ ἐξετείνετο ἐφ' ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὅντως δὲ τοιοῦτον ἐθεώρει καὶ οὕτως ὠνόμαζεν αὐτὴν ὅλος ὁ σύγχρονος κόσμος. Μόνον ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐθεωρεῖτο ὁ νόμιμος αὐτοκράτωρ τοῦ κόσμου καὶ ἕκαστον ἔθνος δι' ἰδίας λέξεως ἐδήλου αὐτόν. Οἱ ἡγεμόνες τῶν ἄλλων λαῶν ὀνομάζονται ἑθῆγες, ὄχι βασιλεῖς, οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων οἱ τολμήσαντες νὰ περιβληθοῦν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἄξιωμα θεωροῦνται στασιασταί.

2. Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις.

Μὲ ὅλην τὴν ἀκμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἀνῆλθε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας, τὰ ὁποῖα δὲν ἐξέλιπον ἔνεκα τῆς ἀποτυχίας τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔθετον ἐν κινδύνῳ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐλαττώματα ταῦτα ἦσαν : α') ἡ ἐκ παρεξηγήσεως τῆς θρησκείας ἐπικρατήσασα δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς κοινωνίας ἔκλυσις, καὶ β') ἡ συγκέντρωσις τῶν κτημάτων εἰς χεῖρας ὀλίγων καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς δουλοπαροικίας. Τὸ μὲν πρῶτον κακόν, ἀποτυχούσης τῆς μεταρρυθμίσεως, οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ διορθωθῇ. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τοῦλάχιστον τὰ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἄτοπα καὶ ἀπηγόρευσε

τὴν εἰς τὰ μοναστήρια ἀφιέρωσιν κτημάτων καὶ τὴν ἰδρῶσιν νέων μοναστηρίων. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ εἶχον τόσην δύναμιν εἰς τὸ κράτος, ὥστε ὁ Βασίλειος Β' ἠναγκάσθη νὰ καταργήσῃ τὴν διάταξιν ἐκείνην τοῦ Φωκά.

Τὴν προσοχὴν τῶν βασιλέων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπέσπασε σοβαρότερον τὸ δεύτερον ἄτοπον. Διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν ἀρπαγῶν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχε σχηματισθῆ εἰς τὸ κράτος, ἰδίως εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας, μία μεγάλη ἀριστοκρατία, ἔχουσα κτήσεις ἀπεράντους μὲ πολλοὺς ὑποτελεῖς καὶ δουλοπαροίκους. Τῆς ἀριστοκρατίας δὲ ταύτης τὴν ἐπιρροὴν ἠῦξανεν ἀκόμη περισσότερο καὶ τὸ ὅτι αἱ ἀνώτεραι διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῆς. Ἡ πλουσία ἰσχυρὰ καὶ πολυπληθὴς αὕτη εὐγένεια ἀπετέλει διὰ τὴν κυβέρνησιν πολιτικὸν ἅμα καὶ κοινωνικὸν κίνδυνον. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχον ἐννοήσει αὐτὸν καὶ ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τῶν δυσηνίων τούτων δυναστῶν, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ ὅποιοι διὰ τῶν ἀτελειῶν, τὰς ὁποίας ἀπῆτουν, ἠλάττωνον τοὺς πόρους τοῦ δημοσίου ταμείου, διὰ δὲ τῶν ἀρπαγῶν τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας παραχωρουμένων γαιῶν (στρατιωτόπια) ἐστεῖρευον μίαν ἐκ τῶν καλυτέρων πηγῶν τῆς στρατολογίας. Ὁ Βασίλειος ὁ Α' ὡς εἶδομεν, ἐφρόντισε νὰ περιορίσῃ τοὺς σφετερισμοὺς τῶν ἰσχυρῶν. Οἱ διάδοχοί του ἠκολούθησαν τὸ ἔργον του. Σειρὰ διαταγμάτων ἐκδοθέντων ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπνοῦ, Κωνσταντίνου Ζ', Ῥωμανοῦ Β', Νικηφόρου Φωκά σκοπὸν εἶχον νὰ προστατεύσουν τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ τακτικὴ ἀνανέωσις τῶν μέτρων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κακὸν ὄλονεν ἠῦξανε, τὰ δὲ μέτρα ταῦτα δὲν ἴσχυσαν νὰ τὸ περιορίσουν. Ἡ ἀριστοκρατία ἐθριάμβευε. Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, πῶς, ἐπωφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου Β', κατέλαβε τὴν ἀρχὴν διὰ τῶν Κομνηνῶν.

3. Τὰ γράμματα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰκονομαχίας (7ος καὶ 8ος αἰὼν) ἀνακόπεται ἀποτόμως ἡ λογοτεχνικὴ δραῖσις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διακρίνονται μόνον ὁ Ἄνδρέας Κρήτης καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ὁ Ἄνδρέας Κρήτης (650—720) θεωρεῖται ἐφευρέτης νέου εἴδους ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, τῶν κανόνων. Διὰ τῶν κανόνων τελειοποιεῖται μὲν ἡ τέχνη, δὲν αὐξάνει ὅμως ἡ ποιητικὴ δύναμις. Οὗτοι συνίστανται ἐξ 8 ἢ 9 διαφόρων ἄσμάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν κατασκευὴν καὶ συνίσταται ἐκ πολλῶν στροφῶν, αἱ ὁποῖαι κατόπιν περιορίσθησαν εἰς 3 ἢ 4. Τὸ κύριον τοῦ Ἄνδρέου ποίημα εἶναι ὁ διὰ τὴν ἔκτασίν του παροιμιώδης Μέγας Κανὼν περιλαμβάνων 250 στροφάς. Ὁ Ἄνδρέας διακρίνεται μᾶλλον διὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς σκέψεως ὑπαγορευομένας ἐννοίας παρὰ διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν. Μιμεῖται δὲ τὸν Ῥωμανὸν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ κατὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον τῆς γλώσσης.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι ὁ διαπρεπέστερος ὑπεραπιστὴς τῆς εἰκονολατρίας. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἐπαιδεύθη δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ εἰς τὴν θύραθεν παιδεῖαν. Περὶ τὸ 736 ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ μονὴν τοῦ Ἁγ. Σάββα, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 754.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου εἶναι πολυάριθμα, λόγοι κατὰ τῶν εἰκονομάχων μὲ ὕψος θαλερὸν καὶ ἐμπνεόμενον ὑπὸ βαθείας ἀγανακτήσεως, ὑπομνήματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ ἄλλα. Ὅλων ὅμως ὑπερέχει τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου, ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως. Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον εἶναι φιλοσοφικὸν περὶ τοῦ ὄντος κλπ. Τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ αἱρέσεων. Καὶ τὸ τρίτον εἶναι δογματικόν. Εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ Ἰωάννης οὐδὲν ἐξ ἑαυτοῦ λέγει, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ ἔχει εὐρεῖαν γνώσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ κατορθώνει διὰ τῆς εὐφυΐας του νὰ συστηματοποιήσῃ ὅλα ὅσα ἐκεῖθεν παραλαμβάνει. Ἔνεκα τούτου ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως ἀπέβη ὁ δογματικὸς ὁδηγὸς τοῦ μέσου αἰῶνος.

Ὁ Ἰωάννης ἔζη μακρὰν τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Τοῦτο δίδει εἰς αὐτὸν θάρρος εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ τολμᾷ νὰ κηρύττῃ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, ὅτι οὐδεὶς βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ νόμους εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ σφάλμα του ὅμως εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον εἶναι ὅτι δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων θὰ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἀμαθεστέρων Χριστιανῶν. Ἀδιαφορεῖ διὰ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους θὰ συνεπῆ-

γεν εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἢ φιλοσοφικὴ θεωρία του περὶ διακρίσεις τῆς ἐννοίας τοῦ λατρεύειν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ προσκυνεῖν.

Τὴν ἰδίαν περιφρόνησιν πρὸς τὸ πλῆθος δεικνύει καὶ εἰς τοὺς ὕμνους του ὁ Δαμασκηνός. Δὲν φροντίζει νὰ εἶναι καταληπτὸς εἰς τὸν λαόν. Ἐπιμένει εἰς τεχνητοὺς στολισμοὺς καὶ ἐπανέρχεται ὄχι μόνον εἰς τὸν ἀττικισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προσφῶδιαις.

Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου εἶναι καὶ ὁ **Κοσμᾶς**, ἐπίσκοπος τοῦ παρὰ τὴν Γάζαν τῆς Φοινίκης Μαΐουμᾶ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ αὐτὸς κανόνας, ὅπως ὁ Ἰωάννης.

Μετ' αὐτοὺς καὶ ἄλλοι ἔγραψαν ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Ἄλλ' ἤδη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἀρχίζει νὰ παρακμάζη.

Θ' καὶ Γ' αἰών. Μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες μετὰ περισσοτέρου ζήλου ἀρχίζουν νὰ σπουδάζουν τὰ ἀρχαῖα γράμματα. Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, Βάρδας, ἔχων εἰς χεῖράς του τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἀναζωογονεῖ τὸ 850 τὸ πανδιδακτήριον, τὸ ὁποῖον ἤδη, ἐπειδὴ τὰ μαθήματα ἐγίνοντο εἰς τὸ παλάτιον τῆς Μαγναύρας, ὀνομάζεται **σχολὴ τῆς Μαγναύρας**. Εἰς αὐτὴν ἐδιδάσκετο ἡ φιλοσοφία, ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ γραμματικὴ. Διευθυντὴς τῆς σχολῆς ἦτο ὁ περίφημος **Δέων δ μαθηματικὸς** καὶ φιλόσοφος. Οἱ καθηγηταὶ ἐμισθοδοτοῦντο ἀδρῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἠκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων. Οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφρέστεροι τῶν μαθητῶν ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὁ ὁποῖος αὐτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν, ἵνα ἐπιβλέπη διδάσκοντας καὶ διδασκομένους. Ἐν γένει δ' ὁ Βάρδας, ἐμπνευσμένος ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπροστάτευσεν τὰ γράμματα καὶ προσεπάθησε νὰ ἐκλαϊκεύσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἄλλὰ καὶ οἱ κατόπιν βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καὶ ἰδίως Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, πολὺ εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς παιδείας.

Ἀπὸ τοῦ 850 λοιπὸν αἱ ἀρχαῖαι σπουδαὶ ἀναζωογονοῦνται καὶ γίνονται οὐσιαστικώτεραι καὶ παραγωγικώτεραι. Φέρουν ἐπομένως τὴν λογοτεχνικὴν Ἀναγέννησιν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον φθάνει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς της. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ταύτης ἀκμάζει ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Ἔθνους **Φώτιος**. Ὁ Φώτιος καὶ ὡς ἱεράρχης καὶ ὡς θεολόγος καὶ ὡς λόγιος εἶναι ὁ σημαντικώτερος ἀνὴρ τοῦ Θ' αἰῶ-

νος. Εἶδομεν τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς προηγουμένην περίοδον τῆς Ἱστορίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ προκαλέσας τὴν ἔκρηξιν τῆς διαστάσεως μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἡ ὁποία ἐγενήθη μὲν μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέληξε δὲ εἰς τὸ ὀριστικὸν σχίσμα μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν δρᾶσιν του δὲ αὐτὴν ὡς πατριάρχου ἔγκειται ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ Φωτίου εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς θεολόγου δὲν εἶναι μικρά. Συνέγραψε πλείστα θεολογικὰ συγγράμματα καὶ ὡς ἔξοχος ἡτορικός συγγραφεὺς τῆς ἐκκλησίας πλείστας ὁμιλίαις, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐλάχισται διεσώθησαν.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου ὡς λογίου ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν σημασίαν ἢ ὡς θεολόγου. Ἐκπαιδευθεὶς θαυμασίως, ἀμέσως ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ καταστήσῃ καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῆς κολοσσιαίας του μαθήσεως. Ὁ οἶκός του ἔγινεν ἐντενκτήριον φιλομαθῶν νέων καὶ κέντρον ὑψηλῆς παιδείας. Τοιοῦτος δὲ παρέμεινε, καὶ ἀφ' οὗ ὁ Φώτιος ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Ἠομήνευσε τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐδίδεν εἰς τοὺς προσερχομένους βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν, τὰ ὁποία ἔκρινε κατόπιν αὐτὸς κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν. Ἐδίδασκεν, ἐνεθάρρυνε καὶ ἔψευγε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μετὰ ὑπομονὴν καὶ σύνεσιν. Τὴν ἐπιστημοσύνην του, τὴν ἀκαταπόνητον ἐργατικότητά του καὶ τὴν πνευματικὴν εὐστροφίαν του ἀνεγνώριζον ὅλοι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντίπαλοί του. Νύκτας ὀλοκλήρους ἐμελέτα καὶ πανταχόθεν συνῆγε βιβλία, ἵνα αὐξήσῃ τὸν θησαυρὸν τῶν γνώσεών του. Εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του μελέτας ἐπροτίμα τοῦ Πλάτωνος τὸν Ἀριστοτέλην ὡς πραγματικώτερον.

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέστησε γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου, εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη ἢ **Μυριόβιβλος**. Ταύτην ὁ Φώτιος συνέγραψεν, ἵνα, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, συμμορφωθῆ μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Ταρασίου νὰ μάθῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν βιβλίων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀνάγνωσιν δὲν ἔτυχε νὰ εἶναι παρὼν. Εἰς τὴν Μυριόβιβλον ἐξετάζονται 280 βιβλία παλαιῶν συγγραφέων ἀνευ ὀρισμένης τάξεως, ἀλλ' ὅπως ἔτυχε. Τῶν συγγραμμάτων τούτων ἄλλων μὲν παρέχει ἀποσπάσματα μετὰ συντόμου βιογραφίας τῶν συγγραφέων, περὶ ἄλλων τροχάδην μόνον κάμνει παρατηρήσεις, ἄλλων δὲ ἀναφέρει μικρότερον

ἀπανθίσματα καὶ κρίνει αὐτὰ κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον μετὰ βαθυτάτης κρίσεως. Εἶναι δὲ περιέργον ὅτι ἔξ ὄλων τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου μόνον τὴν ποίησιν ἀπέκλεισε τῆς Μυριοβίβλου του. Ἄλλὰ καὶ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων λείπουσιν ἔξ αὐτῆς καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἴσως ὁ Φώτιος ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν τὰ βιβλία μόνον, ὅσα δὲν ἀνεγιγνώσκοντο ὑπὸ τῶν πολλῶν.

Δεύτερον σπουδαῖον τοῦ Φωτίου σύγγραμμα εἶναι τὸ Λεξικόν του ἢ **λέξεων συναγωγή**. Εἰς τοῦτο ὁ Φώτιος ἐρμηνεύει τὰς ἀπηρεχαιωμένας λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν κατενόουν πλέον οἱ σύγχρονοὶ του.

Ἐκτὸς τούτων ὁ Φώτιος συνέγραψε καὶ πολλὰς ἐπιστολάς, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστὰ εἶναι 263 καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἐχάθησαν.

Εἰς τὰ μέσα τοῦ Ἰ' αἰῶνος ἀνάγεται καὶ ἄλλο σπουδαῖον φιλολογικὸν ἔργον, τὸ Λεξικὸν τοῦ **Σουΐδα**. Περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ οὐδὲν γνωρίζομεν. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ δὲν εἶναι λεξικόν, ὅπως ἐννοοῦμεν αὐτὸ σήμερον. Δὲν περιορίζεται δηλ. μόνον εἰς λέξεις, τύπους καὶ ἔτυμολογίαν λέξεων, ἀλλὰ εἶνε καὶ ἐρμηνευτικὸν πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸ πάντων τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως ἀναφαίνεται καὶ ἡ εἰς τὰ μοναστήρια θεραπευομένη **χρονογραφία**. Ὁ **Γεώργιος Σύγγελος** περὶ τὸ 800 συνέγραψε χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ταύτην συνέχισεν ὁ **Θεοφάνης** ὁ ὁμολογητὴς μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ῥαγκαβῆ (813). Ἐπειτα ἔχομεν χρονογράφους τινὰς ἀνωνύμους καὶ κατόπιν τὸν **Νικηφόρον πατριάρχη**, τὸν **Γεώργιον μοναχὸν** καὶ ἄλλους.

Οἱ **ἱστορικοὶ** ἀναφαίνονται διὰ τοῦ **Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου** συγγραψάντος ἱστορίαν τοῦ πάππου του Βασιλείου τοῦ Α'. Ὁ σπουδαιότερος δὲ ἔξ αὐτῶν εἶναι ὁ **Δέων** ὁ **διάκονος** γράψας τὰ μεγάλα γεγονότα τῶν ἐτῶν 959—972. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοῦς ὁ Πορφυρογεννήτος καὶ ἄλλως ἀποτελεῖ ἐξέχουσαν λογοτεχνικὴν φυσιογνωμίαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Οὗτος εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του μετεχειρίσθη ὕψος ἀπλούστερον ἐγκαταλείψας τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ψευδαττικισμὸν καὶ κα-

ταφεύγων, ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ ἐκάλει, ὄχι μόνον εἰς δημόδεις, ἀλλὰ καὶ εἰς ξένας ἀκόμη λέξεις. Συνέγραψε δὲ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, τὰ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (περὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους), τὸ περὶ στρατιωτικῆς καὶ διοικητικῆς τοῦ κράτους διαιρέσεως καὶ τὸ περὶ τῆς βασιλείου τάξεως, εἰς τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον τέλος ὀφείλομεν καὶ τὰς ἐντολῆ αὐτοῦ καταρτισθείσας συλλογὰς ἀρχαίων κειμένων παντοίας ὕλης. Κατὰ τὸν Ἰ' αἰῶνα δὲν ἦτο νέα ἡ ἰδέα τῆς μεθοδικῆς καταρτίσεως ἐκλογῶν ἐκ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ παρελθόντος. Ταύτην προεκάλεσεν ἡ ἀνάγκη ἀνετωτέρας χρήσεως αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν συγγρόνων καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Ἦδη ὁ Φώτιος εἶχε κάμει τοῦτο μὲ τὴν Μυριόβιβλον. Τώρα ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταρτίσῃ συλλογὰς δίκην ἐγχειριδίων κατ' εἶδος καὶ κατ' ὕλην, δηλ. **ἐγκυκλοπαιδείας**. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ αἰὼν αὐτὸς ὠνομάσθη αἰὼν τῶν ἐγκυκλοπαιδεῶν.

Ἐντολῆ λοιπὸν τοῦ Κωνσταντῖνου κατηρτίσθησαν : Ἐγκυκλοπαιδεῖα τῆς ἱστορίας, ἣτις ὑποδιηροῖτο εἰς τίτλους, περὶ πρεσβειῶν, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ γνωμῶν, περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγνουσιῶν, περὶ στρατηγημάτων, περὶ δημηγοριῶν κλπ. Ὡσαύτως ἐγκυκλοπαιδεῖαι θεολογίας, γεωργίας, ἰατρικῆς, στρατιωτικῆς τέχνης, ζωολογίας κλπ. Καὶ ἴσως μὲν διὰ τῶν προχειροτέρων τούτων ἐκλογῶν ἐπεταχύνθη ἡ καταστροφὴ ἱκανῶν πρωτοτύπων ἔργων. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ὑπῆρξε σωτήριος. Ἄνευ αὐτῆς πολλὰ ἐκ τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα μόλις τότε ἐσφῶζοντο εἰς σπάνιον καὶ κολοβωμένα ἀντίτυπα ἤθελον ἀπολεσθῆ παντελῶς.

Εἰς τὴν ποίησιν, καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως διακρίνεται ἡ **Κασία** ἢ Κασιανὴ μοναχί. Εἶναι ἡ εὐγενὴς παρθένος, ἡ ὁποία ἀπώλεσε τὴν χεῖρα τοῦ Θεοφίλου καὶ τὸν θρόνον ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς εὐφυΐας της καὶ διὰ τοῦτο ἔγινε μοναχί. Αὕτη συνέγραψε γνωμικὰ καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἰαμβικὸν μέτρον. Εἰς ταῦτα μετὰ πρωτοτυπίας, χάριτος καὶ σαφηνείας ἀναπτύσσει τὰς ὕγιεις της ἀρχὰς περὶ ἡθους καὶ τρόπου ζωῆς. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ᾠθμικὴν ποίησιν ἔγραψε ποίημα πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον παραλληλίζει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ

Χριστοῦ. Ἐγραψε προσέτι πολλὰ ἰδιόμελα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ περίφημον «*Κύριε ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις . . .*».

Ὡσαύτως *Δέων ὁ σοφός*, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, ἔκτος πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων του, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ ἔλαβε τὴν ἔπωνυμίαν τοῦ σοφοῦ, ἔγραψε ποιήματα ἀνήκοντα εἰς τε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν θύραθεν ποιήσιν. Εἶναι ὁμως ἀσήμαντος καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ὅπως εἶναι καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν.

Ἡ δημῶδης ποίησις. Οἱ ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἀδιάκοποι ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν δημῶδων ἁσμάτων ἀναλόγων πρὸς τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δημοτικὰ τραγούδια. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εὐγενεῖς ἀγρόται, οἱ φύλακες τῶν ὄριων τοῦ κράτους καὶ διὰ τοῦτο *ἀκριταί* λεγόμενοι, ἔζων βίον σχεδὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς κεντρικῆς διοικήσεως καὶ ἀκαταπαύστως ἠγωνίζοντο εἰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τῶν ἀκτῶν τὴν Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Τῶν ἀκριτῶν τούτων λοιπὸν τὸν βίον καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐπραγματεύοντο τὰ δημῶδη ἄσματα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Εὐτυχῶς ἐκ τῶν ἁσμάτων τούτων κατὰ τὴν IB' καὶ ΙΓ' ἑκατονταετηρίδα ἐσηματίσθη ἓν συνεχὲς ἠρωϊκὸν ἔπος, τοῦ ὁποίου ἥρωες εἶναι ὁ *Διγενῆς Ἀκριτας* ὡς ἀντιπρόσωπος ὅλων τῶν ἀγνώστων ἠρώων ἀκριτῶν,

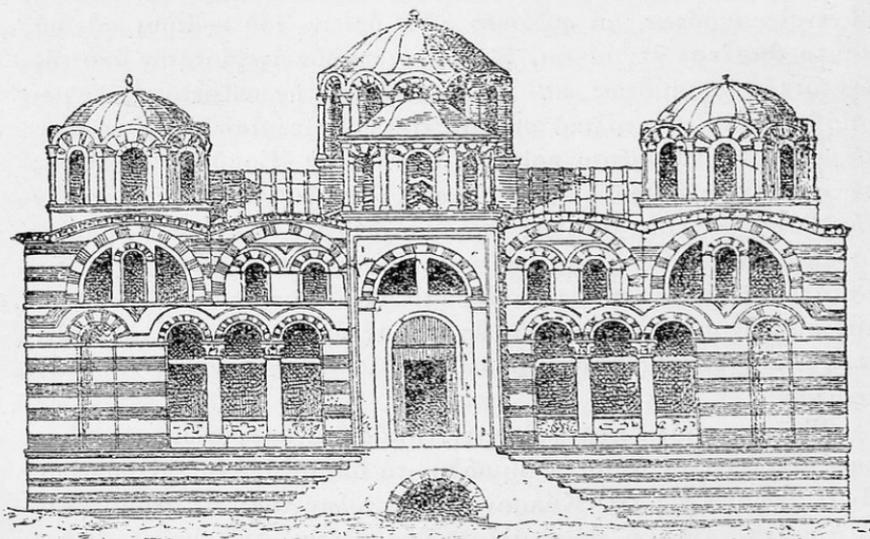
Τὸ ἔπος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς διὰ διαφόρων χειρογράφων, περιέχει δὲ ἄσματα δημῶδη, τὰ ὁποῖα ἀκόμη καὶ σήμερον εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν Κύπρον καὶ εἰς ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα ὁ ἥρωες ἄλλοτε ὀνομάζεται Ἀνδρόνικος, ἄλλοτε Ἀρμούρης, ἄλλοτε Ξάνθινος καὶ ἄλλοτε Διγενῆς. Εἶναι ὁμως προφανὲς ὅτι ὅλα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον.

Εἰς τὰ ἀκριτικά ἔπη ὁ Διγενῆς εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωες τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνενώνει τοὺς πόθους καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἔθνους. Τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Διγενῆ διεδόθησαν καὶ ἔκτος τῶν ὄριων τῆς Ἑλλάδος. Τὰ σλαβικά ἔθνη ἔχουν ἄσματα δημῶδη μὲ τὸν ἑλληνικὸν ἥρωα. Τὸ ὑλικόν των ἔχει ὑποστῆ μεταβολὰς ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ προέλευσίς των εἶναι προφανής.

4. Ἡ Τέχνη.

Ὁ σάλος τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ὁ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα συν-
τραῖξας τὸ κράτος καὶ ἀπειλήσας νὰ ἐκμηδενίσῃ πᾶσαν εἰρηνι-
κὴν φανέρωσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνέστειλε καὶ τῆς τέχνης τὴν
ἀνάπτυξιν. Εὐτυχῶς ἡ ἀναστολὴ αὕτη ὑπῆρξε πολὺ μικρά. Μετ'
αὐτὴν ἡ τέχνη καθ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κλάδους προσλαμβάνει τὸν
κύριον χαρακτῆρα αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν περίοδον
τοῦ βίου τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἀνέρχεται εἰς μεγίστην
ἀκμὴν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Ἦδη ἐπὶ Θεοφίλου ἔγινε μεγέθυσις τῶν

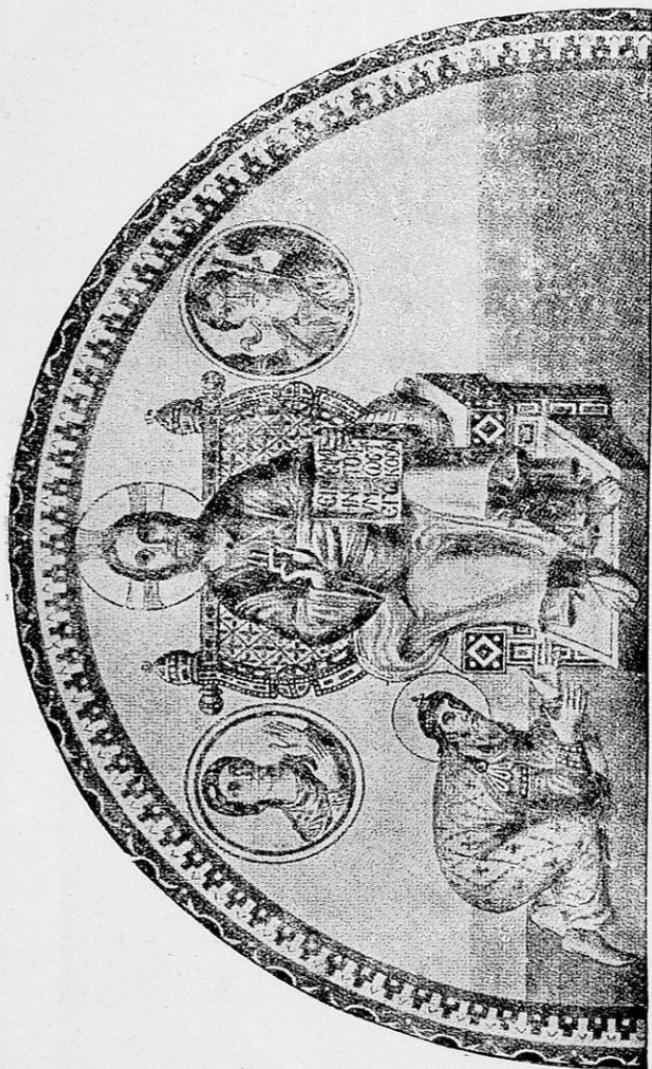

Εἰκ. 2. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου.

αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων. Ἰδίως ὁμοῦς ταῦτα ἠδρύνθησαν
καὶ διὰ νέων παλατίων ἐπλουτίσθησαν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυ-
ναστείας. Ὡσαύτως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτίσθησαν καὶ
ἄλλα ἀνάκτορα, τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦσαν τὸ τοῦ Βουκο-
λέοντος, τὸ τῶν Βλαχερνῶν καὶ τὸ τῆς Μαγναύρας. Ὅλα αὐτὰ
ἦσαν κτισμένα μὲ βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ εὐθεῖα γραμμὴ
εἶχεν ἀποσκορακισθῆ καὶ τὴν θέσιν της καταλαμβάνει ἡ καμψύλη,
ἐπικρατεῖ δηλ. ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὅλα ὁμοῦς

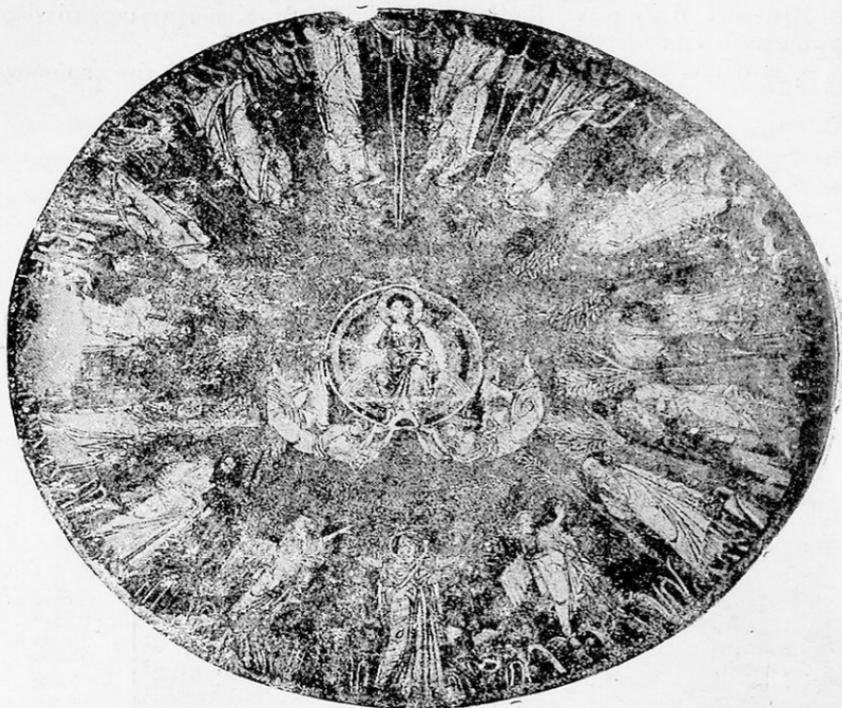
μετά την ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξηφανίσθησαν.

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἂν καὶ κατὰ τὴν περίοδον

Εἰκ. 3. Ὁ Χριστὸς τοῦ Νάρθηκος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ταύτην δὲν παρήγαγεν ἔργα μεγάλα, ὅπως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν ἔχουν πλέον τὸ θάρρος τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν ἀνέγερσιν με-

Εικ. 4. Ἡ Ἀνάληψις τοῦ τροῦλλου τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκη.

Εικ. 5. Ὁ Χριστὸς τοῦ Νάρθηκος τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκά ἐν Λοκρίδα.

γάλων θόλων, ὅπως ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἀλλ' ἀρκοῦνται εἰς μικροτέρας διαστάσεις. Προσδίδουν ὅμως εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνεγειρομένους ναοὺς μεγαλυτέραν κομψότητα.

Πρὸς τοῦτο τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον δὲν στηρίζουν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν ἀψίδων καὶ τῶν κοίλων τριγώνων, ἀλλὰ κατασκευάζουν πρῶτον ἐπ' αὐτῶν κυλινδρικοὺς ὀκτάεδρον τύμπανον καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζουν τὸν θόλον. Τὸ τύμπανον δὲ τοῦτο στο-

Εἰκ. 6. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου.

λίζουν μὲ διπλᾶς καὶ ἀπλᾶς εἰς ἑκάστην ἔδραν αὐτοῦ θυρίδας καὶ στηρίζουν ὄχι πλέον ἐπὶ πεσσῶν ἀλλ' ἐπὶ 4 λεπτῶν κιόνων.

Οὕτω καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς προσδίδουν εἰς τὸν θόλον περισσοτέραν ἐλαφρότητα καὶ κομψότητα. Συνήθως προσέτι περὶ τὸν κεντρικὸν θόλον προσθέτουν καὶ ἄλλους μικροτέρους καὶ ἀνοίγουν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας θυρίδας. Ὡστε ἤδη οἱ ναοὶ γίνονται καὶ ἐξωτερικῶς κομποὶ καὶ ὡραῖοι. Τὴν ἐξωτερικὴν δὲ ταύτην ὡραιότητα ἐπαυξάνουν πλεῖσται σειραὶ ἐρυθρῶν πλίνθων ἐναλλασσομένων διαφοροτρόπως μὲ τοὺς λίθους τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ ἀξιολογώτερον ὑπόδειγμα τοιοῦτου ναοῦ εἶναι ἡ

ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου κτισθεῖσα ἐπὶ
Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.
Ἄλλα καὶ τὸ ὄλον σχῆμα τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς καὶ ἔξωτερικῶς

Εἰκ. 7. Ἡ Ἀνάστασις τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου.

μεταβάλλεται. Ἀνοίγονται καὶ πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. ἀψίδες καὶ
ἡμιθόλια καὶ οὕτως ὁ μὲν γυναικωνίτης περιορίζεται μόνον
ἄνω τοῦ νάρθηκος, τὸ δὲ σταυρικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ γίνεται ἐκ-
δηλότερον.

Ἡ γραφικὴ. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας ἡ γραφικὴ ἔνεκα τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκόνων ἀναστελλεται. Μετὰ τὸν θρίαμβον ὁμοῦς τῆς εἰκονολατρίας ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυ-

Εἰκ. 8. Ὁ Δαυὶδ κρούων τὴν κιθάραν. Εἰκὼν ἐκ Ψαλτηρίου εὐρισκομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Παριστᾶ σκιερὸν τινα τόπον, μακρὰν τοῦ ὁποίου φαίνεται πόλις. Εἰς αὐτὸν ὁ Δαυὶδ ὡς νεαρὸς ποιμὴν κάθηται ἐπὶ λίθου καὶ κρούει τὴν κιθάραν, ἐν ᾧ φυλάσσει τὸ βόσκον ποιμνίον του. Πλησίον αὐτοῦ κάθηται νεαρὰ γυνή, ἡ ὁποία ἀκουμβᾷ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου του καὶ κλίνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν κεφαλὴν φαίνεται ὡς νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τὸν Δαυὶδ τὰς μελωδίας. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Δαυὶδ παρίσταται κύων, εἰς δὲ τὸ βάθος ἄλλη γυνὴ προβάλλουσα ὀπισθεν μαρμαρίνης κρήνης φαίνεται ὡς νὰ ἀκροᾷται τῆς μελωδίας. Εἰς μίαν τοῦ πίνακος γωνίαν νέος τις θεὸς ἡμίγυμος μὲ ἔστεμμένην διὰ φύλλων τὴν κεφαλὴν προσωποποιεῖ τὴν Βηθλεέμ.

ναστείας ἀνέροχεται εἰς ὑψίστην ἀκμὴν καὶ προσλαμβάνει τὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς χαρακτῆρα τὸν λεγόμενον δογματικόν. Πρῶτον δηλ. ὁ τεχνίτης εἰργάζετο ἔλευθέρως καὶ ἐκόσμιε τοὺς ναοὺς

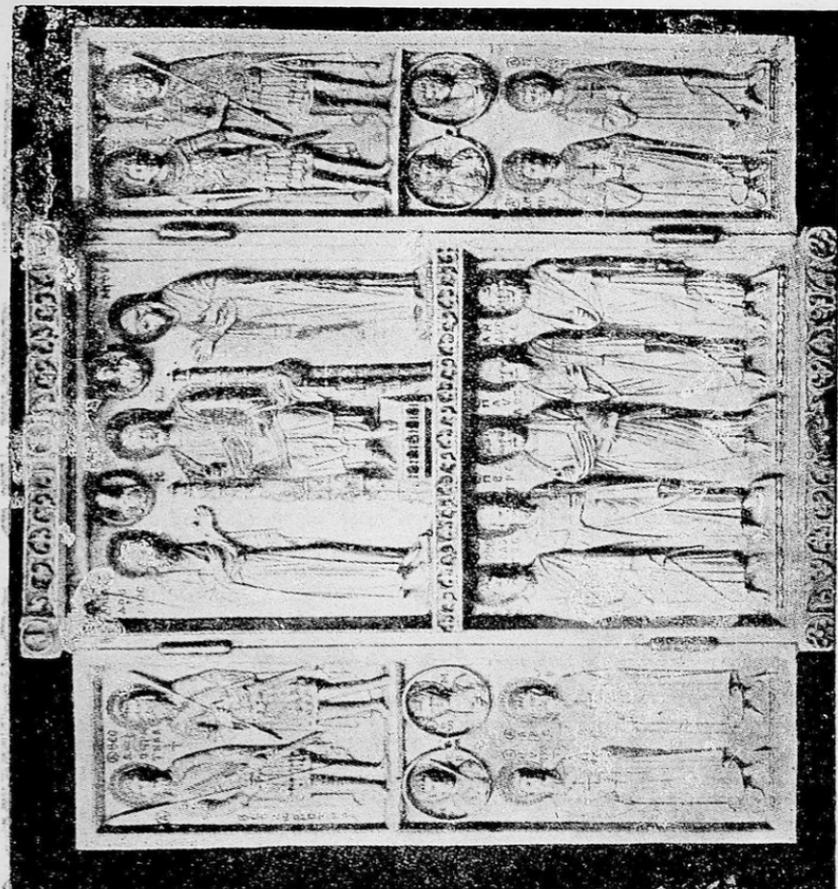
διὰ παραστάσεων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου κ.λ.π. κατὰ ἱστορικὴν σειράν. Τώρα εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐπικρα-

Εἰκ. 9. Ὁ Ἡσαΐας προσευχόμενος. Εἰκὼν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλτηρίου. Εἰς αὐτὴν πάλιν εἰς τόπον σύνδενδρον παρίσταται ὁ προφήτης Ἡσαΐας προσευχόμενος. Ὅπισθέν του μὲ σκιερὰ χρώματα εἶναι ζωγραφισμένη ἡ Νύξ μὲ μορφήν νεάνιδος, ἄνω τῆς ὁποίας αἰωρεῖται κολλούμενος ὑπὸ τῆς αὔρας ὁ διὰ τῶν χειρῶν τῆς βασταζόμενος πέπλος. Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ Ἡσαΐου ἐρωτιδεὺς κρατῶν ἀναμμένην λαμπάδα προσωποποιεῖ τὸν ὄρθρον.

τεῖ ὁ λεγόμενος εἰκονογραφικὸς κύκλος. Ἐκαστον μέρος δηλ. τῆς ἐκκλησίας ζωγραφεῖται διὰ θεολογικῶν παραστάσεων ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ. Ἡ δογματικὴ δὲ αὕτη διακόσμησις ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδο-

ξον ἐκκλησίαν. Κατὰ ταύτην ὑπὸ τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ εἰκονίζεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ὡς παντοκράτορος. Ἐπὶ πῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ βήματος παρίσταται ἡ Θεοτόκος, ἡ πλα-

Εἰκ. 10 Τρίπτυχον τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου τῆς Γ' ἢ ΓΑ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τοῦτο παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ Ἰωάννου, περίξ δὲ αὐτῶν παρίστανται διάφοροι ἅγιοι. Τὸ διάγραμμα αὐτοῦ εἶναι λεπτότατον, εὔστροφον καὶ ἄρμονικόν, οἱ δὲ τύποι μετὰ χάριτος διαμορφωμένοι.

τυτέρα τῶν οὐρανῶν. Περὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα πρόσωπα ὡς κεντρικὰ σημεῖα συμπλέκονται ἄρμονικῶς οἱ χοροὶ τῶν Ἁγγέλων,

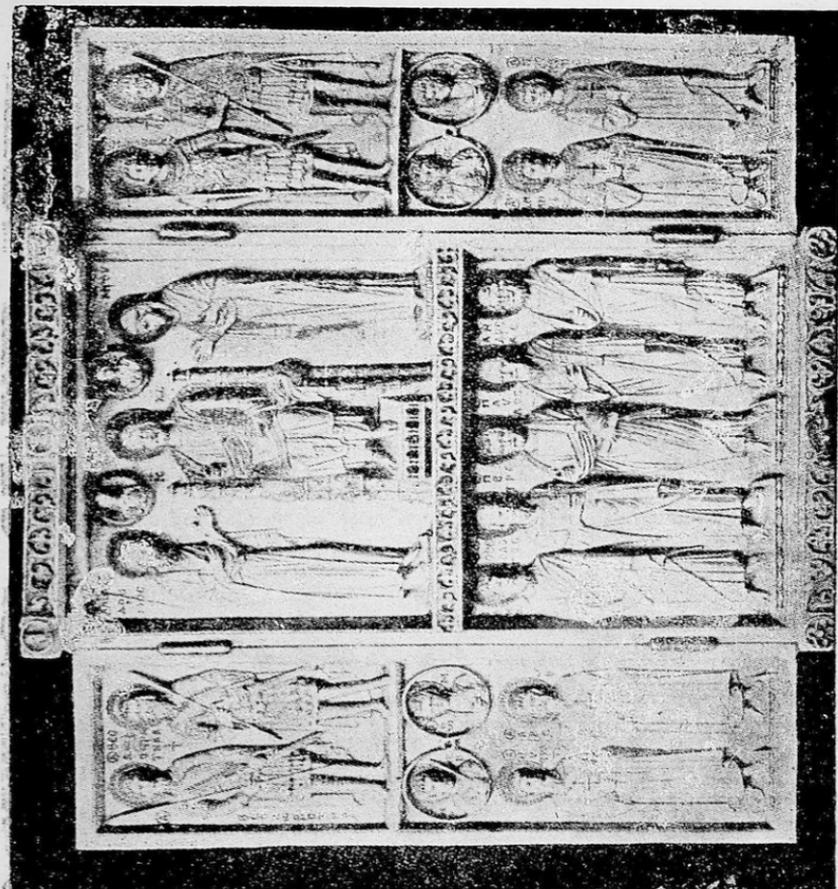
διὰ παραστάσεων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου κ.λ.π. κατὰ ἱστορικὴν σειράν. Τώρα εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐπικρα-

Εἰκ. 9. Ὁ Ἡσαΐας προσευχόμενος. Εἰκὼν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλτηρίου. Εἰς αὐτὴν πάλιν εἰς τόπον σύνδενδρον παρίσταται ὁ προφήτης Ἡσαΐας προσευχόμενος. Ὅπισθέν του μὲ σκιερὰ χρώματα εἶναι ζωγραφισμένη ἡ Νύξ μὲ μορφήν νεάνιδος, ἄνω τῆς ὁποίας αἰωρεῖται κολλούμενος ὑπὸ τῆς αὔρας ὁ διὰ τῶν χειρῶν τῆς βασταζόμενος πέπλος. Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ Ἡσαΐου ἐρωτιδεὺς κρατῶν ἀναμμένην λαμπάδα προσωποποιεῖ τὸν ὄρθρον.

τεῖ ὁ λεγόμενος εἰκονογραφικὸς κύκλος. Ἐκαστον μέρος δηλ. τῆς ἐκκλησίας ζωγραφεῖται διὰ θεολογικῶν παραστάσεων ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ. Ἡ δογματικὴ δὲ αὕτη διακόσμησις ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδο-

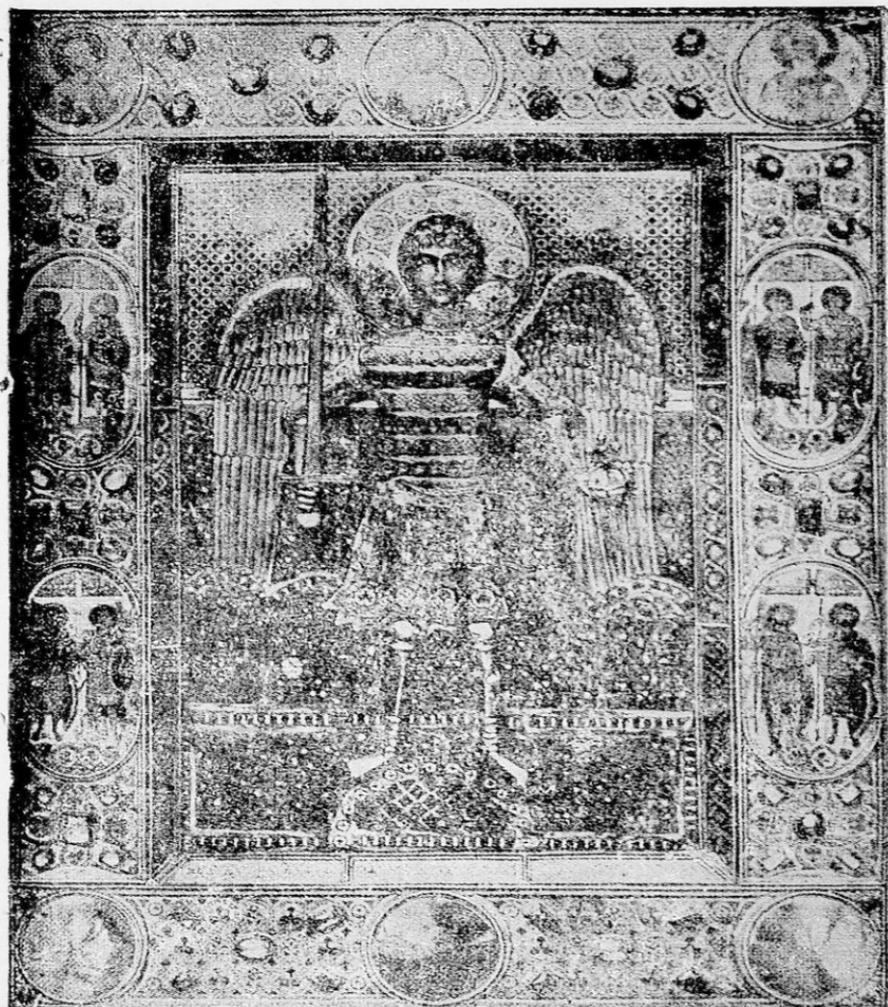
ξον ἐκκλησίαν. Κατὰ ταύτην ὑπὸ τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ εἰκονίζεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ὡς παντοκράτορος. Ἐπὶ πῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ βήματος παρίσταται ἡ Θεοτόκος, ἡ πλα-

Εἰκ. 10 Τρίπτυχον τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου τῆς Γ' ἢ ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τοῦτο παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ Ἰωάννου, περὶ δὲ αὐτῶν παρίστανται διάφοροι ἅγιοι. Τὸ διάγραμμα αὐτοῦ εἶναι λεπτότατον, εὔστροφον καὶ ἄρμονικόν, οἱ δὲ τύποι μετὰ χάριτος διαμορφωμένοι.

τυτέρα τῶν οὐρανῶν. Περὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα πρόσωπα ὡς κεντρικὰ σημεῖα συμπλέκονται ἄρμονικῶς οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων,

τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ δώδεκα μεγάλα δεσποτικά καὶ θεομητορικά ἔορτα'.

Εἰκ. 11. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (Πλάξ ἐσμαλτωμένη τοῦ Ι' ἢ ΙΑ' αἰῶνος. Εὕρισκεται εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἀγίου Μάρκου ἐν Βενετία).

Ἐκτοτε ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς γραφικῆς παρέμεινε μόνον

εἰς τὰς ἐπὶ σανίδων εἰκόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία κοσμεῖ τὸ τέμπλον ἢ εἰκονοστάσιον.

Ἡ δογματικὴ αὕτη γραφικὴ ἐδέσμευε τοὺς ζωγράφους μόνον ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν παραστάσεων. Οὗτοι διατηροῦν πλήρη ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των. Ἐκαστος

Εἰκ. 12. Ζωγραφία αὐτοκράτορος ἐπὶ ὑφάσματος μεταξοτοῦ, τοῦ Ι' αἰῶνος. (Εὗρισκεται ἐν Βαμβέργῃ).

ζωγράφος ἔχει ἀτομικὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκτελεῖ τὰ θέματά του, ὅπως αὐτὸς τὰ αἰσθάνεται.

Δυστυχῶς τὰ περισωθέντα λείψανα τῆς γραφικῆς τῶν χρόνων τούτων εἶναι ἐλάχιστα. Τοιαῦτα εἶναι ἢ εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ,

τὴν ὁποῖαν ἀνεφέραμεν, ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν κόγχην τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἐν Φωκίδι καὶ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου ἐν Ἀττικῇ. Εἰς ὅλα ταῦτα ἔχομεν τελειότητα καὶ λεπτότητα ἐκτελέσεως, ἐκφραστικότητα καὶ ζῶν τῶν προσώπων, χάριν καὶ ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων, σαφῶς δὲ καταφαίνεται ἡ τελεία βυζαντινὴ τέχνη, ἣτις προέκυψεν ἐκ συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνατολικῆς, καὶ τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἀπλὴ διάταξις, αἱ γλυπτικαὶ στάσεις, ἡ πολυτελεῆς διακόσμησις καὶ τὰ λαμπρὰ χρώματα.

Παρὰ τὴν θρησκευτικὴν τέχνην ἔχομεν καὶ τὴν κοσμικὴν, ἡ ὁποία ἐργάζεται διὰ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς μεγιστᾶνας. Αὕτη ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τῆς μυθολογίας. Τῆς γραφικῆς ταύτης ἰδίως παρέχουν ἰδέαν αἱ ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῶν προοριζομένων διὰ τοὺς μεγιστᾶνας μικρογραφίαι. Αὗται εἶναι ἀξιοθαύμαστοι διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὸ κάλλος, τὴν λαμπρότητα τῶν χρωμάτων, τὴν στάσιν τῶν προσώπων καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως. Εἰς αὐτὰς εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρχαίας τέχνης ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν.

Ἡ γλυπτικὴ. Ἡ γλυπτικὴ καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον τῆς αὐτοκρατορίας ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν χρόνους εἶναι πολὺ περιορισμένη. Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς ἀναγλύφων ἔξ ἑλεφαντοστοῦ ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην τελειότητα. Τοιαῦτα ἀνάγλυφα κατασκευάζον εἰς τὰ λεγόμενα δίπτυχα καὶ τρίπτυχα καὶ εἰς κιβώτια καὶ λειψανοθήκας. Πλεῖστα τοιαῦτα ἀνάγλυφα εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν καὶ φυλάσσονται εἰς ἐκκλησίας ἢ μουσεῖα ἢ ἰδιωτικὰς συλλογὰς.

Ὡσαύτως ἀνῆλθεν εἰς μεγίστην τελειότητα ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς εἰκόνων ἐκ σμάλτου ἐπὶ πλακὸς χρυσοῦ ἢ ἀργύρου.

Ὡσαύτως εἰς μεγίστην ἀκμὴν εἶχε φθάσει ἡ κατασκευὴ ἐνεφαντῶν γραφῶν.

5. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐφ' ὅλων τῶν περὶ ἐξ χριστιανικῶν λαῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἐπ' αὐτῶν

τῶν μουσουλμάνων Ἀράβων. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ ἑστία ἢ καταυγάζουσα ὅλον τὸν περίξ κόσμον, ἦτο ἡ πρωτεύουσα ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὅπισθεν τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν της ἡ θεοφύλακτος πόλις διετήρει ἀπαράμιλλον λάμπιν. Ἡ ἅγια Σοφία μὲ τὸ ἄρμονικὸν κάλλος της καὶ τὰς πομπώδεις τελετάς της ἐξεθάμβωνε τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτήν. Τὸ ἱερὸν παλάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον γενεαὶ αὐτοκρατόρων εἶχον φιλοτιμηθῆναι νὰ προσθέσουν ἀνήκουστον μεγαλοπρέπειαν, κατέπληττεν αὐτούς. Ὅμοίως ὁ ἱππόδρομος, ὅπου ἐτελοῦντο ὅλα τὰ θεάματα, ὅσα ἠδύναντο νὰ τέρψουν τὸν λαόν, τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, ὁ πλοῦτος τῶν ἀγορῶν, τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν τὰς πλατείας καὶ τὰς ὁδοὺς καὶ ἠὔξανον τὴν λάμπιν αὐτῆς. Οἱ ξένοι οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς Δύσεως ἐπανήρχοντο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐκ τῆς βασιλευούσης τοῦ κόσμου πόλεως. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ εἶναι βαθεῖα ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἤσκει καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν ἀπομακρυσμένην Γαλλίαν καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας καὶ εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Σλαύους.

Ὅντως ἡ ἐπὶ τῶν σλαυικῶν ἔθνῶν ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνυπολόγιστος. Οἱ πρῶτοι εἰσαγωγεῖς τῆς πνευματικῆς διαπλάσεως εἰς τοὺς Σλαύους ἦσαν Ἕλληνες ἱερεῖς. Οὗτοι μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διέδωκαν εἰς αὐτοὺς καὶ πολλὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης. Ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος καὶ οἱ μαθηταὶ των μετέφρασαν εἰς τὴν σλαυικὴν τὴν ἅγιαν Γραφήν, συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συναξάρια καὶ λειτουργικὰ βιβλία. Μετ' ὀλίγον ἐπηκολούθησαν βυζαντινοὶ χρονογράφοι, γεωγραφικὰ ἔργα, δημώδη ποιήματα κ.λ.π. Οὕτω ἐσηματίσθη ἐκ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας σλαυικὴ τοιαύτη, ἀκριβῶς ὅπως ἐγένεν ἡ ὁωμαϊκὴ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἀκόμη ὅμως περισσότερον ἐπεκράτησεν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἰς τὴν σλαυικὴν τέχνην. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες ᾤκοδόμησαν τὰς σλαυικὰς ἐκκλησίας καὶ Ἕλληνες ζωγράφοι ἐκόσμησαν αὐτὰς δι' εἰκόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΟΥ Θ΄. ΑΙΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου πρὸς πολιτικὴν ἔνωσιν τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης εἶχε γεννήσει τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνέζη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἡ ὁμοαῖκὴ αὐτοκρατορία. Ἡ ἐλπίς ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι μεταξὺ τῶν διαφορῶν τμημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸ μέγα κράτος τοῦ Καρόλου δὲν ὑπῆρχε ταυτότης οὔτε φυλῆς οὔτε γλώσσης. Διὰ τοῦτο ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου τὸ κράτος αὐτοῦ διεσπάσθη.

Ἐκ τῆς διασπάσεως αὐτῆς ἐσχηματίσθησαν δύο μεγάλα κράτη, τὸ *Γαλλικόν* καὶ τὸ *Γερμανικόν* καὶ ἓν μικρότερον τὸ *Ἰταλικόν*.

Εἰς τὴν βορείαν Εὐρώπην τὰ τρία Σκανδιναυικὰ κράτη (*Δανία*, *Σουηδία*, *Νορβηγία*) δεχθέντα τὸν χριστιανισμόν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισαν νὰ πολιτίζωνται, εἰς δὲ τὰς Βρετανικὰς νήσους ἐσχηματίσθη τὸ βασίλειον τῆς *Ἀγγλίας*.

Εἰς τὴν Ἰσπανίαν τὰ μικρὰ χριστιανικὰ κράτη ἀγωνίζονται ἀδιακόπως ἐναντίον τῶν Ἀράβων οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ Η΄ αἰῶνος εἶχον καταλάβει τὴν χώραν. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς περιόδου οἱ Ἀραβες ἐκδιώκονται καὶ σχηματίζεται τὸ βασίλειον τῆς *Ἰσπανίας*. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐσχηματίσθη εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου καὶ τὸ βασίλειον τῆς *Πορτογαλλίας*.

Εἰς τὴν κεντρικὴν τέλος Εὐρώπην ἐσχηματίσθησαν τὰ βασίλεια τῆς *Πολωνίας*, τῆς *Βοημίας* καὶ τῆς *Ὀγγαρίας*.

2. Τὸ γερμανικόν κράτος καὶ ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

Εἰς τὸ γερμανικόν κράτος ἡ βασιλεία ἔμεινεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου Λουδοβίκου μέχρι τοῦ 911, ὅτε οὗτος

ἔξελιπεν. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας ἐξελέγοντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Γερμανῶν ὑπὸ τινων κατὰ τόπους ἡγεμόνων καλουμένων ἐκλεκτόρων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς κατὰ μικρὸν περιορίσθη εἰς ἑπτὰ. Λαμπρὰ ὑπῆρξεν ἡ βασιλεία τοῦ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Σαξονίας **᾽Οθωνος τοῦ Α΄**, ὁ ὁποῖος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον περὶ τὰ μέσα τῆς Ι΄ ἑκατονταετηρίδος. Οὗτος ἐκλιπόντος καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας τοῦ οἴκου τοῦ Καρόλου κατέλαβεν αὐτὸ καὶ ἦνωσε μὲ τὸ κράτος του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας εἶχε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, περιῆλθε καὶ τοῦτο εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας μετὰ τὴν ἐκλογὴν των μετέβαινον πρῶτον εἰς τὸ Μεδιόλανον, ὅπου περιβαλλόμενοι τὸ σιδηροῦν λογγοβαρδικὸν στέμμα (¹) ἀνηγορεύοντο βασιλεῖς τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ῥώμην ὅπου ἐχρίοντο ὑπὸ τοῦ πάπα **αὐτοκράτορες τοῦ Ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους**, ὁ ᾽Οθων Α΄ ἐπέτυχε προσέτι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει νομίμου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τιμισκῆ καὶ τὴν σύναψιν συγγενείας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον. Ἡ Ἑλληνὶς βασιλόπαις Θεοφανῶς ἔγινε νύμφη τοῦ ὁμωνύμου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ ᾽Οθωνος Α΄. Ἐκτοτε εἰσῆχθησαν ὑπὸ τῆς Θεοφανοῦς εἰς τὴν Γερμανίαν τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ αἱ συνήθειαι τοῦ βίου, ὡς καὶ αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά.

Τὸ γερμανικὸν αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἔμεινεν εἰς τὸν οἶκον τῶν Σαξόνων βασιλέων μέχρι τοῦ 1024, ὅτε ἔξελιπεν οὗτος. Κατόπιν περιῆλθεν εἰς ἄλλους γερμανικοὺς οἴκους καὶ τελευταῖον τὸ 1273 εἰς τὸν οἶκον τῶν **Ἀψβούργων** (ἐκ τινος ἐν Ἑλβετικῆς πύργου ᾽Αψβουργ). Οἱ Ἀψβούργοι κατέστησαν ἰδιαιτέραν των κληρονομικὴν χώραν τὴν Αὐστρίαν, μὲ τὴν ὁποίαν διὰ συνοικεσιῶν καὶ κληρονομιῶν ἦνωσαν τὰ βασίλεια τῆς Βοημίας καὶ Οὐγγαρίας καὶ διετήρησαν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα πλὴν τινων διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 1804, ὅτε διελύθη ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

(¹) Ἐλέγετο σιδηροῦν διότι εἶχεν ἐσωτερικῶς κρῖνον σιδηροῦν κατασκευασθέντα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τινος τῶν ἡλῶν, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Χριστὸς ἐκαρφώθη ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ.

3. Ἡ Γαλλία.

Εἰς τὴν Γαλλίαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, ἐγγόνου τοῦ Μ. Καρόλου, ἐβασίλευσαν μέχρι τοῦ 987. Ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰ' ἑκατονταετηρίδος οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τὰς πειρατικὰς αὐτῶν ἀνὰ τὰς παραλίους χώρας τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ ἐπιδρομὰς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ ἀποσπᾶσάντες μέγα μέρος αὐτῆς, ἔκτοτε ὀνομασθὲν Νορμανδία, ἴδρυσαν κράτος νορμανδικὸν κατ' ὄνομα μόνον ὑποτελὲς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν ἐγγωγίων τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὴν γλῶσσάν των καὶ ἀφωμοιώθησαν πρὸς αὐτοὺς διατηροῦσάντες μόνον τὸν πολεμικὸν των χαρακτῆρα.

Ἀφ' οὗ τὸ 987 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ἐξελέχθη ὑπὸ διαφόρων ἡγεμόνων τῶν γαλλικῶν χωρῶν ὡς βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ὁ **Οὕγων Καπέτος** ἰδιαιτερός ἡγεμὼν τῶν Παρισίων. Εἰς τοὺς ἀπ' εὐθείας δὲ ἀπογόνους τούτου, **Καπετίδας** καλουμένους, παρέμεινεν ἡ βασιλεία τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1328, ἔκτοτε ἤρχισε νὰ βασιλεύῃ πλάγιος ἐξ ἄρρενογονίας κλάδος τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ὁ λεγόμενος **Βαλεσιανὸς** (Valois). Ἐκτοτε δὲ ἤρχισε καὶ ὁ ἑκατονταετής πρὸς τὴν Ἀγγλίαν πόλεμος (1346—1453), ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλος κατέληξεν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Γάλλων ἕνεκα τοῦ ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς ἡ ἡρωὶς Αὐρηλιανὴ παρθένος **Ἰωάννα δ' Ἄρκ**.

4. Ἡ Ἰταλία.

Τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας (δηλ. ἡ ἄνω Ἰταλία), ἀφ' οὗ τὸ 923 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Μ. Καρόλου, περιῆλθεν εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ἰ' αἰῶνος πολλαὶ πόλεις, ἰδίως τὸ **Μεδιόλανον** (Μιλᾶνον), ἡ **Βονωνία** (Βολώνια) καὶ ἡ **Φλωρεντία**, ἤρχισαν νὰ ζητοῦν τὴν αὐτονομίαν των. Αὗται κατὰ μικρὸν ἀπετέλεσαν πολιτείας δημοκρατικὰς, αἱ ὁποῖαι προώδευσαν ὑλικῶς καὶ ἀπέβησαν ἐστὶν ἀναπτύξεως ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐθνικῆς ἰταλικῆς φιλολογίας. Ἰδίως ὅμως προώδευσαν πολιτικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν πολλῶν ἀποικιῶν δύο ναυτικαὶ πόλεις, ἡ **Γένοβα** καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ **Βενετία**.

Ἡ Βενετία εἶχε κατοικηθῆ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἀπὸ πολλοὺς κατοίκους τῆς ἄνω Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων κατέφυγον εἰς τὰ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πάδου ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς νησιῖδα. Ἡ μικρὰ αὕτη κατ' ἀρχὰς νησιωτικὴ πόλις, ἀφ' ὅτου ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέκτησε τὴν Ἰταλίαν, διετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς μετ' αὐτῆς ἐμπορίας, ἀπέκτησε μέγα ἐμπορικὸν ναυτικὸν καὶ ἀπέβη μεγάλη ναυτικὴ δύναμις. Ἐνεκα δὲ τῶν σχέσεων αὐτῆς μετ' τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἶχε προσλάβει ὅλον τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ. Ὅλοι αἱ συνήθειαι τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη, ἡ πολυτέλεια τῆς Βενετίας προῆλθον ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ αὐτὴν πόλιν ἑλληνικὴν. Ἡ Βενετία ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἐγένεν αὐτόνομος ἀριστοκρατικῆ πολιτεία διοικουμένη ὑπὸ ἐνὸς συμβουλίου ἐκ δέκα ἀριστοκρατῶν καὶ ἐνὸς **δόγου** (δουκὸς) ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τούτου ἐκλεγομένου ἰσοβίως. Τὰ περὶ αὐτῆς ὅμως θὰ ἴδωμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν.

Τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Ἰταλίας μετ' τὴν Ῥώμην ἀπετέλει τὸ **παπικὸν κράτος**.

Ἡ κάτω Ἰταλία ὑπήγετο εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οὗτοι κατέκτησαν καὶ τὴν Σικελίαν, τὴν ὁποῖαν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος εἶχον κατακτήσει οἱ Ἄραβες. Τὸ κράτος τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ μικρὸν ἐξῆταλίσθησαν, διετηρήθη μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Τότε περιῆλθεν εἰς τὸν γερμανικὸν οἶκον, βραδύτερον δὲ εἰς τὸν γαλλικὸν καὶ τέλος τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἰς τὸν ἰσπανικόν.

5. Ἡ ἄλλη Εὐρώπη.

Τὰ Σκανδιναυικὰ κράτη. Εἰς τὰς βορειοτάτας χώρας τῆς Εὐρώπης κατάρχουν λαοὶ γερμανικοὶ ἀποτελοῦντες τρία κράτη, τὸ τῆς Δανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας. Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Η' αἰῶνος μέχρι τοῦ Ι' ὑπὸ τὸ ὄνομα Νορμανδοὶ (ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ) ἔκαμαν πολλὰς ἐπιδρομὰς κατὰ θάλασσαν εἰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας καὶ ἴδρυσαν διάφορα κράτη.

Τὰ τρία σκανδιναυικὰ κράτη μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζων-

ται. Περί δὲ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἠνώθησαν πολιτικῶς ὑπὸ τῆς βασιλείας τῆς Δανίας Μαργαρίτας.

Ἡ Ἀγγλία. Οἱ Ἕλληνογενεῖς γερμανικῶς, καταλαβόντες τὸ 449 τὴν Βρετανίαν, ἐξολόθρευσαν σχεδὸν τοὺς παλαιοὺς κατοίκους, ἐξηφάνισαν πᾶν ἔθνος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἴδρυσαν εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν χώραν ἑπτὰ ἰδιαίτερα κράτη. Ἡ ἑπταρχία αὕτη διήρκεσε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Η' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ ἡγεμὼν ἑνὸς τῶν ἑπτὰ κρατῶν ἠνωσεν αὐτὰ εἰς ἓν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐδέχθησαν οἱ Ἕλληνογενεῖς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζωνται. Ἀλλὰ τότε ἤρχισαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν, ἰδίως τῶν Δανῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ κατέλαβον ἱκανὸν μέρος τῶν παραλίω τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐντεῦθεν ἔβλαπτον ὅλην τὴν χώραν. Ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν ἔσωσε τὴν Ἀγγλίαν ὁ τὸ 871 βασιλεύσας **Ἀλφρέδος ὁ Μέγας**. Οὗτος καὶ τοὺς Δανοὺς ἐνίκησε καὶ ὑπέταξε, καὶ νόμους φιλελευθέρους εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν, καὶ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ ἐφρόντισεν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλφρέδου ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ Δανικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐπὶ τέλος ὁ βασιλεὺς τῶν Δανῶν Σουήνων περὶ τὸ τέλος τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος κατέλαβε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς χώρας. Τὴν κατάκτησιν συνεπλήρωσε ὁ υἱὸς τοῦ Σουήνωνος Κανούτος ὁ μέγας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανούτου οἱ Ἕλληνογενεῖς ἀπληθευρώθησαν ἀπὸ τῶν Δανῶν. Ἀλλὰ τὸ 1066 ὁ ἡγεμὼν τῶν ἐν βορείῳ Γαλλίᾳ Νορμανδῶν **Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς** ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἀγγλίαν κατέλαβεν αὐτήν. Διὰ τῆς κατακτήσεως ταύτης ἀνεμείχθη τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος μετὰ τῶν ἐγκαλλισμένων Νορμανδῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναμείξεως ταύτης προῆλθε τὸ νέον ἀγγλικὸν ἔθνος.

Ὁ Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς γενόμενος βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας διεμοίρασεν ὅλην τὴν γῆν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσεν ἀριστοκρατίαν στενῶς συνδεδεμένην μετὰ τῆς βασιλείας. Διετήρησεν ὅμως καὶ τὰς ἐν Γαλλίᾳ κτήσεις τοῦ οἴκου του, διὰ τὰς ὁποίας ἦτο ὑποτελὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἐπὶ τῶν ἀπογόνων τούτου, οἱ ὁποῖοι διὰ πλαγίων γραμμῶν βασιλεύουσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν μέχρι σήμερον, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ διὰ τοῦ μεγάλου χάρτου (*magna charta libertatum*), τὸν ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς **Ἰωάννης ὁ ἄκτῆμων**. Δι' αὐτοῦ ἐπροστατεύοντο οἱ πολῖται ἀπὸ τὰς

αὐθαιρεσίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν βασιλέα νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ συμβουλίου τῶν εὐγενῶν (parlement).

Τότε κατεκτήθη καὶ ἡ Οὐαλλία καὶ ἠναγκάσθη ἡ Σκωτία νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ πρὸς τὴν Γαλ-

Εἰκ. 13. Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

λίαν ὅμως διαρκεῖς πόλεμοι κατέληξαν διὰ τοῦ ἑκατονταετοῦς πολέμου εἰς τὸ νὰ χάσουν οἱ Ἀγγλοὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπὶ τῆς ἡπείρου κτήσεις των.

Ἡ Ἰσπανία. Περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Η' ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες κατέλαβον τὴν Ἰσπανίαν, περὶ τὰ μέσα δὲ αὐτῆς ἔδουσαν ἐκεῖ τὸ Χαλιφάτον τῶν Οὐμειδῶν. Ἡ δύναμις τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἔφθασεν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀκμὴν κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. Εἰς τὰς ὄρεινὰς βορείους ὅμως χώ-

ρας είχαν σχηματισθῆ ἔκ τῶν ἑγχωρίων Ἰβήρων πολλά μικρὰ χριστιανικά κράτη. Τὰ κράτη ταῦτα καὶ ἰδίως ἡ **Καστιλία** καὶ ἡ **Ἀραγωνία** κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἤρχισαν ἀδιακόπους ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν, δι' αὐτῶν δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἔγιναν κύριοι τοῦ ἡμίσεως τῆς χερσονήσου. Τότε τὰ διάφορα χριστιανικά κράτη συνεχωνεύθησαν εἰς δύο, τὸ τῆς Καστιλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, καὶ κατὰ μικρὸν περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐξεδίωξαν ὀλοσχερῶς ἔκ τῆς πατρίδος των τοὺς Μωαμεθανούς. Μετ' ὀλίγον τὰ δύο ταῦτα κράτη διὰ τοῦ γάμου τοῦ Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῆς Ἰσαβέλλας τῆς βασιλίσσης τῆς Καστιλίας ἠνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ μέγα ἰσπανικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεπτύχθη ἰδιαιτέρως καὶ ἀπετέλεσεν ἴδιον κράτος ἀξιόλογον ἡ Πορτογαλλία.

Σλαῦοι καὶ Οὔγγροι. Κατὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν λαῶν διάφοροι σλαυϊκοὶ λαοὶ ἔκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς σημερινῆς Ῥωσίας κατέλαβον ὅλας τὰς πρὸς Α. τοῦ Ἄλβιος γερμανικὰς χώρας (Πρωσσία καὶ μέρος τῆς Σαξονίας). Ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε πολεμήσει κατ' αὐτῶν καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς τρόμον. Ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὅμως διαδόχων του οὔτοι ἤρχισαν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν γερμανικῶν χωρῶν καὶ τινες φυλαὶ αὐτῶν, οἱ **Μορανοί**, ἴδρυσαν ἰσχυρὸν κράτος ἐκταθὲν εἰς τὴν Βοημίαν καὶ Πανονίαν, μέχρι τῆς σημερινῆς Σερβίας καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς. Τότε μάλιστα ἤρχισαν καὶ νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν χριστιανισμόν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου.

Ἐναντίον τοῦ μεγάλου τούτου σλαυϊκοῦ κράτους οἱ Γερμανοὶ ἐξήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Οὔγγρων ἢ Μαγυάρων, βαρβάρων τουρκικῆς καταγωγῆς ἐγκατασταθέντων περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς χώρας τῆς σημερινῆς Ῥωσίας. Δι' αὐτῶν κατελύθη τὸ Μορανικὸν κράτος καὶ διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἄλλων μικροτέρων σλαυϊκῶν κρατῶν (Βοημίας καὶ Πολωνίας) καὶ τῶν Οὔγγρων. Ἐκτοτε οἱ βόρειοι Σλαῦοι οὔτοι ἐταπεινώθησαν πολὺ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, συμπληρωθέντος δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ των ἐξεγερμανίσθησαν. Ἐξ αὐτῶν ἐσχηματίσθη καὶ τὸ βασίλειον τῆς **Πολωνίας**, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἔγινεν ἀνεξάρτητον καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' ἔφθασεν εἰς μεγάλην

ἀκμήν καὶ τῆς **Βοημίας**, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀψβουργικοῦ κράτους τῆς Αὐστρίας.

Ἄλλ' οἱ Οὐγγροὶ, ἀφ' οὗ συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Μοραβικοῦ κράτους, κατόπιν ἤρχισαν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐπιδρομὰς, αἱ ὁποῖαι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλην τὴν νότιον Γερμανίαν μέχρι τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Εἰς τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας ἔθεσε τέρμα ὁ Ὅθων Α' νικήσας τοὺς Οὐγγυροὺς περὶ τὰ μέσα τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε οὗτοι περιορίσθησαν εἰς τὰς μέχρι σήμερον ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένας χώρας καὶ ἴδρυσαν βασιλείον, τοῦ ὁποίου πρῶτος βασιλεὺς ἔγινε **Στέφανος δ' Α' (997)**. Οὗτος δὲ καὶ προσήγαγε τοὺς Οὐγγυροὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Τὸ βασιλείον τῆς Οὐγγαρίας διετηρήθη ἀνεξάρτητον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε μέρος μὲν αὐτοῦ κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέρος δὲ ἠνώθη ὡς ἰδιαίτερον βασιλείον μετὰ τῶν κτήσεις τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας.

9. Ὁ βίος εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαῖωνα.

Οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι. Ἡ διοργάνωσις τῆς κοινωνίας τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον τῆς κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ εἰς τὰ ἔθιμα αὐτῶν. Οἱ βάρβαροι κατακτῶντες μίαν χώραν μέρος μὲν αὐτῆς μικρὸν ἄφηνον εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἀντὶ πληρωμῆς φόρου, τὸ δὲ περισσότερον μέρος διενέμοντο μεταξύ των. Ἐξ αὐτοῦ ὁ ἀρχηγός, ὁ **βασιλεὺς**, ἐλάμβανεν ἓν μέρος ὡς ἰδικὴν του κτήσιν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον διεμοίραζε διὰ κλήρου εἰς τοὺς περὶ ἑαυτὸν ἀνωτέρους συμπολεμιστάς του. Αὐτοὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην τάξιν τῶν εὐγενῶν, τοὺς **δοῦκας**. Καὶ οὗτοι πάλιν ἔκαμνον τὸ αὐτό. Ἐκ τοῦ μεριδίου των ἐκράτουν μέρος δι' ἑαυτοὺς καὶ τὸ ὑπόλοιπον διένεμον εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχηγούς. Οὗτοι ἀπετέλεσαν τοὺς **κόμιτας**. Καὶ οἱ κόμιτες πάλιν ἔπραξαν τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς ὑπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ὀνομάσθησαν **βαρῶνοι** καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦντες τὴν τελευταίαν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἤρχον ἀπ' εὐθείας τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν δουλοπάροικοι καὶ τῶν ἐλευθέρων τῆς περιφερείας των. Μέσην δὲ τάξιν μεταξύ δουκῶν καὶ κομίτων ἀπετέλεσαν οἱ κόμιτες τῶν ὀρίων, οἱ ὀνομαζόμενοι **μαρκήσιοι**.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίζετο σύστημα ἀρχόντων καὶ ὑποτελῶν. Κατὰ τοῦτο ὅλοι ἦσαν ὑποτελεῖς τῶν ἀνωτέρων των

καὶ ἄρχοντες τῶν κατωτέρων των εὐγενῶν. Μόνον ὁ βασιλεὺς ἦτο μόνον ἄρχων, μολοντί θεωρητικῶς καὶ οὗτος ἦτο ὑποτελὴς εἰς τὸν ἔχοντα τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τὸ μερίδιον (τιμᾶριον), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἕκαστος ὡς ἰδιαιτέραν κτῆσιν, ὠνομάζετο **φρουδον**, οἱ δὲ εὐγενεῖς **φρουδάραχαι**. Ἐπομένως τὸ ὄλον τιμαριωτικὸν τοῦτο σύστημα ὠνομάζετο **φρουδαλισμός**.

Οἱ ἱππῶται. Παρὰ τοὺς μεγάλους τούτους ἰδιοκτητίας, τοὺς φρουδάραχας, οἵτινες ἦσαν οἱ κυρίως εὐγενεῖς, ἀνεπτύχθη κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ἡθῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τελευταία τάξεις εὐγενῶν, ἡ **τῶν ἱπποτῶν**. Οἱ φρουδάραχαι στρατεύοντες κατ' ἀλλήλων ἢ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων των ἐναντίον ἄλλων εἶχον ἀνάγκην στρατιωτῶν. Ἦσκουν λοιπὸν εἰς τὰ ὄπλα καὶ ὠπλιζοῦν τοὺς ἱκανωτέρους ἐκ τῶν νέων ὑπηκόων των, οἱ ὁποῖοι οὕτω γινόμενοι πολεμισταὶ ἐγίνοντο ἐλεύθεροι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολεμισταὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμάχοντο ἔφιπποι, ὠνομάζοντο ἱππῶται. Οἱ ἱππῶται οὗτοι συνήθως ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν των ἐλάμβανον παρὰ τῶν φρουδαρχῶν κυρίων των μικρὸν τιμᾶριον, ἦτοι μικρὰν ἔκτασιν γῆς καὶ οὕτω τὸν ΙΑ' αἰῶνα κατέληξαν νὰ ἀποτελέσουν ἰδιαιτέραν τάξιν εὐγενείας κληρονομικὴν, τὴν τελευταίαν τοῦ φρουδαλικῆς συστήματος. Ἐκτοτε οἱ υἱοὶ μόνον τῶν ἱπποτῶν ἐγίνοντο ἱππῶται. Αἱ κόραι αὐτῶν δὲν ἐλάμβανον συζύγους παρὰ μόνον ἱππῶτας. Οἱ ἱππῶται λοιπὸν τότε δὲν ἦσαν μόνον ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς.

Ἄλλὰ διὰ νὰ γίνῃ τις ἱππότης ἀπαιτεῖτο μακρὰ ἄσκησις. Τὰ ὄπλα τῶν ἱπποτῶν ἦσαν ξίφος, μακρὰ λόγχη, θώραξ μακρὸς ἐκ σιδήρου ἀλυσιδωτὸς ἢ φολιδωτὸς καὶ περικεφαλαία σιδηρὰ καλύπτουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον. Τὰ ὄπλα ταῦτα ἦσαν πολὺ βαρῆα καὶ διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται ἀπαιτεῖτο καὶ ἄσκησις. Δὲν ἐγεννᾶτό τις λοιπὸν ἱππότης, ἔπρεπε καὶ νὰ διδαχθῆ. Ἡ μαθητεία τοῦ νέου εὐγενοῦς ἐγίνετο ἢ παρὰ τῷ πατρὶ ἢ συνήθως παρὰ τινὶ τῶν φρουδαρχῶν φίλῳ τοῦ πατρός του. Ὅταν δὲ ἐφθάνεν εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν, ἐκηρύσσετο ἱππότης, ἀφοῦ προηγουμένως ἔδιδε τὸν ὄρκον ὅτι θὰ ἐκπληροῖ πιστῶς ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ ἱππότη. Τούτων τὰ κυριώτερα ἦσαν τὰ ἑξῆς :

α') Νὰ εἶναι ἀνδρεῖος, ὑπερήφανος καὶ τίμιος, νὰ μὴ παραβαίῃ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του καὶ νὰ μὴ ἀνέχεται καμμίαν ὕβριν,

β') Νὰ φοβῆται καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς.

γ) Νὰ μένη πιστὸς εἰς τὸν φρουδάρχην κύριόν του.

δ) Νὰ ὑπερασπίξῃ διὰ τοῦ ξίφους τὴν τιμὴν τῶν προσβαλλομένων εὐγενῶν γυναικῶν καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ καταδυναστευομένους.

ε) Μηδέποτε νὰ ψεύδεται.

Οὕτω οἱ ἱππῶται ἀνέπτυξαν θαυμασίας ἀρετὰς καὶ ὁ ἱππότης ἐθεωρεῖτο τέλειος τύπος εὐγενοῦς. Ἔνεκα τούτου καὶ οἱ μεγάλοι φρουδάρχαι καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες ἐπεδεικνύοντο ὅτι εἶχον τὰς ἱπποτικὰς ἀρετὰς καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ὀνομαζῶνται ἱππῶται. Ὁ ἱπποτικὸς βίος ἔλαβεν αἴγλην τινὰ καὶ γοητείαν, ὅπως ὁ βίος τῶν ἡρώων κατὰ τοὺς προομηρικὸς χρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως δὲ ἐκεῖνος, οὕτω καὶ αὐτὸς παρέσχε τροφήν εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογίαν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν.

Οἱ κληρικοί. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων φρουδαρχῶν καὶ τῶν ἱπποτῶν ἰσχυροὶ διὰ τὸν πλοῦτόν των ἦσαν προσέτι καὶ οἱ **κληρικοί.** Ἐπιστεύετο τότε ὅτι ὁ δίδων εἰς μίαν ἐκκλησίαν χρήματα ἢ γαίας ἀπέκτα τὸ μέσον νὰ ἐξαγνίσῃ τὰς ἁμαρτίας του καὶ νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν του. Ὁ προστάτης τῆς ἐκκλησίας ἅγιος καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν ἅγιον ἀντήμειβον τὸν δωρητὴν μεσολαβοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ. Ὁ κληρὸς ἀπέκτα οὕτω ὀλόκληρα χωρία καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἀπέβαινον μεγάλοι ἰδιοκτῆται.

Οἱ χωρικοί. Ἡ γῆ ὅλη ἀνῆκεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τοὺς ἱππῶτας, εἰς τοὺς μεγάλους φρουδάρχας. Ταύτην ἐκαλλιέργουν οἱ εἰς ἐκάστην ἰδιοκτησίαν προσκεκολλημένοι χωρικοί. Καὶ μικρὸν μὲν μέρος, τὸ περὶ τὸν οἶκον τοῦ κυρίου, ἐκαλλιέργουν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ, ὅλους δὲ τοὺς ἄλλους ἀγρούς τῆς ἰδιοκτησίας ἐκαλλιέργουν δι' ἴδιον λογαριασμὸν ἀπολαμβάνοντες αὐτοὶ τὰ προϊόντα των. Κατ'ὅσον δὲ εἰς χωρία καὶ ἕκαστος εἶχε τὸν οἶκόν του, τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὸν ἀγρόν του. Ὁ κύριός του δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποσπάσῃ τινὰ ἐκ τοῦ χωρίου, ἵνα τὸν πωλῇ μακρὰν, μήτε νὰ λάβῃ τὴν γυναῖκά του ἢ τὰ τέκνα του, μήτε νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν οἰκίαν του καὶ τὸν ἀγρόν του, τὰ ὅποια εἶχον παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν προγόνων του. Εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως οἱ χωρικοὶ εἶχον τὰς ἐξῆς ὑποχρεώσεις.

1) Ὁφείλον νὰ πληρῶνουν εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην ὡς δικαίωμα ἐκμισθώσεως ποσόν τι χρημάτων, ἔκπαλαι ὠρισμένον καὶ ὠρι-

σμένον ποσὸν ἐξ ὄλων τῶν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προΐ-
όντων των.

2) Ὁφείλον νὰ καλλιεργοῦν ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς τὴν γῆν,
ἢ ὁποία ἔμενον εἰς τὸν κύριον.

3) Ὁφείλον νὰ φέρουν τὸν σιτόν των, ἵνα τὸν ἀλέσουν, εἰς
τὸν μύλον τοῦ κυρίου, τὸν ἄρτον των εἰς τὸν κλίβανόν του, τὰς
σταφυλάς των εἰς τὸ πιεστήριόν του, καὶ νὰ μεταχειρίζονται τὰ
μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τοῦ κυρίου. Δι' ὅλας δὲ αὐτὰς τὰς ὑπηρε-
σίας ὑπεχρεοῦντο τὰ πληρώνουν ὠρισμένην ἀμοιβήν.

4) Ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ κυρίου, ὅστις ἐπέβαλλεν
εἰς αὐτοὺς πρόστιμα πρὸς ὠφέλειάν του ἢ κατεδίκαζεν εἰς
θάνατον καὶ ἐδήμειε τὴν περιουσίαν των εἰς ὄφελος ἑαυτοῦ.

Τὰ φεουδαλικά ἤθη. Ἐκαστος εὐγενῆς εἶναι ἀπόλυτος κύ-
ριος εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ ἴδιον κράτος. Οἱ
χωρικοὶ καὶ οἱ ὑπηρεταὶ του εἶναι ὑπήκοοί του, ἐπὶ τῶν ὁποίων
ἔχει πᾶσαν ἐξουσίαν. Οἱ εὐγενεῖς οὐδεμίαν ἄλλην μόρφωσιν
ἔχουν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀσχολοῦνται παρὰ εἰς τὰ ὄπλα. Τὰς μεταξὺ
των διαφορὰς λύουν διὰ μονομαχίας, πολὺ συχνὰ ὅμως καὶ διὰ
πολέμου. Διὰ μίαν ὕβριν διὰ μίαν φιλονικίαν ἐπὶ τῶν κτημάτων
των ὁ ἱππότης στέλλει εἰς τὸν ἀντίπαλόν του τὸ χειρόκτιόν του.
Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν κήρυξιν πολέμου. Οἱ ὑποτελεῖς τῶν δύο
ἐχθρῶν εἶναι ἀναγκασμένοι εἰς πόλεμον μεταξὺ των. Ἐπιτίθεν-
ται ἐπὶ τῶν κτημάτων τοῦ ἐχθροῦ, ἀρπάζουν τὰς ἀγέλας τῶν χω-
ρικῶν, καίουν τοὺς οἴκους των, πολιορκοῦν τὸν πύργον τοῦ ἀντι-
πάλου καὶ ζητοῦν νὰ τὸν συλλάβουν, διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ
πληρώσῃ λύτρα.

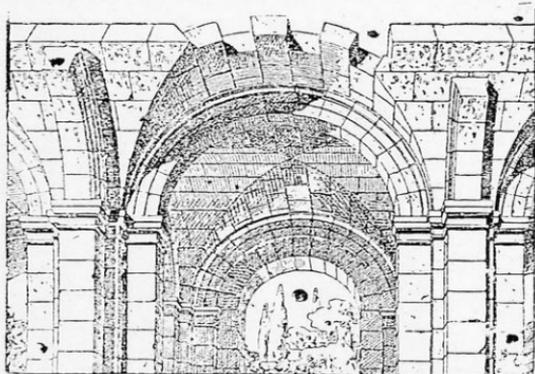
Συνήθως οἱ ἱππῶται εὗρισκον συμφερότερον νὰ ἀργυρολο-
γοῦν ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους καὶ τὸν πόλε-
μον μετέτρεπον εἰς ληστείαν. Εὐγενεῖς δὲ τινες ἐνῆδρουν τοὺς
ἐμπόρους εἰς τὰς ὁδοὺς, ἐλάμβανον τὰς ἀποσκευὰς των, τοὺς
ἐνέκλειον εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ πύργου των καὶ τοὺς ἐβασάνιζον
διὰ νὰ ἐξαγοράσουν ἑαυτοὺς.

Ἔνεκα τούτου οἱ εὐγενεῖς κατὰ τοὺς πολεμικοὺς τούτους χρό-
νους εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἔχουν ὠχυρωμένας τὰς κατοικίας
των. Ἐκτιζον λοιπὸν ἐπὶ τῶν καταλλήλων ὑψωμάτων πύργους
ὑψηλοὺς μὲ ἰσχυρὰ τείχη καὶ εὐρείας τάφρους.

Ὅταν δὲν εὗρισκοντο εἰς πόλεμον, οἱ ἱππῶται μιᾶς χώρας πα-
ρεσκεύαζον ψευδομάχας (tournois). Συνηνοῦντο εἰς δύο ομάδας

καὶ ἐμάχοντο εἰς γυμνὴν τινα πεδιάδα. Ὅπως εἰς τὴν ἀληθινὴν μάχην, ὁ ῥίπτων κατὰ γῆς ἱππότην ἐλάμβανε τὸν ἵππον του, τὴν πανοπλίαν του καὶ τὸν ἠνάγκαζε νὰ πληρώνη λύτρα.

Ἡ ἐκκλησία. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγριότητος τῶν ἡθῶν, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τὸ μόνον μορφωτικὸν καὶ ἠθικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπετέλει ἡ Ἐκκλησία. Ὁ κληρὸς τοῦ μεσαιῶνος πλούσιος, ὡς καὶ οἱ εὐγενεῖς, ἦτο περισσότερον ἐκείνων μορφωμένος καὶ ἐκτὸς τούτου εἶχεν εἰς χεῖράς του μίαν ἄλλην δύναμιν ἀκαταμάχητον. Ἦσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συνειδήσεων ὄλων, διότι δὲν ἠδύ-

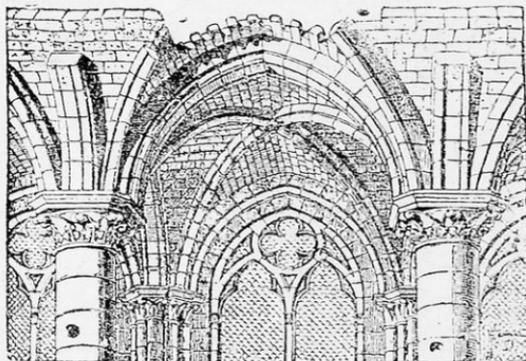

Εἰκ. 14. Τοξοειδῆς θόλος ῥωμανικοῦ ἑυθυμοῦ.

νατό τις νὰ νυμφευθῆ, νὰ βαπτίσῃ τὰ τέκνα του νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ κληρῶ. Μετεχειρίζετο λοιπὸν ἐναντίον τῶν ἀμαρτανόντων τὴν δύναμιν του ταύτην καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν. Ἐὰν οὗτοι ἠψήφουν τὸν ἀποκλεισμόν τοῦτον, ἐπεξέτεινον αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς οἰκείους των.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον προσέδιδεν εἰς τὸν κληρὸν ἀκόμη μεγαλυτέραν δύναμιν, ἦτο ὁ ὄργανισμὸς αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀναρχίας τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος οὗτος διὰ τῆς ἰσχυρῶς ὀργανωμένης ἱεραρχίας του ἐδημιούργει συνείδησιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἀπὸ τῶν νοτιωτάτων ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν βορειοτάτων παραλίων τῆς Σκανδιναβικῆς χερσονήσου. Καὶ ἡ συνείδησις αὕτη συνήνω-
 νεν ἠθικῶς τοὺς λαοὺς, οἱ ὁποῖοι ἕνεκα ἐλλείψεως πάσης ἄλλης

πνευματικῆς ἢ ὕλικῆς ἐπικοινωνίας ἦσαν ἐντελῶς χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων. Μοναχικὰ τάγματα μὲ διάφορα ὀνόματα διατρέχοντα ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ μοναστήρια πλεῖστα ἰδρυμένα εἰς διαφόρους τόπους ἀπετέλουν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμὸν τῶν λαῶν. Τὸ σημεῖον δὲ τῆς ἐνώσεως ἀπετέλει ἡ Ῥώμη, ὡς πρωτεύουσα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδρευεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ πάπας. Εἰς ταύτην, ὡς εἰς μέγα προσκυνητήριον, συνέρρεον ἐκ πάσης τῆς δύσεως, μυριάδες χριστιανῶν ἰδίως κατὰ πᾶν πεντηκοστὸν ἔτος (ἰωβιλαίων), ὅτε ἐδίδετο καὶ ἄφεις ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς προ-

Εἰκ. 16. Ὁξυκόρυφος θόλος γοθικοῦ ῥυθμοῦ.

σκυνητάς. Ἐκ τούτου ἡ δύναμις τῶν παπῶν ἀπέβη τόσον μεγάλη ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν οὗτοι τὴν θέλησίν των εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης.

Αἱ πόλεις. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὐρίσκετο ἡ Εὐρώπη πρὸ τῶν σταυροφοριῶν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος τὰ πράγματα ἤλλαξαν διὰ τῆς κατὰ μικρὸν ἀναπτύξεως τῶν πόλεων. Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἰδρυθῆ ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Βρεττανίαν καὶ Ἰσπανίαν ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας, εἶχον ἐρημωθῆ. Ἡ ἔλλειψις χρημάτων πρὸς κατασκευὴν ἔργων ἐξηφάνισε τοὺς τεχνίτας, ἡ δ' ἔλλειψις ἀσφαλείας τοὺς ἐμπόρους. Ἀπὸ τοῦ τέλους ὁμοῦ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος οἱ χωρικοὶ ἤρχισαν νὰ πλουτίζουσι, τὸ δὲ ἐμπόριον ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ζωὴν τινα. Τότε καὶ αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ἤρχισαν νὰ κατοικοῦνται πυκνῶς καὶ τὰ χωρία νὰ γίνωνται πόλεις. Καὶ εἰς αὐτὴν

δὲ τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἀρχῆθεν δὲν ὑπῆρχον πόλεις, ἤρχισαν νὰ σχηματίζωνται τοιαῦται. Εἰς τοῦτο πολὺ συνετέλεσε καὶ ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐπισκοπῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν πυρρῆνα πόλεων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ πόλεις αὗται ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῶν φρουδαρχῶν, εἰς τὸ φέουδον τῶν ὁποίων ἰδρύνοντο αὗται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων. Κατὰ μικρὸν ὁμως κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ ἀναπτύξουν ἐλεύθερον ἀστικὸν βίον. Ὁ ἐλεύθερος οὗτος ἀστικὸς βίος ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ ἐλευθέρου πολιτειακοῦ βίου, προσέτι δὲ τῆς προόδου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων.

Τότε ἰδρῦθησαν εἰς τὴν Βολωνίαν ἡ πρώτη Νομικὴ Σχολὴ καὶ εἰς τοὺς Παρισίους τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον διὰ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀγγλίας καὶ ὅλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν. Τότε διεμορφώθησαν ἐκ λατινικῶν καὶ γερμανικῶν στοιχείων αἱ ῥωμανικαὶ λεγόμεναι γλῶσσαι, Ἰταλική, Γαλλικὴ καὶ Ἰσπανικὴ καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἡ ῥωμανικὴ ποίησις, ἤκμασαν δ' εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ περίφημοι ποιηταὶ Δάντης καὶ Πετρούρχης καὶ ὁ πρῶτος Ἰταλὸς πεζογράφος Βοκκάκιος. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τέλος εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ὁ ῥωμανικὸς (ῥωμαιοβυζαντινὸς) θυσμὸς καὶ κατόπιν ὁ γοτθικὸς. Ἐκ τούτων τοῦ μὲν πρῶτου κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ τοξεειδὴς θόλος, τοῦ δὲ δευτέρου ὁ δξυκύρυνφος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

1. Οἱ Δοῦκαι καὶ οἱ Σελδζοῦκοι Τοῦρκοι.

Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία ἀπόγονος τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ τότε ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ ἀριστοκρατία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν γηραιὸν καὶ ἀδρανῆ **Μιχαὴλ ΣΤ'** τὸν ἐπωνομαζόμενον Στρατιωτικόν. Ἐπὶ αὐτοῦ ἡ στρατιωτικὴ μερὶς ἐξηγέρθη καὶ κατώρθωσε μετ' ὀλίγους μῆνας νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν γενναῖον στρατιωτικὸν ἄνδρα **Ἰσαάκιον Κομνηνόν**.

Ὁ Ἰσαάκιος ἐταπεινώσε μὲν ὅπωςδὴποτε τοὺς πολιτικούς, ἀλλὰ βαρυνθεὶς ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἐπιμόνου ἀντιδράσεως αὐτῶν μετὰ διετῆ βασιλείαν παρητήθη, ἀφῆκε δὲ τὸν θρόνον εἰς τὸν **Κωνσταντῖνον Δοῦκαν**, ἀρχαῖόν του σύντροφον ἐν τῷ στρατῷ, ἀλλ' ἀφωσιωμένον εἰς τὴν μερίδα τῶν πολιτικῶν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπεκράτησαν τελείως οἱ πολιτικοί, ὁ δὲ στρατὸς παρημελήθη καὶ περιήλθεν εἰς παραλυσίαν, ἐν ᾧ εἴπερ ποτε ἄλλοτε εἶχεν ἀνάγκην ἐνισχύσεως, διότι νέος πολέμιος ἠπέλει τὴν Μ. Ἀσίαν, οἱ καλούμενοι **Σελδζοῦκοι Τοῦρκοι**.

Τὸ ἀραβικὸν κράτος ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχε παρακμάσει καὶ ἐξασθενήσει. Ἐπὶ αὐτοῦ ἐπαρτήθη καὶ ὁ μωαμεθανισμός. Οἱ Πέρσαι μάλιστα, οἱ ὁποῖοι εἶχον μὲν ἀναγκασθῆ νὰ δεχθῶν τὸν μωαμεθανισμόν. ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλον καὶ τὴν ἐθνικὴν τῶν συνείδησιν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνέκυψαν καὶ ἴδρυσαν πολλὰ μωαμεθανικὰ κράτη. Τὰ κράτη ὅμως ταῦτα προώδευσαν μὲν πνευματικῶς καὶ παρήγαγον ποίησιν θαυμασίαν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν κατακτητικά. Τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐκληρονόμησεν ἄλλος, νέος καὶ πολεμικώτερος λαός, ὁ **Τουρκικός**.

Μία τουρκικὴ φυλὴ, ὀνομαζομένη ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς Σελδζοῦκου σελδζοῦκική, ἐκ τῶν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν οἰκισεῶν τῆς εἰσέδυσεν εἰς τὰς περσικὰς χώρας. Οἱ Σελδζοῦκοι ἤ ἤδη πρότερον ἢ τῶρα ἀσπασθέντες τὸν μωαμεθανισμόν κα-

τέλυσαν τὰ διάφορα περσικὰ κράτη καὶ ἴδρυσαν μέγα μωαμεθανικὸν τουρκικὸν κράτος ὑπὸ ἡγεμόνας ὀνομαζομένους σουλτάνους. Τὸ τουρκικὸν τοῦτο κράτος ἀνεξωογόνησεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν μωαμεθανισμόν.

Μὲ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν οἱ Σελδζοῦκοι συνεκρούσθησαν κατὰ πρῶτον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Κατ' ἀρχὰς κατέλαβον μέρος τῆς Ἀρμενίας. Τώρα δὲ μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ἄρπ Ἀρσλάν ἤρχισαν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀντιταχθῆ κατ' αὐτῶν. Εὐτυχῶς οὗτος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (1067), ἡ δὲ σύζυγός του Εὐδοκία ἡ ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων τέκνων του πιεζομένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης συνεξεύχθη μὲ ἄριστον στρατιωτικὸν ἄνδρα, τὸν Ῥωμανὸν Διογένην. Ὁ Ῥωμανὸς πράγματι ἐδικαίωσε τὰς ἐπ' αὐτοῦ προσδοκίας. Συγκροτήσας στρατὸν ἐκ μισθοφόρων Νορμανδῶν καὶ ἄλλων βαρβάρων ἀγωνίζεται πρὸς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἀπωθεῖ αὐτοὺς πέραν τῶν ὄριων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἄλλ' εἰς μίαν μάχην εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐνικήθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος (1071). Ὁ Ἄρπ Ἀρσλάν ἐφέροθη γενναιοφρόνως πρὸς τὸν γενναῖον ἀντιπαλόν του. Περιποιηθεὶς διὰ βασιλικῶν τιμῶν τὸν Ῥωμανὸν συνωμολόγησε μετ' αὐτοῦ εἰρήνην καὶ ἐδέχθη νὰ παραιτηθῆ ὅλης τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἐκ μέρους τοῦ Ῥωμανοῦ γενναίας χρηματικῆς ἀποζημιώσεως.

Ἄλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μερὶς τῶν πολιτικῶν μαθοῦσα τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ῥωμανοῦ κηρύττει αὐτὸν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου καὶ ἀναγορεῖ βασιλέα τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Ῥωμανοῦ **Μιχαὴλ Ζ'**. Συγχρόνως δὲ πέμπει στρατιωτικὴν δύναμιν κατὰ τοῦ ἐπιστρέφοντος Ῥωμανοῦ. Ὁ Ῥωμανὸς παραδίδεται μὲ τὸν ὄρον τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ συλληφθεὶς τυφλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παθήματος ἀποθνήσκει.

Ἡ βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ἀθλιωτάτη. Ἐν ᾧ αὐτὸς ἀσχολεῖται μὲ τὴν σύνθεσιν στίχων, τὸ κράτος κυβερνᾷ ὁ σοφώτατος εἰς τὰ γράμματα, ἀλλ' ἀνικανώτατος κυβερνήτης Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ διδάσκαλός του. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Σελδζοῦκοι Τούρκοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κυριεύουν αὐτὴν σχεδὸν ὅλην.

Τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς οἰκτρὰν θέσιν. Κατὰ τὰ 50 ἔτη, τὰ ὁποῖα παρῆλθον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγα-

ροκτόνου καὶ κατὰ τὰ ὁποῖα διηύθυνε τὰ τοῦ κράτους ἢ μερῶς τῶν πολιτικῶν, ἢ ἔκτασις τῆς αὐτοκρατορίας εἶχεν ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἥμισυ. Οἱ στρατιωτικοὶ ἐξεγείρονται καὶ ἐπαναστατοῦν, ἀλλ' ἐρίζουν μεταξὺ των περὶ τοῦ θρόνου. Ἐπὶ τέλους τὸ **1081** καταλαμβάνει ὀριστικῶς αὐτὸν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ **Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός**.

2. Οἱ Κομνηνοί.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ἐγένετο ὁ πραγματικὸς ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τὴν δυναστείαν ταύτην ἀνήκουν οἱ κατὰ σειράν βασιλεύσαντες **Ἀλέξιος (1081—1118)**, **Ἰωάννης (1118—1143)**, **Μανουὴλ (1143—1180)**, **Ἀλέξιος Β' (1180—1183)** καὶ **Ἀνδρόνικος (1183—1185)**.

Ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος, τὸ κράτος εὐρίσκειτο εἰς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς. Οἱ τρεῖς προῦτοι Κομνηνοὶ κατῴρθωσαν ὄχι μόνον νὰ σώσουν αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν λάμπριν μεγάλην. Βεβαίως δὲν ἔφεραν, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ φέρουν, τὸ κράτος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀκμήν. Ἀλλ' ὅμως ἡ συνετὴ διοίκησις των, ἡ ἀνδρεία των, ἡ διπλωματικὴ ἰκανότης των ἔδωκαν εἰς τὸ κράτος νέαν ζωὴν καὶ ἔκαμαν, ὥστε νὰ δυναθῆ τοῦτο νὰ ἀντιταχθῆ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐξ ἀνατολῶν ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πολὺ ἐπικινδυνότερους ἐκείνων νέους ἐκ τῆς Δύσεως ἐμφανισθέντας ἐχθρούς, τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τοὺς Σταυροφόρους.

3. Ἀλέξιος Α'.

Ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἦτο νεανίας 24 ἐτῶν. Ἐν τούτοις ἦτο ἤδη ἐπιφανής. Καταγόμενος ἐκ μεγάλης στρατιωτικῆς οἰκογενείας εἶχε μέχρι τοῦδε πολλάκις διακριθῆ ὡς στρατηγὸς καὶ ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαόν. Ἀνελθὼν δὲ εἰς τὸν θρόνον κατῴρθωσε νὰ συνταχθῆ μετ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλὰ καὶ ἡ μερὶς τῶν πολιτικῶν. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κατενόησαν ἐπὶ τέλους ὅτι, ὅπως εἶχον τὰ τοῦ κράτους, ἔπρεπε, διὰ νὰ σωθῆ τοῦτο, νὰ ὑποταχθοῦν εἰς ἡγεμόνα ἰσχυρότερον τῶν Δουκῶν καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν εἰς τοὺς στρατιωτικούς.

Μετὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἔμελλε νὰ παρασκευασθῆ διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ ἦτο δύσκολον διὰ τὸν Ἀλέξιον, ὅστις εἶχε μεγάλην καὶ στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῆ στρατὸς ἀξιόλογος. Οἱ δὲ χρηματικοὶ πόροι καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἄφθονοι. Δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν τοῦτο ἄλλα γεγονότα. Νέοι φοβεροὶ πολέμοι ἐκ τῆς Δύσεως ἀναγγέλλονται ὅτι ἐπέρχονται κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους, οἱ **Νορμανδοί**. Ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ εἰς αὐτοὺς ὅλην του τὴν προσοχήν.

4. Ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.

Οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, εἰς τὰς ὁποίας εὗρίσκετο τὸ ἑλληνικὸν κράτος, κατέλαβον σχεδὸν ὅλην τὴν κάτω Ἰταλίαν. Κατόπιν ὁ τὸ **1057** γενόμενος ἀρχηγὸς αὐτῶν **Ῥοβέρτος**, ὁ διὰ τὴν πανουργίαν αὐτοῦ ἐπονομασθεὶς **Γνίσκάρδος**, ὃχι μόνον συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς κάτω Ἰταλίας μέχρι τῶν ὄριων τοῦ παπικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ κατέκτησε τὴν Σικελίαν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Τώρα δὲ ἔστρεψε τὸ βλέμμα του καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Παρασκευάσας λοιπὸν στρατὸν ἐκ 30 χιλ. ἀνδρῶν καὶ στόλον ἐξ 150 μεγάλων πλοίων ἐπέρχεται κατὰ Ἰούνιον τοῦ **1081** ἐναντίον τῆς Κερκύρας, κυριεύει αὐτήν, περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου πλεύσας εἰς Δυρράχιον ἀποβιβάζεται καὶ πολιορκεῖ αὐτό.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔμεινεν ἀργός. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος κατὰ τὰ τελευταῖα τῶν ἀνωμαλιῶν ἔτη εἶχε χάσει τὸ περισσότερον μέρος καὶ τῆς πεζικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεώς του. Καὶ τὸν μὲν πεζικὸν στρατὸν ἤλπιζεν ὁ Ἀλέξιος ὀπωσδήποτε νὰ ἀναπληρώσῃ. Πρὸς τοῦτο ὅμως εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων, ἀλλ' ἢ ἐσωτερικὴ ἐπὶ τῶν προκατόχων του διοίκησις εὗρίσκετο εἰς ταύτην παραλυσίαν, ὥστε αἱ τακτικαὶ εἰσπραξεῖς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκέσουν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ καταφύγῃ εἰς ἐκτάκτους συνδρομάς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ὅλοι οἱ μεγιστᾶνες κατέθεσαν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέβαλε χεῖρα ὁ Ἀλέξιος, ὡς ἄλλοτε ὁ Ἡρόακλειος, καὶ ἐπὶ τῶν

ἐκκλησιαστικῶν θησαυρῶν. Οὕτω συναθροίσας ἄρκετους πόρους παρεσκεύασεν ἱκανὸν στρατόν. Διὰ τὴν στρέψη δὲ ὅλην τοῦ τὴν προσοχὴν πρὸς Ἀ. συνωμολόγησε σπονδὰς πρὸς τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους, οἱ ὅποιοι εἶχον προελάσει μέχρι Κυζίκου καὶ Νικαίας. Δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα καὶ διὰ τὸ ναυτικόν. Ἐλείπεν ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος καὶ οἱ πόροι. Προκειμένου λοιπὸν νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον ἐχθροῦ ὁ ὅποιος εἶχεν ἰσχυρὸν στόλον ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν, ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς ὑπέρογκα ἐμπορικὰ προνόμια. Παρεχώρησε δηλ. εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὀλόκληρον τμήμα τοῦ λιμένος τοῦ Πέραν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς κτήμα αὐτῶν ἀναπαλλοτριώτων μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποβαθρῶν, οἰκιῶν, ἐργοστασίων, ἀποθηκῶν καὶ ἐκκλησιῶν καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐκεῖ διαμένοντας νὰ ἀποτελοῦν ἰδίαν κοινότητα ἀνεξάρτητον, ἣτις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη κράτος ἐν κράτει. Ὅμοια παραχώρησις ἰδιατέρου τμήματος ἐγένετο καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας πόλεις τοῦ κράτους, ὅπου ἤθελον ζητήσῃ τοῦτο οἱ Ἑνετοί. Τέλος ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἑνετοὺς νὰ ἐμπορεύωνται καθ' ὅλον τὸ κράτος, χωρὶς νὰ καταβάλλουν κανένα τελωνειακόν, λιμενικόν ἢ ἄλλον οἰονδήποτε φόρον. Τὰ προνόμια ταῦτα ἀπέβησαν ὀλέθρια εἰς τὸ κράτος. Ὅχι μόνον ἀπεστερήθη τοῦτο ἕκτοτε ἀξιολόγου μέρους τῶν εἰσπράξεόν του, ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ μικρὸν πανταχοῦ τοῦ κράτους ἰδρυθεῖσαι ἐνετικά ἀποικία παρεσκεύασαν τὴν μετὰ 120 ἔτη κατάλυσιν αὐτοῦ. Καὶ δὲν δυνάμεθα τοῦλάχιστον νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν ἐσώθη τότε τὸ κράτος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς συμμαχίας τῶν Ἑνετῶν ἐθαλασσοκράτησαν, ἀλλὰ δὲν ἠμποδίσαν τὸν Ῥοβέρτον νὰ διαπεράσῃ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ ἀγὼν δὲν ἐκρίθη κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ κατὰ ξηράν. Αἱ παραχωρήσεις λοιπὸν αὐταὶ ὑπῆρξαν μέγα σφάλμα τοῦ Ἀλεξίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ῥοβέρτος ἐπολιόρκει τὸ Δυρράχιον. Ἄλλ' ὁ ἐνετικὸς στόλος μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ νικήσαντες καὶ καταστρέψαντες τὸν στόλον τοῦ Ῥοβέρτου τροφοδοτοῦν αὐτό, συνάμα δέ, ἐπειδὴ θαλασσοκρατοῦν, ἀποκόπτουν πᾶσαν συγκοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἰταλίας. Ἡ θέσις τοῦ Ῥοβέρτου δὲν ἦτο καλή. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ Δυρράχιον ἐνισχυθὲν ἀντέτασεν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς κρατεράν ἀντίστασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠγγέλλετο ἡ προσέγγισις αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ. Ἐν τούτοις

ὁ Ῥοβέρτος ἦτο ἀπτόητος καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου. Τέλος δ' Ἀλέξιος προπαρασκευασθεὶς φθάνει εἰς Δυρράχιον. Ἐδῶ δ' Ἀλέξιος διαπραττεῖ φοβερὸν σφάλμα. Ἐπρεπε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Ῥοβέρτον εἰς τὴν παραλίαν αὐτὴν τῆς Ἰλλυρίας καὶ οὕτω νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ παραδοθῆ. Ἀντὶ τούτου ὁμοως παρασυρόμενος ὑπὸ τε τοῦ ἰδίου πολεμικοῦ νεανικοῦ μένους καὶ τῶν περὶ αὐτὸν γενναίων νέων ἀποφασίζει νὰ ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν Νορμανδῶν. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῶν Νορμανδῶν ἦτο μὲν ὀλιγώτερος τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξίου, ἀπετελεῖτο ὁμοως ἐξ ἀνδρῶν ἠσκημένων περὶ τὰ πολεμικά. Τοῦναντίον ὁ στρατὸς τοῦ Ἀλεξίου δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσκηθῆ. Μὲ ὅλην λοιπὸν τὴν ἀνδρείαν, τὴν ὁποίαν ἔδειξε καὶ ὁ Ἀλέξιος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐνίκηθη κατὰ κράτος. Μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Δυρράχιον πίπτει εἰς χεῖρας τῶν Νορμανδῶν καὶ ὁ Ῥοβέρτος γίνεται κύριος τῆς Ἰλλυρίας καὶ μέρους τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τοῦτο ὁ Ῥοβέρτος, ἐκραγεῖσθαι εἰς Ἰταλίαν στάσεως, ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, ἀφήνει δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον τὸν υἱὸν τοῦ Βοημοῦνδου.

Ὁ Βοημοῦνδος ἐξηκολούθησε τὴν προέλασιν. Κυριεῖται τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἄρταν, προχωρεῖ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐπέρχεται κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λαιμίας. Ἄλλ' ἤδη ὁ Ἀλέξιος εἶχεν ἀνασυγκροτήσῃ τὸν στρατὸν του. Ἐπέρχεται λοιπὸν κατὰ τοῦ Βοημοῦνδου καὶ κατανικᾷ αὐτόν (1081) περὶ τὴν Λάρισαν. Ὁ Βοημοῦνδος ὑποχωρεῖ κακῶς ἔχων εἰς τὴν Καστορίαν, ὅπου ὁ στρατὸς του μὴ πληρωνόμενος στασιάζει καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα κομίσῃ χρήματα. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀλέξιος ἔρχεται εἰς Καστορίαν, πολιορκεῖ καὶ ἐπὶ τέλους κυριεῖται αὐτήν. Ὁ νορμανδικὸς στρατὸς διαλύεται, μέρος μὲν αὐτοῦ κατατάσσεται εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, μέρος δὲ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μετὰ τοῦτο τὸ Δυρράχιον καὶ ὅλα τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας φρούρια ἀνακτῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου.

Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν, ὁ Ἀλέξιος καταγίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους, εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Τούρκων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἄλλος κίνδυνος προκύπτει πάλιν εἰς τὸ μέσον ἐκ δυσμῶν, ἐκ τῆς *πρώτης σταυροφορίας*.

5. Ἡ πρώτη σταυροφορία.

Σταυροφοραὶ ὠνομάσθησαν εἰς τὴν Ἱστορίαν αἱ ἐκστρατεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἁγίων τόπων ἀπὸ τῶν κατεχόντων αὐτοὺς μωαμεθανῶν. Ἐνάκαθεν ἐθεωρεῖτο ὡς πρᾶξις εὐσεβῆς ἡ μετάβασις εἰς Παλαιστίνην πρὸς προσκύνησιν τῶν τόπων, ὅπου οἱ πόδες τοῦ Κυρίου ἐπάτησαν. Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν τὰς χώρας ταύτας κατεῖχον οἱ Ἄραβες, δὲν παρενεβάλλοντό πολλά ἐμπόδια εἰς τοὺς προσκυνητάς. Ἐφ' ὅτου ὅμως κατέλαβον αὐτὰς οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι, οἱ προσκυνηταὶ κατεδιώκοντο καὶ ὑφίσταντο πολλὰς ταλαιπωρίας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ προσκυνηταὶ οὗτοι ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Εὐρώπην διηγοῦντο τὰ παθήματά των. Ἐκ τούτου μεγάλη ἀγανάκτησις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως ἐναντίον τῶν μωαμεθανῶν. Ἠρχισεν ὅθεν νὰ σχηματίζεται ἡ ἰδέα ὅτι ἔπρεπε οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως νὰ ἐκστρατεύσουν διὰ νὰ ἀπελευθέρωσιν τοὺς ἁγίους τόπους.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπέθαλπον καὶ οἱ πάπαι. Ἐσκέπτοντο ὅτι μία τοιαύτη ἐκστρατεία ἀναγκαίως θὰ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἀρχηγίαν αὐτῶν. Ἐπομένως οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀνελάμβανον τὴν ἐπιχείρησιν, θὰ ὁμολογοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ὑπερτάτην ὄχι μόνον ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, ἐπειδὴ κατ' ἀνάγκην θὰ διήρχετο διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, θὰ συνετελείετο ἴσως καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦλάχιστον ὑποταγὴν αὐτοῦ. Ὅτε λοιπὸν μοναχὸς τις, **Πέτρος ὁ Ἐρημίτης**, ἐπιχειρήσας (1091) ἀποδημίαν εἰς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἐπέστρεψε καὶ διηγεῖτο τὰ δεινοπαθήματά του ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ὃ τότε πάπας **Ὀυρβανὸς ὁ Β'** ἐπωφεληθεὶς ἐκ τούτου ἀπέστειλε καὶ τοῦτον καὶ ἀπείρους ἄλλους μοναχοὺς ἀνά τὴν Εὐρώπην ὅλην, ἵνα κηρύξουν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων.

Τὸ κήρυγμα ἕνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐπέτυχε λαμπρῶς. Εἰς τὴν σύνοδον, τὴν ὁποῖαν ὁ Οὐρβανὸς συνεκάλεσεν εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας, συνέρρευσαν ἄπειρα πλήθη κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Ἐκεῖ ὁ πάπας λαλήσας εἰς τὸ πλῆθος ἐνέπνευσεν εἰς ὅλους μέγαν

ἐνθουσιασμόν καὶ ἐλήφθη κοινὴ ἀπόφασις περὶ τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Ὁρίσθη τότε, ἵνα ὅλοι, ὅσοι θὰ μετάσχουν τῆς ἐκστρατείας, φέρουν ἐρυθρὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν **σταυροφόροι**, νὰ ἐκστρατεύσουν δὲ εὐθύς ὡς ἤθελεν ἐτοιμασθῆ ἕκαστος τῶν ἡγεμόνων ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Καὶ ἀμέσως μὲν ἐξεκίνησαν ἄπειρα ἄτακτα στίφη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου καὶ ἄλλων μοναχῶν. Τὰ κύρια ὅμως σταυροφορικὰ στρατεύματα τῶν ἡγεμόνων καὶ ἱποπτῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Γάλλων καὶ Νορμανδῶν, ἐξεκίνησαν τὸ ἐπόμενον ἔτος (**1096**). Ἦσαν δὲ οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἀρχηγῶν τούτων : ὁ ἐκ Λοθαριγγίας Γοδοφρείδος ὁ Βουϊλῶνος, ὁ ὁποῖος καὶ ὠνομάσθη Νέστωρ τῆς ἐκστρατείας διὰ τὴν ἡλικίαν, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σύνεσιν· Ῥοβέρτος ὁ δούξ τῆς Γαλλικῆς Νορμανδίας· Ῥοβέρτος ὁ κόμισ Φλανδρίας, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας· Ῥαϋμοῦνδος ὁ κόμισ Τολώσης· Βοημοῦνδος ὁ υἱὸς τοῦ Ῥοβέρτου Γυϊσκάρδου μετὰ τοῦ πολυθρυλήτου διὰ τὴν ἀνδρείαν του ἀνεψιοῦ του Ταγκρέδου· καὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ πάπα ὁ ἐπίσκοπος Ἀδεΐμαρος. Ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους ἐτάχθησαν ἄπειρα πλήθη ἱποπτῶν καὶ μαχητῶν ἐν γένει ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν ὁποίαν μέγιστος εἶχεν ἐγερθῆ ἐνθουσιασμός διὰ τὴν ἐπιχείρησιν. Ὅλοι ὅμως οἱ ἐκστρατεύσαντες δὲν ἀφωσιώθησαν εἰς τὸ μέγα κίνημα μόνον ἐκ θρησκευτικῶν αἰσθημάτων. Πολλοὶ μετέσχον αὐτοῦ ἐκ πάθους πρὸς τὰς περιπετείας καὶ τὰς μάχας, ἄλλοι διὰ νὰ ζητήσουν τύχην, ἄλλοι διὰ νὰ μὴ ἐγκαταλείψουν τοὺς φίλους, ἄλλοι διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ἄνδρροι καὶ ὄχι ὀλίγοι διὰ νὰ ἀποφύγουν τοὺς δανειστάς των.

Πρῶτα κατέφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς ἀσύντακτα στίφη τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ καθ' ὁδὸν ἐξετρόπησαν εἰς ποικίλας λεηλασίας καὶ ἀταξίας καὶ ἐδεδεκατίσθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν, διὰ τῶν ὁποίων διήλθον. Ὅταν ἐφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ μὴ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Ἀσίαν, πρὶν φθάσουν καὶ οἱ ἄλλοι σταυροφόροι. Αὐτοὶ ὅμως ἐπέμειναν καὶ ἤρχισαν νὰ κάμνουν καὶ ἐδῶ χειρότερα ἐκείνων τὰ ὁποῖα διέπραξαν καθ' ὁδόν. Δὲν ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατοῦν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τὰ εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ ἔθετον πῦρ εἰς αὐτά, ἐλεηλάτουν

τὰς ἐκκλησίας καὶ ἀφήρουν ἀπ' αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον τῆς στέγης. Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσωμεν, ὁποῖαν πικρίαν καὶ δυσπιστίαν ἢ διαγωγὴ αὕτη τῶν πρώτων σταυροφόρων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον. Ἀμέσως ἔσπευσε νὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πλοῖα διὰ νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν ἀπέναντι ἄκτῃν τῆς Ἀσίας, ὅπου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐξωλοθρεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Μετ' ὀλίγον ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ κυρίως σταυροφορικὰ στρατεύματα μὲ περισσοτέραν βεβαίως τάξιν, ἀλλὰ πάντοτε μεγάλας ἐπιφέροντα καταστροφὰς εἰς τὰς χώρας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο. Πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν ὁ Ἀλέξιος συμπεριφέρθη μὲ πολλὴν διπλωματικὴν ἐπιδεξιότητα. Οὗτοι κατενόησαν ὅτι ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Ἀλεξίου δὲν ἠδύναντο νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησίν των. Διὰ τῶν χωρῶν αὐτοῦ διήλθον. Διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἐμελλον νὰ περάσουν εἰς τὴν Ἀσίαν. Δι' ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἔπρεπε νὰ συνοδευθοῦν, ἵνα καὶ ὡς ὀδηγοὶ χρησιμεύσουν εἰς αὐτοὺς ταῦτα καὶ ὡς ἐπίκουροι, ἀφ' οὗ ἐπρόκειτο περὶ ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες τόσον καλῶς ἐγνώριζον. Ὑποσχεθεὶς λοιπὸν ὁ Ἀλέξιος ὅτι θὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πᾶσαν συνδρομὴν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀπήτησε παρ' αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἀποδώσουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὅλας τὰς χώρας, τὰς ὁποίας θὰ ἀνακτήσουν ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Τοῦτο ἄλλως τε ἦτο σύμφωνον καὶ μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας των, τὴν λύτρωσιν δηλ. τῶν ἁγίων τόπων ἀπὸ τῶν ἀπίστων. Εἰς τὴν συνθήκην οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων ἔμειναν σύμφωνοι. Ἐν λαμπρῇ τελετῇ ὤμοσαν ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ πολυτελῆ δῶρα. Μετὰ τοῦτο δὲ διεβιβάσθησαν δι' αὐτοκρατορικῶν πλοίων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς μὲ διαφόρους προφάσεις οἱ σταυροφόροι δὲν ἐτήρησαν τὰς ὑποσχέσεις των. Αὐταὶ δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις κύριον σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας ἐθεώρει νὰ ὑπαγάγη ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης τὴν Ἀνατολήν.

Πρώτη πρᾶξις τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἦτο νὰ προελάσουν καὶ νὰ πολιορκήσουν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένην **Νίκαιαν**. Μετ' αὐτῶν ἦτο καὶ σῶμα

ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ 40 χιλ. ἀνδρῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐνίκησαν τοὺς ἀντιπαραταχθέντας κατ' αὐτῶν Τούρκους. Ἄλλ' ἡ Νίκαια καλῶς ὠχυρωμένη ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἀντίστασιν. Ἐπὶ τέλους ὁμως πολιορκηθεῖσα στενωῶς τῇ συνδρομῇ ἰδίου τοῦ Ἀλεξίου παρεδόθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν (1097). Ἡ κατάληψις τῆς Νικαίας ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου μολονότι σύμφωνας πρὸς τὰς συνθήκας ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῶν προστριβῶν τῶν σταυροφόρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλέξιος ἔκαμεν εἰς τοὺς σταυροφόρους πολλὰ δῶρα. Οὗτοι βαρέως ἔφερον ὅτι ἐστερήθησαν τῆς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Νικαίας λείας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νικαίας οἱ σταυροφόροι διασχίσαντες τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου συνῆψαν πολλὰς μάχας πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἔπαθον φθορὰν καὶ ἀπὸ τὰς μάχας καὶ ἀπὸ τὰς κακουχίας, εἰσήλασαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν 9 μηνῶν ἔκυριεύσαν διὰ προδοσίας (1098). Ἀλλὰ τότε οἱ σταυροφόροι ἔδειξαν τὰς διαθέσεις των. Ἀντὶ κατὰ τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξίου συμφωνίας νὰ παραδώσουν εἰς αὐτὸν τὴν πόλιν, κατεκράτησαν αὐτήν, ὁ δὲ διὰ δόλου γενόμενος κύριος αὐτῆς Βοημοῦνδος ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἡγεμόνα, τὸ δὲ χειρότερον ἐξεδίωξεν ἐξ αὐτῆς τὸν Ἕλληνα πατριάρχη καὶ τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ ἐγκατέστησε λατῖνον τοιοῦτον. Προσέτι δὲ ἐκήρυξαν φανερὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους δῆθεν ἤλθον νὰ ἀπαλλάξουν ἀπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων.

Διὰ τὴν παρασπονδίαν ἀφορμὴν εὔρον ὅτι ὁ Ἀλέξιος δὲν ἤλθε μετὰ στρατοῦ πρὸς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Ἄλλ' ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο ὁ Ἀλέξιος εἶχε παρασκευάσει ἀξιόλογον πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν. Πρὸ τοῦ ὅμως νὰ προελάσῃ εἰς τὴν Συρίαν ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἰδίως τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Ἐφεσον, ἵνα καὶ χάριν τοῦ ἰδίου στρατοῦ του καὶ χάριν τῶν σταυροφόρων διατηρῆται ἢ μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγκαινωνία. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ βοήθειας τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τοὺς σταυροφόρους. Οἱ σταυροφόροι μόνον πλέον ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς μηνὸς ἔκυριεύσαν ἐξ ἐφόδου (1099). Περιβόητος εἶναι ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δῆωσις εἰς τὰς ὁποίας προέβησαν οἱ σταυροφόροι κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἁγίας πόλεως. Μετὰ

τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ οἱ σταυροφόροι φανερὰ πλέον παρβαίνοντες τὰς μετὰ τοῦ Ἁλεξίου συμφωνίας ἴδρυσαν ἐνιαυθὰ αὐτοτελὲς χριστιανικὸν κράτος φεουδαλικὸν ὀνομάσαντες αὐτὸ βασιλεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτοῦ τὸν **Γοδοφρεΐδον Βουϊλλῶνος**. Σκληρῶς καὶ ἐδῶ οἱ σταυροφόροι ἐφέρθησαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ἐπέβαλον χεῖρα εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς περιουσίας των. Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτάς, ὃ δὲ ἑλληνικὸς κληρὸς ἐξεδιώχθη. Ἁλλ' ὁ Ἁλέξιος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ μετ' ἀδιαφορίας τὴν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων παράβασιν τῶν συνθηκῶν. Ἰδίως βαρῶς ἔφερε τὴν διαγωγὴν τοῦ Βοημοῦνδου, ὃ ὁποῖος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ καὶ ἄλλας ἐκεῖ ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Ἁλέξιος λοιπὸν παρασκευάζει ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον διὰ νὰ πολεμήσῃ αὐτόν. Εἰς μάτην βοηθοῦν τὸν Βοημοῦνδον οἱ στόλοι τῶν Γενουαίων καὶ Πισατῶν. Ὁ στόλος τοῦ Ἁλεξίου καταναυμαχεῖ ἐπανειλημμένως αὐτούς, οἱ δὲ στρατοὶ του ἀνακτοῦν ὄλην τὴν Κιλικίαν. Ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα στρατολογήσῃ νέας δυνάμεις, ἀφήνει δὲ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀντιπρόσωπὸν του τὸν ἀνεψιὸν του **Ταγκρέδον**.

Ἁλλ' ἤδη ὁ Βοημοῦνδος συναθροίσας νέας δυνάμεις ἀποφασίζει νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια τοῦ πατρὸς του περὶ καταλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Δυορράχιον (1107). Ὁ Ἁλέξιος σπεύδει μετὰ στρατοῦ ἐκεῖ, καταλαμβάνει ὅλας τὰς παρόδους καὶ τὸν πολιορκεῖ ἀπὸ ξηρᾶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἰλλυρίας, ἐν ᾧ συγχρόνως κατὰ θάλασσαν ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ἐμποδίζει πᾶσαν ἐξ Ἰταλίας ἐπικουρίαν. Ὁ Βοημοῦνδος περιέρχεται τότε εἰς δυσχερῆ θέσιν καὶ ἀναγκάζεται νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τὸν Ἁλέξιον ὀρκισθεὶς νὰ εἶναι ὑποτελής του. Ἁλλ' ὁ ἄπιστος Νορμανδὸς, μόλις ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, ἐτοιμάζεται διὰ νέαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐκστρατείαν. Εὐτυχῶς δὲν ἐπόφθασε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς παρασκευάς, διότι ἀπέθανεν. Ἁλλὰ καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Ταγκρέδος δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Ἁλέξιον κατὰ τὴν συνθήκην.

Μετ' ὀλίγον (1118) ἀπέθανε καὶ ὁ Ἁλέξιος βασιλεύσας 37 ἔτη. Ὁ Ἁλέξιος ἀνεδείχθη εἰς ἕκ τῶν ἐπιφανεστέρων βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παραλαβὸν κράτος εὐρισκόμενον καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἰς ἄθλιαν κατάστασιν κατῶρ-

θωσε διὰ τῆς συνέσεώς του ὄχι μόνον νὰ παρακάμψη τοὺς ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν καὶ τοὺς ἐκ τῆς Α΄ σταυροφορίας σκοπέλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ πολὺ μέρος τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον τοῦ κράτους.

6. Ἰωάννης Κομνηνὸς (1118 — 1143) καὶ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1143 — 1180)

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἦτο ἀνὴρ μετριοπαθῆς καὶ χρηστὸς καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του αὐτὰς ἐπωνομάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ **Καλογιάννης**. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰς περιπετείας, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπάλαισεν ὁ Ἀλέξιος. Ἀλλὰ εἰς ὅλους τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, ἀνεδείχθη ἀνδρεῖος μαχητῆς. Ἐπολέμησε πολλάκις πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἀνέκτησε πολλὰ μέρη τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Μόνον εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἐνετῶν πόλεμον ἐδείχθη ἀτυχῆς. Θελήσας νὰ περιορίσῃ τὰ τόσον δλέθρια διὰ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους προνόμια τῶν Ἐνετῶν περιῆλθεν εἰς πόλεμον μὲ αὐτούς. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω δὲ ἠνάγκασαν τὸν Ἰωάννην νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ προνόμια των.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀποθνήσκων ἀφῆκε τὸν θρόνον ὄχι εἰς τὸν πρεσβύτερον ἀλλ' εἰς τὸν νεώτερον υἱόν του **Μανουὴλ** θεωρήσας αὐτὸν πρὸς τοῦτο καταλληλότερον. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον. Ὁ Μανουὴλ ἀνεδείχθη ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν βασιλέων, ὅσοι ποτὲ ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐχων τὸ σῶμα ἀθλητικόν, γενναϊότητα ψυχῆς ἕκτακτον καὶ ἄσκησιν περὶ τὰ ὄπλα μεγάλην, ἐπεξήτει τὸν πόλεμον θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὴν εὐχαριστοτέραν του ἀσχολίαν καὶ ἔγινε περιώνυμος διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν του. Ὑπερέβη δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς περιωνύμους ἱππότας τῆς Δύσεως, τοὺς ὁποίους ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ. Ὁ βίος αὐτοῦ διήλθεν ὅλος εἰς τὸ στρατόπεδον. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν βασιλείαν του διεξήγαγε μακροὺς πολέμους πρὸς ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους καὶ κατώρθωσε νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον αὐτοῦ περισσότερον ἀκόμη τῶν ἐνδόξων προκατόχων του Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου.

Πρὸς Β. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως βαρβάρων, τῶν Πετσενέγων, τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Σέρβων καὶ Δαλματῶν.

Πρὸς Δ. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπετέθησαν καὶ πάλιν ἐναντίον τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους. Διὰ τοῦ στόλου των κατέλαβον τὴν Κέρκυραν καὶ εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἐλεηλάτησαν πολλὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὰς Θήβας καὶ τὴν Κόρινθον. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἀπήγαγον πολὺν χρυσόν, ἄργυρον, πολυτίμους λίθους, μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους ἰδίως δὲ γυναῖκας μεταξουργούς. Ἐκτοτε δὲ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Σικελίαν ἡ μεταξουργία διὰ τῶν ἐκεῖ ἀπαχθέντων αἰχμαλώτων τούτων. Ὁ Μανουὴλ ὄχι μόνον ἐξεδίωξεν αὐτοὺς διὰ μακρῶν ἀγῶνων ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ ἐστρατεύσας κατ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκυρίευσεν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια αὐτῶν.

Πρὸς Α. ὁ Μανουὴλ ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Φράγκων καὶ ἠνάγκασε τὸν δούκα τῆς Ἀντιοχείας νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς κυρίαρχον. Ἰδίως ὅμως διεξήγαγε μακροὺς καὶ ἐπιτυχεῖς πολέμους ἐναντίον τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Σελτζούκων Τούρκων, οἱ ὅποιοι τὴν ᾗσαν διηρημένοι εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη καὶ ἀνέκτησε πολλὰς χώρας αὐτῆς.

Ἄλλ' ὁ Μανουὴλ δὲν ἐδείχθη μόνον ἀκούραστος καὶ ἀκαταγώνιστος πολεμιστής. Ἐδείχθη, ὡς ὁ πάππος του Ἀλέξιος, καὶ πολιτικὸς συνετὸς καὶ ἐπιδέξιος. Τὰ προτερήματά του δὲ ταῦτα ἐξεδήλωσεν εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ γενομένην δευτέραν σταυροφορίαν.

7. Δευτέρα σταυροφορία.

Ἡ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἡ ἐκεῖ ἴδρυσις τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀνεξωπύρησε τὸν ζῆλον τῆς Εὐρώπης καὶ προεκάλεσε νέας ἐπιδρομὰς σταυροφόρων. Τοῦτο ἦτο ἀναγκαιότατον, διότι τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπως ἦτο περιστοιχισμένον ὑπὸ πολεμίων, εἶχεν ἀνάγκην διαρκῶν ἐνισχύσεων διὰ νὰ διατηρηθῇ. Καὶ ἐξώρμησαν μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1101 καὶ πάλιν πολυάριθμοι μαχηταὶ ἰδίως ἐκ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, ὁπόθεν ὀλίγοι εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν Α' σταυροφορίαν. Ἀλλὰ τὰ ἀσύντακτα ταῦτα πλήθη ἔστε-

ροῦντο ἀρχηγῶν δυναμένων νὰ ἐπιβληθοῦν. Ἐξετράπησαν λοιπὸν εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐπὶ τέλους διαπεραιωθέντες εἰς τὴν Ἀσίαν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, ὀλίγοι δὲ μόνον ἐσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ ἐν Συρίᾳ Σελδζουκικὸν κράτος εἶχεν ἀναλάβει δυνάμεις καὶ ἐπιτιθέμενον κατὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ ὀλονὲν περιώριζεν αὐτό. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πάπα ἡ Εὐρώπη καὶ πάλιν ἐκινήθη. Δύο ἰσχυρότατοι ἡγεμόνες αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας **Κορράδος Γ'** καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας **Λουδοβίκος Ζ'** ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν τῆς Συρίας μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἵπποτῶν Γερμανῶν καὶ Γάλλων. Καὶ οἱ νέοι οὗτοι σταυροφόροι διῆλθον διὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Καὶ οὗτοι μὲ ὄλας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου ὑποσχέσεις τῶν ἀρχηγῶν ἐξετράπησαν εἰς δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐπήρχετο ὄξῆς μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἂν μὴ ἐπρολάμβανεν αὐτὴν ἡ σύνεσις τοῦ Μανουὴλ. Ἐπὶ τέλους (1147) ἔφθασαν πρὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί, ἀφ' οὔ ἐξηναγκάσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν Μανουὴλ ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπέστησαν πολλὰς ταλαιπωρίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπώλεσθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ των. Ὡστε μὲ πολὺ μικρὸν στρατὸν ἔφθασαν εἰς τὴν Συρίαν. Ἀφ' οὔ δὲ εἰς μάτην ἐπολιόρκησαν τὴν Δαμασκόν, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Εὐρώπην, χωρὶς τίποτε τὸ ἀξιόλογον νὰ κατορθώσουν.

δ. Ἀλέξιος Β' (1180-1183) καὶ Ἀνδρόνικος (1183-1185).

Ἡ λάμψις καὶ τὸ μεγαλεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθε τὸ κράτος ἐπὶ τῶν πρώτων Κομνηνῶν, ἅμα ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ὅτι ὠφείλετο μόνον εἰς τὴν προσωπικὴν ἀξίαν τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων. Μετ' αὐτοὺς τὸ κράτος ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸν κατήφορον, εἰς τὸν ὁποῖον ἤρχισε νὰ φέρεται ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ μάλιστα μὲ περισσοτέραν ὀρηκτικότητα.

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱὸς του **Ἀλέξιος Β'**

ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς του, τῆς Γαλλίδος **Μαρίας**, τῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Ἀντιοχείας Ῥαϋμόνδου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνοι εἶχον ὑπερπλεονάσει. Ὑπῆρχον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παροικία ὄχι μόνον Ἑνετικά ἀλλὰ καὶ Γενουησίων, διότι καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ ἐκδικούμενος τοὺς Ἑνετοὺς εἶχε παραχωρήσει ὅμοια προνόμια ἐπὶ μεγάλη βλάβη τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Ἐκτὸς τούτου ὁ Μανουὴλ ἔνεκα τῶν ἱπποτικῶν αὐτοῦ τάσεων περιστοιχίετο ὑπὸ πολυάριθμων Φράγκων ἱπποτῶν, οἱ ὅποιοι νεμόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας κτήματα πλούσια καὶ μεγάλα προεκάλουν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἑγχωρίων. Ἐναντίον ὅλων αὐτῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤδη ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ ἐπεκράτει ὑπόκωφος ἀναβρασμός, ὁ ὁποῖος τότε κατεπνίγετο ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεως τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀναβρασμός οὗτος προσλαβὼν τὸν χαρακτῆρα ἐθνικῆς κατὰ τῶν ξένων ἀντιδράσεως ἐξεροράγη ἤδη ὡς στάσις κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Γαλλίδος καὶ καθολικῆς Μαρίας τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων τούτων περιστοιχιζομένης. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐτέθη ὁ ἕγγονος τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ ἑξάδελφος τοῦ Μανουὴλ **Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός**.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἔκοσμεῖτο ὑπὸ σπανίων σωματικῶν καὶ πνευματικῶν προτερημάτων. Εἶχεν ἀνδρικὸν κάλλος καὶ ἠράκλειον ῥώμην καὶ ἦτο ἱππότης ἀτρόμητος συνηθισμένος εἰς πᾶσαν ταιλαιπωρίαν. Προσέτι ἦτο ἡγεμονικὸς καὶ μέγας συνάμα στατηγός, πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ προτερήματα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ ὁ πολιτικὸς ἀναμορφωτῆς τοῦ ἔθνους του. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἔστερεῖτο ἠθικῶν ἀρχῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τότε κατεχούσης τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ ἔθνους θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας. Ἐπομένως ἀντὶ ὠφελείας ἀπέβη πρόξενος ἀνυπολογίστου βλάβης εἰς τὸ καταρρέον κράτος.

Ὁ Ἀνδρόνικος μετὰ βίον περιπετειώδη ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς κατὰ τῆς βασιλείσης Μαρίας δυσαρρεσκείας τοῦ λαοῦ καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος καὶ κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου. Πρώτη δὲ πράξις τῆς ἀρχῆς του εἶναι ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἐξηγριωμένον ὄχλον τῆς πρωτευούσης νὰ προβῆ εἰς ἀθρόας σφαγὰς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων. Τότε ἐξεροράγη τὸ ἄγριον ἐθνικὸν μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ γενεὰς ὅλας ὡς ἀσυνείδητοι ἔμποροι καὶ κεφαλαιοῦχοι ἐπι-

νον τὸ αἷμά των. Γυναῖκες, παῖδες, μοναχοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄσθε-
νεῖς ἐθανατώθησαν. Οἱ μάχιμοι ἄνδρες ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα
των ἐσώθησαν, ἀντεκδικούμενοι δὲ ἐλεηλάτησαν δεινῶς ὅλα τὰ
παράλια τῆς Προποντίδος, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου
καὶ συνέλαβον ὅλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα συνήντησαν καθ'
ὁδόν. Ἄλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς σφαγῆς ἐκείνης δὲν περιορί-
σθησαν εἰς ταῦτα. Ἐκτοτε τὰ μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρη-
σκευμάτων πάθη ἐκορυφώθησαν καὶ ἐπήγαγον μετ' ὀλίγον κατα-
στροφὰς μεγάλας.

Μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν Λατίνων ὁ Ἄνδρόνικος ἐθεωρήθη
σωτήρ. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν τίτλον μόνον τοῦ
συναυτοκράτορος, ὡς οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ τῆς μακεδονικῆς δυ-
ναστείας. Μετ' ὀλίγον κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Ἀλέξιος στραγ-
γαλίζεται, ὁ δὲ Ἄνδρόνικος λαμβάνει ὄχι μόνον τὴν θέσιν του
ἀλλὰ καὶ τὴν νεαρὰν σύζυγόν του Ἀγνήν, τὴν θυγατέρα τοῦ βα-
σιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ Ζ'. Μετὰ τοῦτο δὲ στρέφει
τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους.
Οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες ἔβαινον κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν ἔξαφανι-
σμόν τῆς τάξεως τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν
τὸ κύριον τῆς πολιτείας στήριγμα. Ὁ Ἄνδρόνικος ἐνόμισεν ὅτι
πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἠρωϊκῶν φαρμάκων.
Ἐπετέθη λοιπὸν κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας. Ὅλη ἡ βασιλεία τοῦ
Ἄνδρονίκου εἶναι σειρὰ φυλακίσεων, τυφλώσεων, θανατικῶν
ἐκτελέσεων καὶ δημεύσεων κατὰ τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν καὶ
τῶν δημοσίων λειτουργῶν, οἱ ὅποιοι ἀπεγύμνωνον τοὺς μικροὺς
ἰδιοκτῆτας. Συγχρόνως τὰ φορολογικὰ βάρη τοῦ λαοῦ ἐλαφρύν-
ονται, ὡς δικασταὶ ἐκλέγονται εὐσυνειδητοὶ ἀδωροδόκῆτοὶ ἄν-
δρες, οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων ἀυξάνονται, αἱ δὲ τρυφλαὶ καὶ
πολυδάπανοι ἑορταὶ τῆς αὐτῆς παύουν.

Ἄλλ' ἡ ἐθνικὴ πολιτικὴ αὐτῆ τοῦ Ἄνδρονίκου δὲν ἠδύνατο
παρὰ νὰ φέρῃ μεγάλην ἀντίδρασιν. Ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρα-
τία ἐπαναστατεῖ. Κατ' ἀρχὰς ἡ σιδηρὰ χεὶρ τοῦ Ἄνδρονίκου
καταστέλλει τὴν ἐπανάστασιν καὶ τιμωρεῖ σκληρῶς τοὺς ἐπανα-
στάτας. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἄλλος κίνδυνος ἐγείρεται ἐκ δυσμῶν.
Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγὴ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἀφορμὴν
εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ πάλιν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ
παλαιοῦ ὄνειρου των, τὴν κατάκτησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν
τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐτοιμάζουσι λοιπὸν καὶ πάλιν μέγαν στρα-

τὸν καὶ στόλον καὶ καταλαμβάνουν τὸ Δυρράχιον. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ μὲν στρατὸς διελαύνει διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἀντίστασιν φθάνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ δὲ στόλος κυριεύει τὰς Ἰονίους νήσους, περιπλέει τὴν Πελοπόννησον καὶ διευθύνεται εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν. Ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης δὲν διήρκεσε πολὺ. Μετὰ 9 ἡμέρας ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν πολιορκητῶν (1185), παρὰ τῶν ὁποίων ἔπαθε τὰ πάνδεινα. Φόνοι, αἰχμαλωσίαι, ἀρπαγαί, λεηλασίαι κατέστρεψαν τὴν δευτέραν ταύτην πόλιν τοῦ κράτους. Ἦτο ἡ ἐκδίκησις τῶν Λατίνων διὰ τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγὰς. Τὸ χυθὲν τότε αἷμα ἠϋξῆσε τὸ ἔθνικόν μῖσος καὶ ἦνοιξε μεταξὺ τῶν δύο λαῶν χάσμα ἀσυμπλήρωτον.

Ἄλλ' ἤδη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἱ συμφοραὶ αὐταὶ καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δημοσίων θεαμάτων ἤρχισε νὰ προκαλῆ δυσαρέσκειαν καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐκ ταύτης ἐπωφεληθεῖσα ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐγείρει στάσιν ἐναντίον του, ἀνατρέπει αὐτὸν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τὸν φρονεῦει, ἀναβιβάζει δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν **Ἰσαάκιον Ἀγγελον**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ

1. Ἰσαάκιος Β΄. Ἀλέξιος Γ΄.

Διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου εἰς τὸν θρόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐθριάμβεισεν αἱ δὲ σωτήριοι τοῦ Ἀνδρονίκου μεταρρυθμίσεις παρῆλθον ἀνεπιστρεπτί. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ Ἰσαάκιος καὶ οἱ διάδοχοί του ἐκοσμοῦντο ὑπὸ τῶν συνήθων εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν ταύτην στρατιωτικῶν ἀρετῶν, θὰ κατωρθοῦτο νὰ διατηρηθῆ ἡ ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν προσδοθεῖσα εἰς τὸ κράτος λάμψις καὶ νὰ σωθῆ. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτοι ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι διὰ νὰ κυβερνήσουν καὶ σώσουν τὸ πανταχόθεν προσβαλλόμενον κράτος. Ὅντως αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου περισταλεῖσαι καταχρήσεις τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ ἡ σπατάλη τῆς αὐτῆς ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπιφέρουν μέγαν κλονισμόν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, ὥς ἐκ τούτου δὲ νέαι φορολογίαι ἐπιβάλλονται, αἱ ὁποῖαι πιέζουν τὸν λαὸν πολὺ. Ἐξ ἄλλου ἡ συγκεντρωτικὴ διοίκησις, ἡ ὁποία ἕως τώρα ἔσωσε τὸ κράτος χαλαροῦται. Πολλοὶ μεγάλοι ἰδιοκτῆται καὶ ἄρχοντες ἀποβαίνουν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι εἰς τὰς ἐπαρχίας, τοιοῦτοι ἦσαν π. χ. ὁ Κοντοστέφανος καὶ ὁ Καμύτσης εἰς τὴν Λαοδίκειαν τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Ραοῦλ, οἱ Πετραλεῖφαι εἰς τὴν Αἰτωλίαν, οἱ Μελισσηνοὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ὁ Λέων Χαμάρετος εἰς τὴν Λακωνικὴν, οἱ Σγουροὶ εἰς τὴν Κόρινθον, οἱ Βρανάδες, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐδείχθη πρὸς τὸν Ἰσαάκιον εὐμενής. Ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Βρανᾶς κατώρθωσε νὰ νικήσῃ παρὰ τὸν Στρομόνα τοὺς ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως βαδίζοντας Νορμανδοὺς καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὸ εὐτυχὲς γεγονός δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα γενναιώτερα φρονήματα. Ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ Ἰσαακίου ἦτο τοιαύτη, ὥστε τίποτε δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ δ' ἐπῆλ-

θεν ἄλλο γεγονός, ἡ ἐπανάστασις τῶν Βλαχοβουλγάρων, τὸ ὅποιον ἔτι μᾶλλον ἐξησθένισε τὸ κράτος.

Οἱ Βούλγαροι εἶχον μὲν κατασυντριβῆ καὶ ὑποταχθῆ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐξελληνίσθησαν. Εἶχον διατηρήσει καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμά των καὶ οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ ὄνειροπολοῦν τὴν ἀνασύστασιν τοῦ κράτους των. Αἱ καταπιέσεις δὲ τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων συχνὰ ὄθουν αὐτοὺς εἰς ἐπαναστάσεις. Καὶ ἔστασίαζον μὲν καὶ πρότερον κατ' ἐπανάληψιν, ἀλλ' αἱ στάσεις ἐκεῖναι εὐκόλως κατεστέλλοντο. Ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ὅμως κατώρθωσαν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἰδρῦσουν κράτος ἀνεξάρτητον. Εἰς τοῦτο δ' ἐβοήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ἐγκατεστημένοι Βλάχοι.

Οἱ Βλάχοι προῆλθον ἐκ τῆς ἀναμειξέως τῶν πολυαρίθμων Ῥωμαίων ἀποίκων, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησε παρὰ τὸν Δούναβιν ὁ Τραϊανός, μετὰ τῶν ἰθαγενῶν τῆς χώρας κατοίκων. Οἱ Βλάχοι οὗτοι, οἱ ὅποιοι κατόπιν ἀπετέλεσαν τὰς ῥουμανικὰς ἡγεμονίας Μολδαβίαν καὶ Βλαχίαν, εἶχον διατελέσει ἐπὶ μακρὸν ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάρων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Οὐγγυρων. Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς, δέ, τὰς ὁποίας αἱ βάρβαροι αὗται φυλαὶ ἔκαμνον ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐστρατολόγουν καὶ ἐκ τῶν Βλάχων τούτων καὶ ὡς ἐκ τούτου πολυάριθμοι ἐκ τούτων ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον ἰδίως δὲ παρὰ τὸν Αἴμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἥπειρον.

Μὲ τοὺς Βλάχους λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς παρὰ τὸν Αἴμον συνεινωμένοι οἱ Βούλγαροι ἐπαναστατοῦν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ γίνονται κύριοι ὅλης τῆς μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου χώρας. Μάτην ὁ Ἰσαάκιος ἀποστέλλει κατ' αὐτῶν ἐπανειλημμένως στρατοὺς. Οἱ στρατηγοὶ εἶναι ἀντάξιοι τοῦ κυρίου των καὶ ἠτιῶνται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ ἤδη οἱ Βούλγαροι ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ συμμαχοῦν μὲ τοὺς Σέρβους. Ὀνειρεύονται νὰ ἐπανιδρῦσουν τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ. Ὁ Ἰσαάκιος ἀποφασίζει νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατ' αὐτῶν. Εἰς μίαν ὅμως ἐκ τῶν ἐκστρατειῶν του τούτων ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος συνωμοτεῖ ἐναντίον του, τὸν συλλαμβάνει καὶ ἀνέρχεται αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ Ἰσαάκιος τυφλωθεὶς φυλακίζεται μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' δὲν ἐφάνη καλύτερος τοῦ ἀδελφοῦ

του. Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κράτους προέβαινε ταχέως. Οἱ κατὰ τόπους ἰσχυροὶ ἄρχοντες γίνονται ἀνεξάρτητοι. Εἰς τὴν πρωτεύουσιν δὲ τέλος, ὅπου ἐγκατεστάθησαν καὶ πάλιν οἱ ἐκδιωχθέντες ξένοι, ἐπικρατεῖ πλήρης ἀναρχία. Ἐν ᾧ τὸ κράτος εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀθλίαν αὐτὴν κατάστασιν, νέα θύελλα ἐτοιμάζεται ἐκ Δυσμῶν, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ τὸ τελειωτικὸν κτύπημα

2. Ἡ τρίτη σταυροφορία.

Τὸ 1175 μωαμεθανός τις στρατηγός, ὁ Σαλαδῖνος, καταλύσας τὴν ἐν Αἰγύπτῳ δυναστείαν τῶν Φατιμαδῶν χαλιφῶν ὑπήγαγε τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν Βαγδάτῃ Ἀββασίδου χαλίφου, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ κυβέρνησιν τῆς χώρας ὡς σουλτᾶνος. Ὁ Σαλαδῖνος κατόπιν (1187) ἔξεστράτευσεν ἐναντίον τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ νικήσας τοὺς Φράγκους κατέλαβε τὴν ἱερὰν πόλιν. Ἦδη τὸ κράτος τῶν χριστιανῶν περιορίσθη εἰς τὴν βόρειον Παλαιστίνην. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροκάλεσεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν τρίτην σταυροφορίαν. Τὴν ἀρχηγίαν αὐτῆς ἀνέλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσας, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Β' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ῥιχάρδος ὁ Β'.

Ὁ Φρειδερίκος μετὰ 80 χιλιάδων ἵπποτῶν πορεύεται διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ὁ στρατὸς τοῦ Βαρβαρόσσα δὲν ἦτο ὁποῖος ὁ τῆς πρώτης σταυροφορίας, ὁ δὲ Φρειδερίκος ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶχον πάθει τόσα μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς μετὰ δυσπιστίας καὶ παρενέβαλλον εἰς αὐτοὺς μυρίας δυσχερείας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διὰ πλοίων, τὰ ὁποῖα ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος Ἀγγελος παρεχώρησεν εἰς αὐτούς, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐδῶ ὁ Φρειδερίκος προήλασε νικηφόρος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας καὶ νικήσας τοὺς Σελδζούκους κατέλαβε τὴν πρωτεύουσάν των Ἰκόνιον. Κατόπιν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Κιλικίαν. Ἐδῶ ὅμως κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Κύδνου παρασυρθεῖς πνίγεται. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τὸ περισσότερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐπέστρεψεν ὀπίσω, μικρὸν δὲ μέρος μόνον αὐτοῦ μετέβη εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου συνηντήθη μὲ τοὺς ἄλλους σταυροφόρους.

Οἱ δύο ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς σταυροφορίας, ὁ Φίλιππος τῆς

Γαλλίας καὶ ὁ Ῥιχάρδος τῆς Ἀγγλίας, ἐπορεύθησαν διὰ θαλάσσης. Κατὰ τὸν πλοῦν μάλιστα οἱ Ἕλληλοι ἀφήρσαν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν Κύπρον. Ἀφ' οὗ ἔφθασαν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, πολιορκοῦν καὶ κυριεύουν τὸ φρούριον τῆς Πτολεμαίδος (Ἀγ. Ἰωάννης τῆς Ἄκρας) καὶ συνάψαντες πολλὰς μάχας πρὸς τὸν Σαλαδῖνον ἀνακτοῦν πόλεις τινὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὴν Ἱερουσαλὴμ ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσουν. Σὺν-μολόγησαν μόνον μὲ τὸν Σαλαδῖνον συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡ χάριν προσκυνήσεως μεταβάσις εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν.

3. Ἡ τετάρτη σταυροφορία.

Ἡ ἀποτυχία τῆς τρίτης σταυροφορίας προεκάλεσε μετ' ὀλίγα ἔτη τὴν τετάρτην. Ἦσαν δὲ αἱ περιστάσεις τῆς Συρίας κατάλληλοι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν, διότι ἀποθανόντος τὸ 1193 τοῦ Σαλαδῖνου οἱ υἱοὶ αὐτοῦ περιῆλθον εἰς ἔριδας μεταξύ των. Ὁ τότε λοιπὸν πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' προεκήρυξε νέαν σταυροφορίαν. Ταύτης οἱ ἐπισημότεροι ἡγεμόνες ἦσαν ὁ **Βονιφάτιος** ὁ **Μομφερρατικὸς** τῆς Σαβοΐας καὶ ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας **Βαλδουίνος**. Ἀπεφασίσθη δὲ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακουχιῶν τῆς κατὰ ξηρὰν πορείας νὰ μεταβοῦν διὰ θαλάσσης εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Συνκεντρώθησαν λοιπὸν οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἵνα διὰ πλοίων αὐτῆς δαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερον εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἱ ὅποιοι εἶχον μεγάλα συμφέροντα μὲ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον λάβει παρὰ τοῦ Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια. Ἐνεκα τούτου ὁ δόγης τῶν Ἐνετῶν, ὁ γηραιὸς (90 ἐτῶν) καὶ πανοῦργος **Δάνδολος**, ἐζήτησε παρ' αὐτῶν τόσῃν ἀμοιβῇ, ὅσῃν ἐγνώριζεν ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πληρώσουν οἱ σταυροφόροι. Συγχρόνως δὲ ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ μέρους τῆς ἀμοιβῆς αὐτῆς νὰ βοηθήσουν αὐτὸν διὰ νὰ καθυποτάξῃ τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας πόλιν Ζάραν, ἣ ὁποία εἶχεν ἀποστατήσῃ ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐδέχθησαν καὶ ἡ Ζάρα ἐκυριεύθη.

Ἐν τῷ ὅμως εὐρίσκοντο ἐνταῦθα ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ τὸν ἀποκαταστήσουν εἰς τὸν πατρικὸν του θρόνον. Ὁ Ἀλέξιος κατορθώ-

σας νά δραπετεύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν. Κατὰ πρῶτον ἤλθε πρὸς τὸν πάπαν. Οὗτος δὲν ὑπεσχέθη μὲν εἰς αὐτόν τι, τὸν διηυκόλυνεν ὅμως νά ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς σταυροφόρους. Ὁ Ἀλέξιος ὑπέσχετο εἰς τοὺς σταυροφόρους τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνδρομὴν στρατιωτικὴν πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἁγίων τόπων καὶ μέγα ποσὸν χρημάτων, ἐξήτει δὲ παρ' αὐτῶν νά ἔλθουν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀποκαταστήσουν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τῶν πατέρων του. Τὸ πρᾶγμα ἐσυμβιβάζετο ἄριστα μὲ τὰς προθέσεις τοῦ γηραιοῦ Δανδόλου, ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσις ἀπεφασίσθη καὶ προσεκλήθη εἰς τὴν Ζάραν ὁ Ἀλέξιος. Ὁ πάπας διεμαρτυρήθη διὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς σταυροφορίας. Ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Συγχρόνως ἐδήλωσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι ἄξιοι τιμωρίας, διότι δὲν ἀνεγνώριζον τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ σταυροφορικὴ λοιπὸν ἐκστρατεία διηυθύνθη κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον 40 χιλ. ἄνδρες, ἐφάνη πρὸ αὐτῆς.

4. Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.

Ὁ Ἀλέξιος Γ' πληροφορηθεὶς τοὺς σκοποὺς τῶν σταυροφόρων εἶχε φροντίσει περὶ ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ εἶχε συναθροίσει εἰς αὐτὴν στρατὸν 60 χιλ. ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὀλίγοι ἠδύναντο νά παραταχθοῦν κατὰ τῶν σταυροφόρων. Διὰ τοῦτο οὗτοι ἠδυνήθησαν νά ἀποβιβασθοῦν ἀκωλύτως καὶ νά γίνουν κύριοι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ λιμένος τοῦ Κερατίου κόλπου, τοῦ ὁποίου ἔθραυσαν τὴν φράσσουσαν τὸ στόμιον ἄλυσιν. Μετὰ ταῦτα δὲ ἤρχισαν νά πολιορκοῦν τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἐξοδοὶ τινες τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ἀπέβησαν ἀνευ ἀποτελέσματος καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' μετὰ πολιορκίαν ὀλίγων ἡμερῶν ἀπελπισθεὶς ἐγκατέλειψε τὴν πόλιν. Τότε οἱ ἐν τῇ πόλει ἐξήγαγον ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον καὶ ἀποκατέστησαν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Ἰσαάκιος ἐπεκύρωσε τὴν συνθήκην, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει μετὰ τῶν σταυροφόρων ὁ υἱὸς του, καὶ ὁ Ἀλέξιος συνοδευόμενος ὑπὸ

τῶν ἡγεμόνων τῶν σταυροφόρων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνεκρούθη συμβασιλεὺς τοῦ πατρός του ὡς Ἐλέξιος Δ'.

Ἐκεῖνη ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὄρων τῆς συνθήκης ὑπὸ τοῦ Ἐλεξίου δὲν ἦτο εὐκολός. Ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὀπωσδήποτε ἐξετελέσθη. Ὁ Ἐλέξιος ἔσπευσε νὰ στείλῃ ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν πάπαν, ὃ δὲ πατριάρχης Καματηρὸς βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀνεκήρουξεν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας τὸν Ἰννοκέντιον Γ' ὡς πρῶτον ἐπὶ τῆς γῆς ἐπίτροπον τοῦ Σωτῆρος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ πάπας δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος ἐκ τούτου, διότι τὸ γενόμενον δὲν ἐσήμαινε τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖνοι οἱ σταυροφόροι καὶ ἰδίως οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐνδιεφέροντο τόσον διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσον διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ἐλέξιος. Ἐκεῖνοι ὅσας καὶ ἂν κατέβαλλε προσπαθείας, ὅσας καταπίσεις καὶ ἂν ἔκαμνεν ὁ Ἐλέξιος, δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ εἰσπραξις τόσον μεγάλου ποσοῦ καὶ οἱ σταυροφόροι παρέμενον πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦναντίον καὶ ἡ ὁμολογία πίστεως εἰς τὸν πάπαν καὶ ἡ ἀλαζῶν συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων καὶ αἱ πρὸς εἰσπραξίν χρημάτων καταπίσεις τοῦ Ἐλεξίου ἐξήγειραν τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτος ἐπαναστατήσας καθαιρεῖ τοὺς ἀνικάνους βασιλεῖς καὶ ἀναγορεύει βασιλέα τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν Ἐλέξιον τὸν ἐπονομαζόμενον Μούρτζουφλον, συγγενῆ τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν. Ὁ γέρων Ἰσαάκιος ἐκ τῆς λύπης του ἀπέθανεν. Ὁ Ἐλέξιος Δ' φονεύεται.

Ὁ Μούρτζουφλος ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀρνεῖται νὰ κάμῃ εἰς τοὺς σταυροφόρους νέας πληρωμὰς καὶ προσκαλεῖ αὐτοὺς ἐν τῷ 8 ἡμερῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν. Δυστυχῶς τὰ πράγματα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς γενναίας προθέσεις τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Οἱ σταυροφόροι ἐπολιορκῆσαν τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν τὰς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται γενναίως, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει. Τέλος τὴν 12 Ἀπριλίου 1204 γίνεται μεγάλη ἔφοδος τῶν σταυροφόρων, κατὰ τὴν ὁποίαν κατορθώνουν νὰ ἀναβοῦν τὰ τεῖχη καὶ νὰ γίνουν κύριοι μέρους τῆς πόλεως. Ἡ φρουρὰ ἐντρομος τρέπεται εἰς φυγὴν, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπελπισθεὶς φεύγει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρχόντες τινες τότε μὴ ἀπελπισθέντες ἀκόμη περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως συνελθόντες εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας ἀνακηρύττουν αὐτοκράτορα τὸν γενναῖον πολεμιστὴν Θεό-

Ἰωαννὸν Δάσκαρον. Ἐπεὶ καὶ οὗτος εἰς μάτην προσπαθεῖ τὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν διὰ τὴν ἀντισταθῆναι. Ἐπελπισθεὶς καὶ οὗτος φεύγει ἐκ τῆς πόλεως μὲ ὀλίγους ὀπαδοὺς του, Ἐπεὶ οἱ σταυροφόροι προσέλαβον ὡς σύμμαχον τὸ πῦρ καὶ ὑπὸ τούτου βοηθούμενοι γίνονται κύριοι τῆς πόλεως.

Αἱ σφαγαί, αἱ ἀρπαγαί, αἱ ἱεροσυλίας καὶ αἱ καταστροφαί, αἱ ὅποια ἐπηκολούθησαν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν δῆθεν στρατιωτῶν τούτων τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἀπερίγραπτοι. Διήρπασαν τὰ πάντα. Ἐλεηλάτησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ μέγαρα καὶ τὰς πτωχὰς οἰκίας, τὰ ἅγια ποτήρια μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν πίνουσαν οἶνον, αὐτὴν δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τὴν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἄλλων πολυτίμων ὑλῶν κατεσκευασμένην κατεκερμάτισαν καὶ διενεμήθησαν οἱ σταυροφόροι. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι, ὅσοι διέφυγον τὴν σφαγὴν, καὶ ἰδίως οἱ τῆς ἀνωτέρας τάξεως, φεύγουσαν καὶ πληροῦσαν τὰ περίχωρα τῆς πόλεως εὐχαριστημένοι, ὅσοι ἔξ αὐτῶν κατώρθωσαν τὴν διασώσασθαι τὴν τιμὴν τῶν οἰκογενειῶν των.

Ἄλλ' οὐδὲ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐφείσθησαν, τὰ ὅποια ἐπὶ 900 ἔτη εἶχον συγκεντρώσει οἱ αὐτοκράτορες πρὸς στολισμὸν τῶν πλατειῶν, τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων. Κατεστράφησαν τότε ἄπειρα ἔργα τέχνης, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν. Ἀκόμη θλιβερότερα ὅμως εἶναι ἄλλη καταστροφή. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ πνευματικὴ τοῦ κόσμου πρωτεύουσα. Εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν πλουσίων καὶ μορφωμένων μεγιστάνων αὐτῆς ἦσαν συγκεντρωμένα ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὅλα ταῦτα κατὰ τὰς πυρκαϊὰς τῆς πόλεως τὰς γενομένας κατὰ τὴν ἄλωσιν ἐξηφανίσθησαν. Ἐπομένως πολλὰ ἀριστουργήματα καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ἐμμέτρου λόγου ἐχάθησαν διὰ παντός.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μέγα προπύργιον τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὅποion ἐπὶ 9 αἰῶνας ἀπέκρουσε τὰς ἐπιδρομὰς τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, κατέστρεψαν αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Εὐρωπαῖοι καὶ ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσδύσεως τῶν Τούρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

1. Ἡ διανομὴ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ σταυροφόροι κυριεύσαντες εὐκόλως τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνόμισαν ὅτι ἐπίσης εὐκόλως θὰ γίνουσι κύριοι καὶ ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας. Διαιμοίρασαν λοιπὸν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων μεταξὺ τῶν. Καὶ αὐτοκράτωρ μὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός. Ἀλλὰ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς δὲν συνέφερε νὰ λάβῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ὁ ἰσχυρὸς Βονιφάτιος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανὸν διὰ τῆς μετριοπαθείας του καὶ τοῦ εἰλικρινοῦς χαρακτῆρός του προσελκύνων τοὺς ἐγχωριοὺς νὰ ἰδρῶσιν ἰσχυρὰν αὐτοκρατορίαν. Διὰ τῶν ὁραδιουργιῶν λοιπὸν τοῦ πονηροῦ Δανδόλου ἐξελέχθη αὐτοκράτωρ ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας **Βαλδουῖνος**, τὸν ὁποῖον οἱ Ἐνετοὶ ἠλπίζον ὅτι θὰ ἄγουν καὶ θὰ φέρουν, ὅπως ἤθελον. Ἐκτὸς δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Βαλδουῖνος ἔλαβε τὴν Θράκην καὶ ὅλας τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ **Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός** ἔλαβεν ὡς ὑποτελὴς τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Στερεάν Ἑλλάδα μὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ δὲ Ἐνετοὶ τέλος ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὰ ἐμπορικὰ τῶν συμφέροντα ἐπροτίμησαν νὰ λάβουν ὅλας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἠπειρον καὶ προσέτι αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἡμισυ μέρος. Σύμφωνα τέλος μὲ τὴν συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον κάμει πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἐπειδὴ αὐτοκράτωρ ἐξελέχθη Φράγκος, ὁ πατριάρχης ἔπρεπε νὰ εἶναι Ἐνετὸς καὶ τοιοῦτος ἔγινεν ὁ **Θωμᾶς Μοροζίνης**.

Ἀλλὰ ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ μὲ τὰς χεῖρας σταυρωμένας, ὅπως ἐνόμισαν οἱ κατακτηταί. Ἄν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους διέσωζον ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσιώσεως καί, τὸ σπουδαιότερον, ἰσχυρὰν συνειδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Αὐταὶ λοιπὸν ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον νὰ κα-

ταστρέφουν καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ὑπαρξιν. Ἄλλ' ὡς παρακολουθήσωμεν ἐν ἕκαστον ἐκ τῶν λατινικῶν κρατῶν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των πρὸς κατάκτησιν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἔλαχον εἰς αὐτά.

2. Ἡ κατάκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων. Σχηματισμὸς νέων ἑλληνικῶν κρατῶν.

Αἱ αὐτοκρατορίαι Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος. Ὅταν ὁ Βαλδουῖνος ἐστράφη εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν εὐρέθη πρὸ ἀντιστάσεως ἀπροσδοκῆτου. Εἶδομεν ὅτι ὁ **Θεόδωρος Δάσκαρις** ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ, ὅταν οἱ Φράγκοι ἦσαν πλέον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν πρὸς ἀντίστασιν ἔφυγε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ ἐπεριστοιχίσθη ὑπὸ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πολυαρίθμων προσφύγων, ὑπεχρέωσε δὲ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ τοπικοὺς ἄρχοντας ἄλλους μὲν διὰ τῆς βίας, ἄλλους δὲ διὰ τῆς πειθοῦς νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν του. Μετὰ τοῦτο συγκαλέσας εἰς τὴν Νίκαιαν μεγάλην σύνοδον πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν νέον κράτος ἑλληνικόν, ἡ **αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας**, περιλαμβάνον ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν αὐτῆς, διότι τὰ μεσόγεια αὐτῆς κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Λάσκαρις δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ νικήσῃ ἐκ παρατάξεως τοὺς ἐπιτεθέντας κατ' αὐτοῦ Φράγκους. Ἄλλ' ὅμως ἐπέμενε τόσον ἀντιπαλαίαν κατ' αὐτῶν, ὥστε δὲν ἄφησεν αὐτοὺς νὰ προχωρήσουν πολὺ πέραν τοῦ Βοσπόρου. Ἐὰν τότε ὅλαι αἱ κατὰ τὴν Μ. Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἦσαν συνενωμέναι, ἴσως εὐθὺς ἀμέσως θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνακτήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Δυστυχῶς αὗται διηρέθησαν.

Εἰς τὰ ΒΑ παράλια συνέστη ἄλλο κράτος μὲ ἔδραν τὴν Τραπεζοῦντα ὑπὸ τὸν ἕγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Τὸ κράτος τοῦτο μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν χωρῶν αὐτῶν ἔγινε πλούσιον καὶ ἰσχυρόν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ **αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος** ὄχι μόνον δὲν συνέπραξε μετὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Φράγκων.

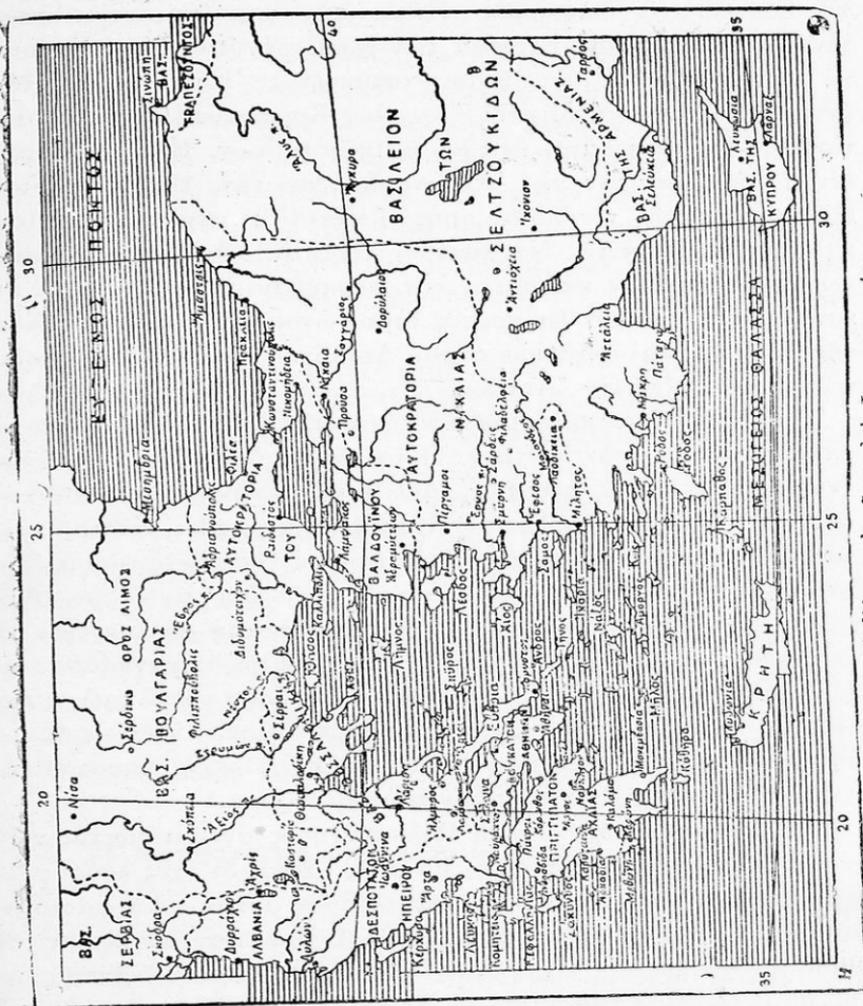
Ἡ Θράκη. Ἡ κατάκτησις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν Φράγκων

δὲν συνήντησε κατ' ἀρχὰς μεγάλας δυσκολίας. Οἱ Φράγκοι ὅμως κατ' αὐτὴν ἐπέφεραν εἰς τὴν χώραν μεγάλας καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι ἐκορύφωσαν τὸ ἔθνικόν καὶ θρησκευτικὸν μῖσος τῶν δύο λαῶν. Ἔνεκα τούτου οἱ Ἕλληνες δὲν διστάζουν τώρα νὰ συνενωθοῦν μὲ τοὺς ἀσπονδοτέρους τῶν ἐχθροὺς διὰ νὰ ἀπαλλαγθοῦν ἀπὸ τὰς καταπιέσεις τῶν Φράγκων. Συνεννοῦνται μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίση καὶ ἐπαναστατοῦν. Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες νικοῦν τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας Φράγκους περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν (1205). Εἰς τὴν μάχην μάλιστα αὐτὴν γίνεται ἄφαντος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος καὶ τὸν διαδέχεται ὁ ἀδελφός του Ἐρρῖκος.

Ἄλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες ὑφίστανται καὶ ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων χειρότερα καὶ μετаноοῦν διὰ τὴν μετ' αὐτῶν συμμαχίαν. Ἀποφασίζουσι λοιπὸν νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Φράγκους. Εὐτυχῶς καὶ οἱ Φράγκοι εἶχον κατανοήσει ὅτι ἔπρεπε νὰ συμπεριφεροῦν ἐπιεικέστερον πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἡ συνεννόησις ἐπῆλθεν. Οἱ Φράγκοι ὄχι μόνον ὑπεσχέθησαν νὰ σεβασθοῦν τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψαν εἰς τὸν **Θεόδωρον Βραγᾶν** Κομνηνὸν τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώνη ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχη ἐν ἀνάγκῃ στρατὸν 500 μαχητῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀνεγνώρισαν δηλ. αὐτὸν ὡς ἕνα ὑποτελῆ φεουδάρχην ἴσον σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα μὲ τὸν Βονιφάτιον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνίοτε ὁ Θεόδωρος οὗτος βασιλεὺς τῆς Ἀδριανουπόλεως ὀνομάζεται. Κατόπιν τῆς συνεννοήσεως ταύτης ὁ Ἰωαννίσης μὴ τολμῶν νὰ ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τῶν Φράγκων ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια, ἀφ' οὗ ἐλεηλάτησε τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Ἡ Μακεδονία, Θεσσαλία καὶ Στερεὰ Ἑλλάς. Ὁ Βονιφάτιος εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν χωρῶν τοῦ ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Εἰς τοῦτο διηκόλυσε πλὴν αὐτὸν τὸ ὅτι λαβὼν σύζυγον τὴν χήραν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Μαργαρίταν τὴν ἐξ Οὐγγαρίας εἶχε μαζύ του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἀγγελον, υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες εὐπατρίδαι παρηκολούθουν αὐτὸν προσελκυσθέντες ὑπὸ τῆς μετριοπαθείας του. Ἄνευ λοιπὸν ἀντιστάσεως κατέλαβεν ὅλην τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ἐδῶ ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῆ εἰς αὐτὸν ὁ Λέων Σγουρός, ὁ ἄρχων τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ

είχε γίνει κύριος ὅλης τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἄμα ὁμως ἐπλησίασεν ὁ Βονιράτιος, ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησε καὶ κατέφυγεν εἰς τὸν Ἄκροκόρινθον· τότε ὁ Βονιράτιος ἀκωλύτως ἔγινε κύριος ὅλης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος

Εἰς 16. Αἱ ἐλληνικαὶ χώραι ἐπὶ Φραγκοκρατίας.

μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὅλας τὰς χώρας ταύτας ὁ Βονιράτιος διεμοίρασε κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα εἰς τοὺς συναγωνιστὰς του ὡς ὑποτελεῖς. Ἀπετελέσθησαν λοιπὸν ἐξ αὐτῶν διάφοροι μικραὶ ἡγεμονίαι ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονί-

κης. Ἐκ τούτων ἐπισημοτέρα ἀπέβη τὸ **Δουκάτιον τῶν Ἀθη-
νῶν καὶ τῶν Θηβῶν** τὸ δοθέν εἰς τὸν Γάλλον **᾽Οθωνα Δελαρός.**

Τὸ Δεσποτάτιον τῆς Ἑπείρου. Ἐν ᾧ ὁ Βονιφάτιος προή-
λυνεν ἀκωλύτως ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ, δυτικῶς
τῆς Θεσσαλίας ὁ ἑλληνισμὸς ὕψωνε τὴν σημαίαν ἀντιστάσεως
γενναίας. Οἱ ὄρειοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἐνόουν
νὰ ὑποταχθῶν εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς
ἀντιστάσεως ἐτέθη ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνός. Οὗτος καταρ-
τίσας ἀξιόλογον στρατὸν ἐκ τῶν ὄρειων τούτων Ἑλλήνων ἵδρυ-
σεν εἰς τὴν Ἑπείρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἴδιον
ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς Β. ἔξετάθη μέχρι Δυρραχίου
καὶ πρὸς Ν. μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτι-
κωτέραν Θεσσαλίαν καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν, τὴν ὁποίαν εἶχον
καταλάβει οἱ Ἑνεοὶ. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνομάσθη **Δεσποτάτιον
τῆς Ἑλλάδος** καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ Δεσπότης τῆς Ἑλλάδος, προ-
τεύουσαν δὲ εἶχε τὴν Ἄρταν.

Αἱ χῶραι αὗται κατὰ τὴν συνθήκην τῆς διανομῆς ἔπρεπε νὰ
καταληφῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι ὅμως ὄχι μόνον δὲν εἶχον
ἐπαρκῆ πρὸς τοῦτο στρατόν, ἀλλ' ἐκινδύνεον νὰ χάσουν καὶ
αὐτὸ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον εἶχον μὲν καταλάβει οὗτοι, ἠπεί-
λουν ὅμως βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ οἱ ἰθαγενεῖς τῶν ὄρεων
κάτοικοι, οἱ νῦν τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλ-
βανοί. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἑνεοὶ ἀπέβλεπον πάντοτε μᾶλλον εἰς τὰ
ἐμπορικὰ τῶν συμφέροντα. Ἐνεκα ὧν τούτων ἠναγκάσθησαν
νὰ συμβιβασθῶν μὲ τὸν Μιχαὴλ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώνη εἰς
αὐτοὺς μικρὸν τινα φόρον, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμήμα εἰς οἰαν-
δήποτε πόλιν ἢ θελὼν ζητήσῃ τοῦτο καὶ νὰ παρέχῃ προστασίαν
καὶ ἀτέλειαν φόρων εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἐμπόρους.

Ἡ Πελοπόννησος. Καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀνῆκεν εἰς τὰς χῶ-
ρας τὰς ἐπιτραπέϊσας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, ἀλλά, δι' οὗς λόγους εἴ-
πομεν, οὗτοι δὲν ἠδύνατο νὰ καταλάβουν αὐτήν. Ἀπεφάσισαν
λοιπὸν νὰ τὴν καταλάβουν οἱ ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον Φράγκοι, οἱ
ὁποῖοι εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ. Οἱ ἐντόπιοι ἀνεξάρτη-
τοι ἄρχοντες οἱ **Χαμάρετοι**, οἱ **Βρανάδες**, οἱ **Καντακουζηνοὶ**
καὶ πρὸ πάντων ὁ ἄρχων τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου **Δέων
Σγουρός** ἀντέταξαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν. Ἄλλ' εἰς μάτην.
Οἱ Φράγκοι μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς Πελο-
ποννήσου. Εἰς τοῦτο πολὺ συνετέλεσε καὶ ἡ καλὴ αὐτῶν πρὸς

τοὺς ἔντοπίους συμπεριφορά. Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν διατηροῦν ὄλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ἐλευθερίας τῶν. Ἡ γλῶσσα δέ. ἡ θρησκεία καὶ ὄλοι αἱ συνήθειαι αὐτῶν εἶναι σεβασταί. Τὴν Πελοπόννησον ἤ, ὅπως ὠνομάζετο τότε ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸν Μωρέαν, οἱ Φράγκοι διαιρέσαντες εἰς βαρωνίας διωργάνωσαν κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα. Ὁ ἀνώτερος ὄλων, εἰς τὸν ὄποῖον οἱ βαρῶνοι ὄλοι εἶναι ὑποτελεῖς, ὀνομάζεται *πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως*. Τοιοῦτος δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτο ὁ *Γουλιέλμος Σαμπλίτης*. Ἀπελθόντος ὄμως τούτου εἰς Γαλλίαν ἔγινεν ὁ *Γοδοφδρέδος Βιλλεαρδουίνος*, εἰς τὸν ὄικον τοῦ ὄποῖου παρέμεινε τὸ πρίγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας.

Ἡ Ἐνετία ἐκ τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχε παρὰ μόνον τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης καὶ τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς χώρας, διότι ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἔθεωρεῖτο ὑποτελής εἰς αὐτήν.

Αἱ νῆσοι. Καὶ αἱ νῆσοι ὄλοι εἶχον κατακυρωθῆ εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ἐκ τούτων ὄμως αὐτὴ μόνον τὴν *Κρήτην* κατέλαβεν ἄμέσως κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Γενουαίους, οἱ ὄποιοι εἶχον προκαταλάβει αὐτήν.

Τὴν *Εὐβοίαν* κατέλαβον Φράγκοι ἐκ τῶν περὶ τὸν Βονιφᾶτιον. Οἱ Ἐνετοὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς αὐτὴν ἔμπορικῶς καὶ εἰς ψιλὴν τινα ἐπικυριαρχίαν.

Τὰς δὲ *Κυκλάδας* κατέλαβον δι' ἰδίων μέσων εὐγενεῖς Ἐνετοί, εἰς τοὺς ὄποῖους ἐπέτρεψε τοῦτο ἡ ἐνετικὴ πολιτεία ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς τῆς. Τῶν εὐγενῶν τούτων τυχοδιωκτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐπιφανέστερος μεταξὺ αὐτῶν *Μᾶρκος Σανοῦδος*. Οὗτος κρατήσας δι' ἑαυτὸν τὴν Νάξον διεμοίρασεν ὄλας τὰς ἄλλας νήσους εἰς τοὺς ἄλλους ὡς ὑποτελεῖς του.

3. Ἡ κατάστασις τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατακτήσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γίνεται φανερόν, ὄτι ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ μακρόν. Ὁ φραγκικὸς στρατὸς καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐπιχειρήσεως. Τώρα ὄμως, ὄτε διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης, ἀπέβη τελείως ἀνε-

παρκής. Ἐπειτα τὴν θέσιν τῶν κατακτητῶν ἔκαμε πολὺ δύσκολον ἢ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὸ μῖσος τῶν ὑποταχθέντων πρὸς τοὺς Λατίνους, ἕνεκα τοῦ ὁποίου οὗτοι οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ ἀρυσθοῦν παρὰ τῶν ὑπηκόων ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ὠφέλειαν. Τέλος τὴν κατάλυσιν τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας κατέστησεν ἀπαραίτητον αὐτὸς ὁ φεουδαλικὸς ὀργανισμὸς, τὸν ὁποῖον εἰσήγαγον εἰς τὰς κατακτηθείσας χώρας. Οἱ σταυροφόροι δηλαδὴ ἔξ ὅλης τῆς συγκεντρωτικῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωματίων καὶ τὴν ἐν μέρει χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατὰ τὰ λοιπὰ διέπραξαν τὸ σφάλμα νὰ εἰσαγάγουν τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης, τῆς διαίρέσεως δηλ. καὶ ὑποδιαίρέσεως τῆς χώρας εἰς πλείστας δευτερευούσας ἡγεμονίας, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μὲ τοὺς κυριάρχους διὰ δεσμῶν πολὺ ἀσθενῶν.

Ἐνεκα τοῦ συστήματος τούτου ἡ μὲν πραγματικὴ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες ὄχι μόνον τὰς χρηματικὰς τῶν ὑποχρεώσεις πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα δὲν ἐξεπλήρουν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατὰ τοὺς φεουδαλικούς θεσμούς ὀφειλομένην στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν σπανιώτατα ἔπεμπον, καὶ τὸ χειρότερον, μετὰ τὸν θάνατον ἰδίως τοῦ Βονιφατίου, περιήλθον καὶ εἰς φεβερὰς ἔριδας μεταξὺ τῶν.

Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Βαλδουίνου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἑρρίκου ἡ ἐνότης ὅπωςδὴποτε τοῦ κράτους διτηρήθη, ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὅμως διαδόχων τούτων ἐξέλιπε τελείως. Ἐπ' αὐτῶν αἱ διάφοροι Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι κατέστησαν ἀνεξάρτητοι, ἡ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορία ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου κυριαρχίας της οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχε διὰ νὰ συγκροτῇ στρατοὺς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαρκῶς περιστοιχιζόντων αὐτὴν Ἑλλήνων. Οἱ διάδοχοι τῶν μεγάλων Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιήλθον εἰς τόσον μεγάλην πενίαν, ὥστε πρὸς συντήρησίν των ἠναγκάζοντο νὰ πωλοῦν λείψανα ἁγίων καὶ νὰ δανείζωνται ἀπὸ ἰδιώτας, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Βαλδουῖνος ὁ Β' κατήντησε νὰ ἐνεχυριάσῃ καὶ τὸν μονογενῆ υἱόν του διὰ νὰ λάβῃ ὀλίγα χρήματα. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως ἄφ' οὗ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀπομυζοῦν καὶ τὴν τελευταίαν ἰκμάδα

τῆς πόλεως ταύτης. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν εἰς τὴν πόλιν κατείχето ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἀφήρεσαν δὲ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς. Ἐν ἀνεβλήθη ἐπὶ μικρὸν ἡ κατάλυσις αὐτῆς, τοῦτο ἔγινε λόγῳ τῆς διαιρέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο οἱ Ἕλληνες.

4. Τὰ ἑλληνικὰ κράτη μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων εἶχον σχηματισθῆ τρία ἑλληνικὰ κέντρα δυνάμενα νὰ ἀξιῶσιν τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. Καὶ ἡ μὲν ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορία περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἄρχῃ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ ἀπομεμακρυσμένων ἐκείνων χωρῶν ἦλθεν εἰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Δὲν εἶχεν ὅμως τὸ προᾶγμα ὁμοίως καὶ διὰ τὰ δύο ἄλλα κέντρα.

Ἐκ τούτων τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἦδη ἐπὶ τοῦ ἴδρου τοῦ αὐτοῦ **Μιχαὴλ Α'** προώδευσε πολὺ. Διὰ σειρᾶς μακρῶν ἀγῶνων κατὰ τῶν Φράγκων ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἰλλυρίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Κυρίως ὅμως εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἔφθασεν ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μιχαὴλ ἀδελφοῦ του **Θεόδωρου**. Οὗτος κατενίκησεν ἐπανειλημμένως τοὺς Φράγκους, κατέλαβεν ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην κατέλυσε τὸ ὁμώνυμον βασίλειον καὶ τέλος ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Θράκην μέχρις Ἀδριανουπόλεως.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας ὁ Θεόδωρος ἀνηγόρευσε ἑαυτὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐντὶ ὅμως τότε ὁ Θεόδωρος νὰ στραφῆ ἐναντίον τῶν Φράγκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε μόνος εἴτε συνεννοούμενος μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, ἐπροτίμησε νὰ ἐστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἐπιτηθεὶς παρ' αὐτῶν συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐτυφλώθη. Τοῦτο ἤρκεσε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους του. Πολλὰ μέρη τῆς Θράκης μαζί μὲ τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς

καὶ ἀρκετὰ μέρη τῆς Μακεδονίας κατέλαβον τότε οἱ Βούλγαροι. Τὸ ὑπολειφθὲν κράτος διηρέθη εἰς δύο, τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀσθενῆ ἤδη, διότι περιορίσθη εἰς χώρας τινὰς τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου **Μανουὴλ** καὶ τὸ παλαιὸν δεσποτάτον τῆς Ἡλείου ὑπὸ τὸν **Μιχαὴλ Β΄**, νόθον υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Α΄. Οὕτω ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἀνέκτα καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξέλιπεν. Ἡ τιμὴ αὐτὴ ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας.

Ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Θεόδωρος Λάσκαρις διὰ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς του δεξιότητος κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν αὐτοκρατορίαν καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τελεσφόρως ὅλας τὰς ἐκστρατείας τῶν Φράγκων πρὸς κατάληψιν τῶν χωρῶν τούτων. Ἡ δύναμις τῆς αὐτοκρατορίας ἠϋξήθη ἀκόμη περισσότερον ἐπὶ τῶν διαδόχων του. Ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον γαμβρὸς του ἐπὶ θυγατρὶ **Ἰωάννης Βατάτζης (1222—1254)**, ἀνὴρ μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων, ὄχι μόνον ἐφρόντισε περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ εἰργάσθη διὰ τὴν ὑλικὴν πρόοδον τῆς αὐτοκρατορίας προστατεύσας τὴν βιομηχανίαν καὶ ἰδίως τὴν γεωργίαν.

Ὁ Βατάτζης βεβαίως εἶχε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τούτου ὅμως ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αἱ δὲ περιστάσεις τότε ἦσαν κατάλληλοι. Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορία μετὰ τὴν διάσπασίν της ἐξησθῆναι ἀκόμη περισσότερον ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἐριδίων. Τὸν Μανουὴλ κατέρριψε ἐκ τοῦ θρόνου ὁ υἱὸς τοῦ ἀπελευθερωθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τυφλοῦ Θεοδώρου Ἰωάννης, ὅστις καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ. Ὁ Μανουὴλ τότε ζητεῖ τὴν βοήθειαν τοῦ Βατάτζη. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ποθητὴν δι' αὐτὸν εὐκαιρίαν. Ὁ Βατάτζης ἐπελθὼν μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν ἀναγκάζει τὸν Ἰωάννην νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα καὶ νὰ ὀνομασθῇ ἀπλῶς δεσπότης ὑποτελεῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας. Μετὰ δύο ἔτη ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου ἐκστρατεύει καὶ πάλιν ὁ Βατάτζης εἰς Μακεδονίαν, καταλύει τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προσαρτᾷ αὐτὸ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας. Συγχρόνως δὲ ἐπελθὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀνακτᾷ ὅσα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς

Θράκης είχαν τελευταῖον κατακτήσει ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας.

Καὶ ἤδη ἡ τελευταία ὥρα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἐπλησίαζεν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο περιορισμένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ὁ Βατάιζης δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀνσκήσῃ αὐτήν. Τοῦτο δὲν κατόρθωσεν οὔτε ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ **Θεόδωρος Δούκας Δάσκαρις**, (1254—1258) ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν **Μιχαὴλ Παλαιολόγον**, ὅστις ἀνήκων εἰς μεγάλην οἰκογένειαν ἀναδείχασαν πολλοὺς καὶ στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀνδρας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Ἰωάννου, κατόπιν δὲ ὡς συμβασιλεὺς αὐτοῦ.

5. Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261).

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εὐθύς ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν ἀρχὴν, συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦρξισε λοιπὸν νὰ παρασκευάζεται. Καὶ πρῶτον μὲν ἀφήρσεν ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὅλας τὰς περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν πόλεις περιορίσας τὸ κράτος αὐτῶν εἰς μόνην τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως. Ἐπειτα συνεμάχησε μὲ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Ἐνετῶν Γενοναίους, ἵνα βοηθήσουν αὐτὸν κατὰ θάλασσαν εἰς τὴν κατὰ τῆς πόλεως ἐπίθεσιν. Τέλος δὲ διὰ νὰ προλάβῃ πάντα ἀντιπερισπασμὸν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου ἐπεμφεν εἰς τὴν Θράκην τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον μὲ μικρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν παραγγείλας συγχρόνως εἰς αὐτὸν νὰ ἐξετάσῃ διερχόμενος τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰστασιν τῶν πραγμάτων.

Ὁ Στρατηγόπουλος ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ὄχθην τῆς Προποντίδος πλησιάζει εἰς τὴν Σηλυβρίαν. Ἐκεῖ πολλοὶ Ἕλληνες ἐκ τῶν πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συρρέουσι περὶ αὐτὸν καὶ παριστάνουσι ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως εἶναι εὐκόλος διότι ὁ ἐνετικὸς στόλος μὲ ὄλον τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν στρατὸν εὐρίσκεται εἰς ἐκστρατείαν τινὰ εἰς τὸ πλησίον Δαφνούσιον. Ὁ Στρατηγόπουλος τότε εἰσάγει ἐν καιρῷ νυκτὸς

εἰς τὴν πόλιν διὰ τινος ὑπογείου εἰσόδου 50 ἄνδρας, οἱ ὅποιοι ἀνοίγουν εἰς τὸν στρατὸν τοὺς πύλας τῆς πόλεως. Ὁ Στρατηγόπουλος εἰσορμᾷ μὲ τὸν στρατὸν εἰς τὴν πόλιν ἀνευφημῶν αὐτοκράτορα τὸν Μιχαήλ. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι συρρέουν περὶ αὐτόν. Οἱ ὀλίγοι Λατῖνοι οἱ ἐπιχειρήσαντες ἀντίστασιν φονεύονται, ὁ δὲ Φράγκος αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος φεύγει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπὶ ἑνετικῷ πλοίου. Ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνει ὁ ἑνετικὸς στόλος, ἀλλ' ἦτο πλέον ἄργά. Ἐπομένως οἱ Φράγκοι παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας τῶν ἀπέπλευσαν εἰς Εὐρώπην. Ὁ Στρατηγόπουλος ἔμεινε κύριος τῆς πόλεως.

Ὁ Μιχαήλ μαθὼν τὴν ἀπροσδόκητον εἰδησιν διὰ ταχυδρομοῦ, τὸν ὅποιον ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Στρατηγόπουλος σπεύδει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς εἰς αὐτὴν τῇ **15 Αὐγούστου 1261**. Μετ' ὀλίγον δὲ στέφεται μόνος αὐτοκράτωρ εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Τὸ ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς πόλεως αἴσχος ἀπεβέσθη.

6. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατελύετο καὶ τὸ ἐν Συρίᾳ χριστιανικὸν κράτος τῶν Φράγκων. Μετὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς Δ' σταυροφορίας ἐπεχειρήθησαν διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἄλλαι ἀσήμαντοι σταυροφορίαι ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Κυρίως ὡς Ε' σταυροφορία λογίζεται ἡ γενομένη τὸ **1229** ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδεरिकοῦ τοῦ Β'. Κατὰ ταύτην οὗτος ἀνακτήσας τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν Βηθλεὲμ καὶ τὴν Ναζαρεθ ἐστέφθη βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ ὀλίγον χρόνον παρέμεινεν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων. Τὸ **1244** κατελήφθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν. Μετὰ τοῦτο εἰς μάτην ἐπεχειρήθησαν δύο νέαι σταυροφορίαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' τοῦ Ἀγίου. Ἐπὶ τέλους μέχρι τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐν Συρίᾳ κτήσεις τῶν Φράγκων κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας πολλαὶ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι διετηρήθησαν περισσότερον χρόνον, οἱ δὲ Ἑνετοὶ ἀκόμη περισσότερον διετηρήθησιν εἰς τὰς παραλίους πόλεις.

Ἄλλὰ διὰ τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία θεωρεῖται πλέον καταλυθεῖσα. Καιρὸς λοιπὸν νὰ ἴδωμεν ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας ἀμοιβαία ἐπίδρασις τῶν χωρῶν τούτων.

Καὶ πρῶτον διὰ τὴν Δύσιν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς ἦσαν μεγάλα. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς συνηθείας τοῦ λεπτοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ μετέδωκαν ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκτοτε δὲ ἤρχισεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ κίνησις, ἡ ὁποία παρήγαγε τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν Ἀναγέννησιν. Ἐπειτα αἱ σταυροφορίαι προήγαγον τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν τῆς Δύσεως. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὰ προϊόντα καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰσήγαγον ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Τοῦτο ἔδωκε μεγάλην κίνησιν εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις τῆς Γενούης, τῆς Πίζης καὶ τῆς Βενετίας. Τέλος αἱ σταυροφορίαι ἀνέπτυξαν τὸ ἔθρικόν αἴσθημα μεταξὺ τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν προερχομένων σταυροφόρων, ἔνεκα δὲ τῆς ἀναχωρήσεως μεγάλου πλήθους εὐγενῶν καὶ τῆς πτωχεύσεως ἄλλων ὠφελήθη ἡ μεσαία τάξις καὶ ἤρχισεν ἡ παρακμὴ τοῦ τιμαριωτισμοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων καὶ τῶν κοινοτήτων.

Μεγάλα ὡσαύτως ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα. Βεβαίως τὸ σπουδαιότερον ἐξ αὐτῶν εἶναι ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐξησθένισαν τὸν ἑλληνισμὸν τόσον, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῇ οὗτος νὰ ἀντιστῆ, ὡς πολλάκις μέχρι τοῦδε, εἰς τὸν μωαμεθανισμόν, ὅστις παρουσιάσθη τώρα ὑπὸ νέαν μορφήν. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ δυτικὸς βίος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἀκόμη εἶχον παρεισδύσει τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος οἱ Κομνηνοὶ ὁμοίαζον μᾶλλον πρὸς μεσαιωνικοὺς ἱππῶτας παρὰ πρὸς Ἕλληνας αὐτοκράτορας. Οἱ αὐτοὶ δὲ βασιλεῖς εἰσήγαγον εἰς τὸν στρατὸν τῶν ὀπλισμῶν τῶν ἱπποτῶν τῆς Δύσεως. Καὶ ἐπὶ Φραγκοκρατίας δὲ κατόπιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγίνοντο ἀγῶνες ἱπποτικοὶ ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπεκράτησαν φυσικὰ περισσότερον εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὴν Κρήτην, ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρε-

τάθη περισσότερον. Ἐνταῦθα ἰδίως ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέ-
λεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοί-
κων. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι οἱ Φράγκοι ἕνεκα τοῦ ὀλιγαρί-
θμου τῶν ἤσκησαν τοὺς ἐγγωρίους διὰ τῆς τακτικῆς στρατολο-
γίας καὶ κατέστησαν αὐτοὺς συμμετόχους εἰς τοὺς ἀγῶνάς των.
Εἰς τὰς ἄλλας νήσους ἢ ἐπίδρασις τῶν Φράγκων ἦτο μᾶλλον
πνευματικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΣΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνέπνευσε κατ' ἀρχάς τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἠνωρθοῦτο καὶ πάλιν ὀλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὸ κράτος ἦτο τὴν ὥρην πολὺ περιορισμένον. Μέγα μέρος τῆς Μ. Ἀσίας κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἔζη ὅλως ἴδιον βίον. Πολλὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐδεσπόζοντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ Ἑνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν ὑπὸ δεσπότην ἰθαγενῆ μὲν, ἀλλ' ἐχθρὸν τῆς αὐτοκρατορίας, τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τέλος ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀνέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οἱ Σέρβοι μάλιστα ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των καὶ εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Ὡστε ὅτε ὁ Μιχαὴλ εἰσηλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιελάμβανε μόνον τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, ὀλίγας τινὰς νήσους καὶ τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἄσιανὰς ἐπαρχίας.

Καὶ οὕτω περιορισμένον ὅμως τὸ κράτος, ἕνεκα τῆς διοικητικῆς ἱκανότητος τῶν Ἑλλήνων, ἕνεκα τῶν μεγάλων πόρων, τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἕνεκα τέλος τοῦ ἐξεγερθέντος ἐθνικοῦ φρονήματος ἦτο δυνατὸν ἀναδιοργανοῦμενον νὰ ἀποκτήσῃ τὰ πρὸ τῆς καταλύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων ὄρια καὶ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν νέαν ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένην θύελλαν. Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν Λασκάρων καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων ἠκολούθησε τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ, ἐν ᾧ ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν Νίκαιαν εἶχε συμμαχήσει χάριν τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοὺς Γενοαίους. Καὶ ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἀνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ σύμφωνα μετὰ τὰς

ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἀνέλαβεν ἐκ τῆς συνθήκης, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὸ προνόμιον τῆς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῶν ἄποικίας ἐμπορικὸς μὲ ἰδίους ἀρχοντας εἰς ὅλας τὰς ἐμπορικὰς πόλεις τοῦ κράτους. Τὸ δὲ χειρότερον, ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὰ αὐτὰ προνόμια καὶ εἰς τοὺς Ἑνετούς. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ κράτος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔστερεῖτο τῶν σπουδαιοτέρων πόρων αὐτοῦ, τῶν τελωνειακῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιέπιπεν εἰς πολλὴν ἀναρχίαν, διότι αἱ ἐμπορικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι ἀπέβαινον ἐστίαι ταραχῶν ἕνεκα τῶν προστριβῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιήρχοντο αὐταὶ καὶ μεταξὺ των καὶ μετὰ τῶν ἐγχωρίων. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο σφάλμα διέπραξεν ὁ Μιχαὴλ. Θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον νέας κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἠθέλησε νὰ περιποιοθῆ τὸν πάπαν καὶ ὑπέταξε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν δυτικὴν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνηκὸν μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν. Ὁ λαὸς λοιπὸν καὶ ὁ κλῆρος τόσον ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως ὥστε, ὅτε μετ' ὀλίγον (1282) ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἀξιωθῆ οὕτως τῆς συνήθους βασιλικῆς ταφῆς.

2. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἡ κατάστασις τοῦ κράτους μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.

Οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ μέχρι τῆς ἀλώσεως ἀνελθόντες εἰς τὸν θρόνον αὐτοκράτορες εἶναι : ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ **'Ανδρόνικος Β'** (1282—1328), ὁ τούτου ἕγγονος **'Ανδρόνικος Γ'** (1328—1341), ὁ τούτου υἱὸς **'Ιωάννης Ε'** (1341—1391), ὁ ἐπὶ τινα χρόνον ἄρξας μέρους τοῦ κράτους **'Ιωάννης ΣΤ'** Καντακουζηνὸς (1341—1355) ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ (1391—1423) (συγχρόνως ὁ ἕνεκα ἀποδημίας τοῦ Μανουὴλ βασιλεύσας ἐπὶ τινα χρόνον ἀνεπιός του **'Ιωάννης Ζ'**), ὁ τοῦ Μανουὴλ υἱὸς **'Ιωάννης Η'** (1423—1448) καὶ τελευταῖος ὁ νεώτερος τούτου ἀδελφὸς **Κωνσταντῖνος ΙΑ'** (1449—1453).

Καθ' ὅλην τὴν 170ετίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρξαν οἱ διάδοχοι οὗτοι τοῦ Μιχαὴλ, ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἀπέβη ἀκόμη ἀθλιωτέρα παρὰ πρὶν. Ἐπὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' οἱ Τούρκοι τῆς Μ. Ἀσίας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω, προσέβαλον

τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένας χώρας αὐτῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος ἔνεκα τῆς ἀθλίας ἐσωτερικῆς καταστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ στρατολογίαν ἐξ ἰθαγενῶν. Ἴνα λοιπὸν καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους προσέλαβεν ἕξ χιλιάδας Ἴσπανοὺς Καταλανοὺς, οἱ ὁποῖοι διέτριβον τότε εἰς τὴν Σικελίαν. Ὀντως διὰ τούτων ὁ Ἀνδρόνικος κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Καταλανοὶ ἔγιναν πρόξενοι μεγάλων συμφορῶν εἰς τὸ κράτος. Ἐπειδὴ ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὴν ἀπλησίαν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, οὗτοι ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους. Ἐπὶ δύο ἔτη ἐληλάτησαν καὶ ἠρήμωσαν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ κατόπιν ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Παρὰ τὴν **Κωπαῖδα (1311)** ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ δουξ τῆς Ἀττικῆς Βριέννιος μὲ πολυάριθμον ἰππικὸν Γάλλων καὶ ἄλλων Φράγκων. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ νικήσαντες ἐφόρευσαν τοὺς ἰππότας ὅλους καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καὶ καταλαβόντες τὴν Ἀττικὴν διεμοιράσθησαν μεταξύ των τὰ φέουδα καὶ ἔλαβον συζύγους τὰς χήρας τῶν Γάλλων ἰπποτῶν. Ἡ Ἀττικὴ ἔγινεν ἰσπανικὸν δουκάτον καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς τότε ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν, μετ' εὐγνωμοσύνης δὲ ἐνεθυμοῦντο ἤδη τὴν προτέραν ἐπιείκειαν, μὲ τὴν ὁποίαν συμπεριεφέρθησαν πρὸς αὐτοὺς οἱ Γάλλοι. Ἡ ἀρχὴ τῶν Καταλανῶν διήρκεσε μόνον 70 ἔτη. Μετὰ ταῦτα κατελήφθη καὶ πάλιν ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ τῶν Γάλλων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι συμφοραὶ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ κράτους. Οἱ Σέρβοι, ὡς εἶδομεν, ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν των εἶχον καταλάβει καὶ τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Ἐκτοτε κατὰ μικρὸν ἤρχισαν νὰ ἀκμᾶζουν, τὸ δὲ 1330 νικήσαντες τοὺς Βουλγάρους ὑπέταξαν τὴν χώραν αὐτῶν. Ἰδίως ἔφθασαν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, ὅταν ἡγεμῶν αὐτῶν ἔγινεν ὁ **Στέφανος Δουσάν (1308—1355)**. Οὗτος κατέλαβε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Μακεδονίας μέχρι Σερρῶν καὶ Νέστου καὶ καταλύσας τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Β' εἶχε διαιρεθῆ εἰς πολλὰ τμήματα, ἔγινε κύριος τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τότε ἐπυνόμασεν ἑαυτὸν τσάρον καὶ αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν καὶ ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζεται διὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ εἰς

ἔβλην τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Αἴφνης ὁμως τὸ **1355** ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ὄνειρά του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν τὸ μέγα σερβικὸν κράτος διερῆθη εἰς διαφόρους μικρὰς ἡγεμονίας σερβικὰς. Ἐκ τούτου τότε ἐπωφεληθέντες Ἕλβανοὶ τινες ἀρχηγοὶ ἴδρυσαν ἴδια κράτη εἰς τὴν Ἑλβανίαν, Ἡπειρον καὶ Αἰτωλίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους πολλοὶ Ἕλβανοὶ φεύγοντες τὴν πενίαν τῆς χώρας τῶν κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Στερεάν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξελληνίσθησαν, εἰς πολλὰ ὁμως μέρη διετέθησαν μέχρι σήμερον τὴν γλῶσσάν των.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ πράγματα ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν καλύτερα διὰ τοὺς ἡμετέρους. Τὸ **1259**, ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εὕρισκετο εἰς πόλεμον μὲ τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β΄ Ἄγγελον, ὁ τότε πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος, ὡς ἔχων σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ, ἦλθεν εἰς βοήθειάν του μετὰ πολλῶν ἵπποτων. Ἡττηθεὶς ὁμως εἰς μίαν μάχην συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἡναγκάσθη τότε, ἵνα ἀπελευθερωθῆ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Μιχαὴλ τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Μάνην καὶ τὸν Μυστράν. Ἡ χώρα αὕτη ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα νέου μικροῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ κυβερνῆται αὐτοῦ ὀνομαζόμενοι **Δεσπότες τοῦ Μισιτρά** ἀναζωογονοῦν τὸ ἔθρικόν των ἐγχορῶν αἴσθημα καί, ἐπειδὴ ἤδη ἡ Φραγκοκρατία εἶχεν ἐμβάλει εἰς αὐτοὺς τὸ πολεμικὸν φρόνημα, κατορθώνουν νὰ καταρτίσουν ἀξιόλογον στρατόν. Ἐπωφεληθέντες δὲ ἐκ τῆς παρακμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν οἱ Φράγκοι, ὅταν ἐξέλιπον οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἀρχὴν των καὶ εἰς τὴν ἄλλην Πελοπόννησον. Ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Φράγκους τελείως ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ γίνουσι κύριοι ὅλης τῆς χώρας πλὴν τῆς Μεθώνης, Κορώνης καὶ Ναυπλίου, τὰ ὅποια κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὡς δεσπότης τοῦ Μισιτρά ἐχρησίμειυσαν κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Καντακουζηνοὶ, κατόπιν δὲ οἱ Παλαιολόγοι, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ.

Δυστυχῶς τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κράτος τῆς Πελοποννήσου δὲν κατώρθωσε νὰ ὀργανωθῆ τόσον ἐγκαίρως, ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς βασιλευούσης, ὅταν αὕτη ἐκινδύνευεν ἐκ μέρους νέου ἐξ Ἀσίας φοβεροῦ πολεμίου, τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.

3. Οι Ὀσμάνοι Τούρκοι.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ μ. Χ. αἰῶνος ἤρχισεν ἡ φοβερὰ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ. Ὁ Μογγόλος φύλαρχος Τεμουτσὶν συνενώσας ὄλας τὰς μογγολικὰς φυλάς τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ ἀνακηρουχθεὶς Τσιγγίς - χάν, ἦτοι ὑπέρτατος ἄρχων, ὡς ἄλλος Ἀττίλας ὤρμησεν εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου ἐπιφέρων πανταχοῦ καταστροφὴν. Αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του εἰς διάστημα ἑνὸς αἰῶνος κατέκτησαν σχεδὸν ὅλην τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπῃ τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν Ῥωσίαν, τὴν Πολωνίαν καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πρωσίας. Τότε καὶ οἱ διάφοροι ἡγεμόνες τοῦ διηρημένου σελτζουκικοῦ κράτους ὅλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Μογγόλων. Καὶ τὸ μὲν μογγολικὸν κράτος μετὰ τὴν τεραστίαν αὐτὴν αὔξησιν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος διασπασθὲν εἰς πολλὰ μικρότερα κράτη διελύθη. Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ σχηματισθῇ ἕν νέον μωαμεθανικὸν κράτος, τὸ Ὀσμανικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ μικρὸν ἀπέβη τὸ κέντρον τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου.

Κατὰ τὴν μογγολικὴν ἐπιδρομὴν φύλαρχός τις Τούρκος Σουλεϊμάν ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ὠξοῦ τουρκικῶν χωρῶν φεύγων μετὰ τῆς φυλῆς του (50 χιλ. ψυχῶν) ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Κατὰ τὴν διάβασιν ὅμως τοῦ ποταμοῦ ἐπίγη καὶ τότε οἱ τέσσαρες υἱοὶ του διεμοίρασαν μεταξύ των τὰ στίφη τῆς φυλῆς των καὶ ἀπεχωρίσθησαν ζητοῦντες μισθοφορικὴν ὑπηρεσίαν εἰς διαφόρους μωαμεθανοὺς ἡγεμόνας. Εἷς ἐκ τούτων, ὁ **Ἐρτογροῦλ** ἦλθεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἔλαβε μικρὰν τινα χώραν ὡς φέουδον εἰς τὰ ὄρια τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κράτους πλησίον τῆς Προύσης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρτογροῦλ ἔγινεν ἡγεμὼν τῆς χώρας ταύτης ὁ υἱὸς του **Ὀσμάν** ἢ Ὀθωμάν. Οὗτος ἠὔξησε τὴν χώραν του ταχέως ἀφαιρῶν διὰ ληστρικῶν ἐπιδρομῶν φρούρια καὶ μικρὰς πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν Βιθυνίαν. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Μογγόλοι κατέλυσαν τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου καὶ τὸ μὲν ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ κατέλαβον οἱ ἴδιοι, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἀνεγνώρισαν τοὺς διαφόρους διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν ὡς ἀνεξαρτήτους ἡγεμόνας τούτων. Τότε καὶ ὁ Ὀσμάν ἔγινε κληρονομικὸς ἄρχων τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν κατεῖχε, καὶ οὕτω κατέστη ὁ ἰδρυτὴς τοῦ

δὲ αὐτοῦ ἔγινεν ἡ Βιθυνία, ἡ ὁποία τότε εἶχε πυκνότερον ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἀκουσίως, οἱ περισσότεροι ὅμως ἔκουσίως προσήρχοντο εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ ἠΰξανον τὸν πληθυσμὸν τοῦ ὀθμανικοῦ κράτους. Τὰ παθήματα, ὅσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας οὗτοι ἔπαθον ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐκ τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν καὶ προσέτι αἱ πλούσιαι ἀμοιβαί, τὰς ὁποίας καὶ ἐν τῷ νῦν βίω καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπέσχετο τὸ νέον θρησκευμα, συνετέλεσαν, ὥστε, ὅσοι δὲν εἶχον ἀκλόνητον τὸ αἶσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικότητος, εὐκόλως νὰ αὐτομολοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ.

Ὁ πληθυσμὸς λοιπὸν τοῦ νέου κράτους καὶ ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κατόπιν τοῦτο ἐξετάθη εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπετελεῖτο ἐκ χριστιανῶν Ἑλλήνων ἐξισλαμισθέντων. Τοῦτο δὲ φυσικὰ ἐξηκολούθησε καὶ κατόπιν, ὅσον ἐπροχώρουσαν αἱ κατακτήσεις αὐτῶν. Βεβαίως, ὅτε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἑλληνικῶν χωρῶν οἱ Ὀσμάνοι κατέκτησαν καὶ ὅλα τὰ ἐν Ἀσίᾳ σελδζουκικὰ κράτη, συνεχώνευσαν τοὺς ὁμοφύλους τούτους μεθ' ἑαυτῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ὁ πληθυσμὸς τοῦ ὀθμανικοῦ κράτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο ἑλληνικός. Ἀλλ' ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως οἱ Ὀσμάνοι ἐπετέλεσαν τὰς κατακτήσεις των, δὲν ἀπετελέσθη μόνον ἐκ τῶν ἔκουσίως ἢ ἀκουσίως προσερχομένων εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν χριστιανῶν. Ὁ στρατός οὗτος ἐνισχύθη διὰ νέου στρατιωτικοῦ τάγματος, τοῦ τάγματος τῶν **Γενιτσαρῶν** ὀργανωθέντος ἐπὶ τοῦ **Οὐρχάν**, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγινε καὶ ἡ ὅλη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις τοῦ ὀθμανικοῦ κράτους. Καὶ τὸ τάγμα τοῦτο τῶν Γενιτσαρῶν ἀπετελέσθη ἐκ χριστιανῶν, ἀλλ' ὄχι ὠρίμων τὴν ἡλικίαν. Εἰς αὐτὸ κατετάσσοντο παῖδες τῶν χριστιανῶν ἀρπαζόμενοι ἀπὸ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς ἡλικίαν 7—15 ἐτῶν, οἱ ὁποιοὶ ἐξισλαμιζόμενοι ἀνετρέφοντο εἰς τοὺς στρατιῶνας. Ἡ στρατολογία αὕτη ὠνομάζετο παιδομάζωμα. Πᾶσα δὲ χώρα καταλαμβανομένη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν ὑπεχρεοῦτο νὰ παρέχῃ ὠρισμένον ἀριθμὸν εὐρώστων χριστιανοπαίδων κατ' ἔτος. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ Γενιτσαροὶ οὔτε γονεῖς ἔχοντες οὔτε οἰκογένειαν, διότι δὲν ἐνυμφεύοντο, ὡς κατοικίαν των εἶχον τὸ στρατόπεδον, ὡς οἰκογένειάν των τὸ τάγμα των καὶ ὡς πατέρα τὸν σουλτάνον. Ὡς ἐκ τούτου ἀπέβαινον φαταλικοὶ στρατιῶται τοῦ ἰσλάμ.

Οὕτω οἱ Ὀσμάνοι ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δι' Ἑλλήνων ἰδρῦσαντες καὶ διοργανώσαντες τὸ κράτος τῶν ἐπεξέτειναν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους μεταξὺ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔθεσαν τὸν πόδα τῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ κατέλαβον τὸ 1354 τὴν **Καλλιπόλιν**.

4. Πρῶτοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ.

Τὸν Οὐρχάν ἀποθανόντα τὸ 1359 διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Μουράτ Α'**. Οὗτος ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς παρακμῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁρμᾷ ἐκ τῆς Καλλιπόλεως, κυριεύει ὅλην τὴν Θράκην καὶ καθιστᾷ πρωτεύουσαν τοῦ ἐν Εὐρώπῃ κράτους τὴν **Ἀδριανούπολιν**. Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, τὰ ὅποια ἐπιχειροῦν ν' ἀντισταθοῦν, ταχέως διασκορπίζονται ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῶν Γενιτσάρων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε' οὐδεμίαν πλέον ἔχει πεποιθήσιν εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις καὶ ζητεῖ ἔξωθεν βοήθειαν. Μεταβαίνει εἰς Οὐγγαρίαν, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει. Μεταβαίνει εἰς Ῥώμην καὶ ὑποτάσσει τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν πάπαν. Ἀλλὰ πρὸς ἀμοιβὴν οὐδὲν ἄλλο λαμβάνει παρ' αὐτοῦ εἰμὴ συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τοὺς διαφόρους ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης, παρὰ τῶν ὁποίων μόνον κενὰς ὑποσχέσεις λαμβάνει. Ἀναγκάζεται λοιπὸν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως νὰ συννομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν Μουράτ, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεβλήθη εἰς ἑτήσιον φόρον ὑποτελείας. Μετὰ τὴν συννομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Μουράτ στρέφεται πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀφαιρεῖ ταύτας ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Δουσάν Σέρβων ἡγεμόνων. Ἐπειτα ὁρμᾷ εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Κροΐαν. Τὸ 1385 κυριεύει τὴν Θεσσαλονίκην καὶ κατόπιν εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν, κυριεύει αὐτὴν καὶ τὴν κάμνει ἐπαρχίαν ὀθωμανικὴν. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ υἱὸς του παρεδόθησαν. Καὶ εἰς μὲν τὸν πατέρα ὁ Μουράτ ἐχάρισε τὴν ζωὴν, τὸν δὲ υἱὸν προσελθόντα εἰς τὸν ἰσλαμισμόν διώρισε διοικητὴν εἰς τὴν Ἀμισὸν τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἄλλ' ἢ κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας ἐφόβισε τοὺς Σέρβους, Βοσνίους, Κροάτας καὶ λοιποὺς νοτιοσλαβικοὺς λαοὺς. Συνηνώ-

θησαν λοιπὸν οὗτοι ἵνα ἀντισταθοῦν εἰς τὸν Μουράτ. Εἰς τὴν μάχην ὅμως τοῦ **Κοσσυφοπέδιου** ἠτιῶνται (1389). Τὸ Κοσσυφοπέδιον θεωρεῖται ὁ τάφος τῆς ἐλευθερίας τῶν νοτιοσλαβικῶν λαῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Μουράτ, ἐν ᾧ περιεοργάζετο τοὺς νεκροὺς, ἐφρονεύθη ὑπὸ τινος τραυματίου Σέρβου κειμένου μεταξὺ τῶν νεκρῶν.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ **Βαγιαζήτ** δὲν ἐπωφελήθη ἐκ τῆς νίκης τοῦ Κοσσυφοπέδιου, ἵνα καθυποτάξῃ τὴν Σερβίαν. Ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ κάμῃ αὐτὴν φόρου ὑποτελῆ καὶ ἔσπευσε εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἡγεμόνες εἶχον συνασπισθῆ ἑναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Τούτους κατενίκησεν ὁ Βαγιαζήτ καὶ προσήρτησε τὰ κράτη τῶν εἰς τὸ ὀθωμανικόν.

Μετὰ ταῦτα διαπεράσας πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσέβαλεν εἰς τὴν Βλαχίαν, κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς, ἔπειτα δὲ ἤρχισε νὰ κάμῃ ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Τότε τέλος ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη, ὅταν εἶδε ὅτι ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ, συνεκινήθη καὶ παρεσκεύασε σταυροφορίαν ἰσχυράν. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος Οὐγγροι, Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας **Σιγισμόνδου**. Οἱ σταυροφόροι εἰσῆλασαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ δύο στρατοὶ συνητήθησαν παρὰ τὴν Νικόπολιν. Ἐνταῦθα συνεκροτήθη φοβερὰ μάχη, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι κατέστρεψαν τὸν χριστιανικὸν στρατόν.

Μετὰ τὴν νίκην του ταύτην ὁ Βαγιαζήτ ἠσχολήθη εἰς νέας κατακτήσεις. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν προήλασαν μέχρι τοῦ Εὐφράτου, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Συγχρόνως δὲ ὁ ἴδιος ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ τελευταία ὥρα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐφαίνετο ὅτι ἐπλησίαζε. Τοῦτο ἤδη περιορίζετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν μὲ τὰ περὶχωρα αὐτῆς. Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς αὐτὸ ὑπήγετο καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἀλλ' αὕτη οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ βοήθειαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Βασιλεὺς τότε ἦτο ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ ὁ Β'. Ὁ Μανουὴλ περιελθὼν εἰς στενόχωρον θέσιν ἀφήνει τὸν θρόνον εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Ἰωάννην τὸν Ζ', ὅστις ἦτο καὶ ἀρεστὸς εἰς τὸν Βαγιαζήτ, αὐτὸς δὲ μεταβαίνει εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτῆς. Ἀλλ' εἰς μάτην ἀπέβησαν ὅλαι αἱ ταπεινώσεις αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις εὐτυχῶς τότε ἐσώθη ἐκ τῆς Ἀσίας. Νέος ἐκεῖθεν

πολέμιος, ὁ Ταμερλᾶνος, ἠνάγκασε τὸν Βαγιαζήτ νὰ στρέψῃ ἐκεῖ τὴν προσοχὴν του καὶ οὕτω ἀνεβλήθη ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα ἔτη.

5. Ὁ Ταμερλᾶνος. Ἀνακοπὴ τῆς προόδου τῶν Τούρκων.

Ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ ἀχανοῦς μογγολικοῦ κράτους τοῦ Ταγκισχάν εἶχον προκύψει πολλὰ κράτη διηρημένα εἰς ἡγεμονίας ἀνεξαρτήτους, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶχον δεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν. Εἷς ἐκ τῶν μικρῶν τούτων μωαμεθανῶν ἡγεμόνων, ὁ **Ταμερλᾶνος**, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ νὰ γίνῃ κύριος ὅλης τῆς Ἀσίας πλὴν τῆς Κίνας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Εἰς αὐτὸν δὲ κατέφυγον οἱ Τούρκοι ἡγεμόνες, τοὺς ὁποίους ἐξέβαλον ἐκ τῶν χωρῶν των οἱ Ὀθωμανοί. Ὁ Ταμερλᾶνος τότε ὑπὸ τούτων παρακινήθει ἐξήτησε παρὰ τοῦ Βαγιαζήτ νὰ περιορισθῆ εἰς τὴν χώραν του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς παλαιοὺς κυρίους των ὄλας τὰς κατακτήσεις τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν εἰσηκούσθη εἰσήλασεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν μὲ 800 χιλ. βαρβάρους. Ὁ Βαγιαζήτ συγκεντρώσας 350 χιλ. στρατοῦ ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ. Οἱ δύο στρατοὶ συνεκρούσθησαν παρὰ τὴν **Ἄγκυραν (1402)**. Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν οἱ Ὀθωμανοὶ ἠττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Βαγιαζήτ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετὰ τινα χρόνον ἀπέθανεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Ὁ Ταμερλᾶνος μετὰ τὴν νίκην διέσπειρε τὸν στρατόν του καθ' ὄλας τὰς διευθύνσεις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, αὐτὸς δὲ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Σμύρνην, τὴν ὁποίαν καὶ ἐληλάτησε δεινῶς. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ Μ. Ἀσία ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Οὐδέποτε εἶχεν ὑποστῆ τοιαύτην καταστροφὴν, ὁποίαν ἔπαθε τότε ὑπὸ τῶν σιφῶν τοῦ Ταμερλᾶνου. Πολλοὶ πόλεις ἑλληνικαὶ ἀκμάζουσαι ἕως τότε, ἡ Νίκαια, ἡ Κολοφών, ἡ Ἐφεσος ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Εὐτυχῶς ἡ εἰς τὰ μέρη ταῦτα παραμονὴ τοῦ Ταμερλᾶνου ὑπῆρξε προσωρινή. Ὁ Ταμερλᾶνος ἀποκαταστήσας τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὰ κράτη των ἐπανῆλθεν εἰς τὴν μέσην Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ μογγολικοῦ κράτους τῆς Κίνας. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ὁμως ἀπέθανε καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνέκτησαν καὶ πάλιν τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ Ταμερλᾶνου τὸ ἑλληνικὸν κρά-

τος ὀπωσδήποτε ὠφελήθη. Ὅχι μόνον ἡ ἐπικειμένη πτώσις αὐτοῦ ἀνεβλήθη, ἀλλὰ καὶ ἐπωφεληθὲν ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Βαγιαζήτ, ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς παρὰ τὸν Εὐξείνιον ἄκτας τῆς Θράκης. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ ἐπεκράτησε τέλος ὁ **Μωάμεθ Α'** καὶ ἔμεινε μόνος κύριος ὅλου τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ διετέλει εἰς φιλικὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις.

6. Νέοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων φιλικαὶ σχέσεις δὲν διετηρήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ Α' (1421). Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μωάμεθ υἱὸς τοῦ **Μουράτ Β'** ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς τοῦτο τὴν ἐπολιόρκησε (1422). Κατὰ τὴν πολιορκίαν δὲ ταύτην κατὰ πρῶτον οἱ Τούρκοι ἔκαμαν χρῆσιν πυροβολικοῦ. Ὁ Μανουὴλ ὅμως ἀπέκρουσε γενναίως τοὺς Τούρκους καὶ ὁ Μουράτ μετὰ πολιορκίαν 42 ἡμερῶν ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ. Μετὰ τοῦτο ὁ Μουράτ ἀφῆκεν ἐπ' ὀλίγον ἡσύχους τοὺς Ἕλληνας, διότι ἀπησχολήθη μὲ τοὺς Τούρκους δυνάστας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποκαταστήσει εἰς τὰ κράτη των ὁ Ταμερλάνος.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1423) ὁ πολύπειρος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἔνεκα ἀσθενείας παρητήθη τοῦ θρόνου, ἀφῆκε δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Ἰωάννην Η'. Τότε καὶ ὁ Μουράτ ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τοῦ στρατηγοῦ του Τουραχὰν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἦρχον οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰωάννου Θωμᾶς, Θεόδωρος καὶ Κωνσταντῖνος. Ὁ Ἰωάννης ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ πρὸς τὸν Μουράτ εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν πολλὰς χώρας, ἕξ ὧσων εἶχεν ἀνακτήσει ὁ Μανουὴλ ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ἡ εἰρήνη ὅμως αὕτη δὲν ἠμπόδισε τὸν Μουράτ νὰ κυριεύσῃ τὴν Θεσσαλονίκην (1430) καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Τότε καὶ οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Ὁρους ὑπετάχθησαν ἔκουσίως εἰς τὸν Μουράτ καὶ διετήρησαν τὰ προνόμια τῶν μονῶν των.

Τελευταία ἀπόπειρα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν.—Μετὰ

τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Μουράτ ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Οὐγγῶν ἀφήκεν ἡσυχίαν τινὰ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Η΄. Ἐκ ταύτης ἐπωφεληθεὶς οὕτως ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐλπίζων, ὅτι διὰ τούτου θὰ ἐπετύγχανε βοήθειαν ἐκ τῆς Δύσεως. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ καὶ πολλῶν ἄλλων διαπρεπῶν ἱεραρχῶν καὶ λογίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Ἐφέσου Μάρκος, ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ἄλλοι μετέβη εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου εἶχε συγκληθῆ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ πάπα σύνοδος. Ἐκεῖ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ ὅλοι ὑπέγραψαν εἰς τὸ περὶ ἐνώσεως ἔγγραφον πλὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξῦ, καὶ τοῦ Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς συνοδείας του ὅλοι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ὡς καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως. Αὐτοὶ οἱ ὑπογράψαντες τὴν ἐνωσιν ἀρχιερεῖς καὶ λόγοι ἠρνήθησαν τὸ κῦρος τῆς ὑπογραφῆς των, διότι, ὡς ἔλεγον, ὑπέγραψαν βιασθέντες. Μόνον ὁ Νικαίας Βησσαρίων ἐνέμεινεν εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἔγινε καρδιναλίος. Ὡστε ἡ ἐνωσις ἀπέτυχεν, ἡ δὲ γενομένη ἀπόπειρα εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσε, παρὰ εἰς τὸ νὰ ἐξάψῃ τὰ πάθη μεταξὺ ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οἱ Ἕλληγες νὰ προτιμοῦν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν πάπαν. Καὶ ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων δὲν εἶχον ἄδικον, διότι οὕτω μόνον κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸν ἔθνισμόν των. Ἐν τούτοις μὲ ὅλας τὰς ὑποχωρήσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ βοήθεια τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐκ τῆς Δύσεως, ἦτο ἀσήμαντος, ὅχι διότι δὲν ἤθελεν ὁ πάπας, ἀλλὰ διότι δὲν ἠδύνατο νὰ παράσῃ περισσότερα.

Ἰωάννης Οὐννάδης. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἑλληνικὴν χειρσόνησον τρεῖς ἥρωες ἀνέλαβον νὰ ἀνακόψουν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων εἰς αὐτήν, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὁ Οὐγγῶς Οὐννάδης καὶ ὁ Ἑλληνοαλβανὸς Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης. Δυστυχῶς οἱ ἥρωες οὗτοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐνώσουν τὰς δυνάμεις των. Διὰ τοῦτο

ἀνέκοψαν μὲν τὴν ὁρμὴν τοῦ Μουράτ, ἐπὶ τέλους ὁμως κατεβλήθησαν.

Ὁ Οὐγγρος μεγιστὰν Ἰωάννης Οὐνυάδης, διὰ νὰ παύσῃ τὰς εἰς Οὐγγαρίαν ἐπιδρομὰς τοῦ Μουράτ, ἀνέλαβε τὸ **1442** νὰ καταπολεμήσῃ αὐτόν. Μετὰ πολλὰς μικρὰς νίκας ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκαμε (**1443**) τὴν λεγομένην μεγάλην ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν. Κατὰ ταύτην ἐντὸς 5 μηνῶν, ἀφ' οὗ ἐπανειλημμένως ἐνίκησε τοὺς Τούρκους προήλασε μέχρι τοῦ Αἴμου. Ὁ Μουράτ καταπονηθεὶς ἀναγκάζεται νὰ σινομολογήσῃ μετὰ τοῦ Οὐνυάδου συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας τὸ κράτος του περιορίζετο εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου χώραν. Ἄλλ' ὁ πάπας, ἵνα φανῇ συνεπὴς εἰς τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην ὑποσχέσεις του, πείθει τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Λαδίσλαον νὰ ἀκυρώσῃ τὴν συνθήκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ σταυροφορίαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ σταυροφορία ἀπεφασίσθη, εἰς αὐτὴν δὲ ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ μικροὶ ἡγεμόνες ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Δυστυχῶς ἡ ἀπιστία τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενουαίων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποτυχίαν αὐτῆς. Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι εἶχον ἀναλάβει νὰ διαβιβάσουν τὸν στρατὸν τῶν σταυροφόρων διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Οὗτοι ὁμως ἀντὶ τούτου διεβίβασαν ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς τὸν στρατὸν τοῦ Μουράτ ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην πλησίον τῆς Βάρνας, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Οὐγγροι. Ἐκεῖ, πρὶν ἀκόμη συγκεντρωθῆ ὅλος ὁ σταυροφορικὸς στρατός, συνάπτεται σφοδρὰ μάχη (**1444**), κατὰ τὴν ὁποίαν ἠττήθησαν οἱ χριστιανοί, ὁ δὲ Λαδίσλαος ἐφονεύθη. Ἀργότερα (**1447**) ὁ Οὐνυάδης ἐπῆλθε πάλιν ἐκ τῆς Οὐγγαρίας διὰ τῆς Σερβίας ἐναντίον τοῦ Μουράτ. Ἄλλ' εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον, ὅπου συνεκροτήθη μεγάλη μάχη, ἠττήθησαν καὶ πάλιν οἱ Οὐγγροι ἔνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ αὐτῶν.

Γεώργιος Καστριώτης. Συγχρόνως μὲ τὸν Οὐνυάδην ἐμφανίζεται καὶ ὁ Γεώργιος Καστριώτης. Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ἡγεμόνος τῆς περὶ τὴν Κροΐαν ἀλβανικῆς χώρας. Παῖς 9 ἐτῶν εἶχε δοθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ὡς ὄμηρος εἰς τὸν Μουράτ, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου ἔγινε μωαμεθανὸς ὀνομασθεὶς Σκεντέρμπεης (Ἀλέξανδρος Βέης). Ἡλικιωθεὶς ἐτιμᾶτο πολὺ ὑπὸ τοῦ Μουράτ διὰ τὴν γενναϊότητά του. Ἄλλ' ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἐλησμόνει οὔτε τὴν θρησκείαν του οὔτε τὴν καταγωγὴν του. Τὸ **1443** λοιπὸν εἰς τινὰ ἐκστρατείαν κατὰ τῶν

Οὐγγρων διὰ τοῦ ξίφους ἀποσπᾶ παρὰ τοῦ γραμματέως τοῦ Μουράτ διαταγὴν πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ φρουρίου τῆς Κροΐας, ἵνα παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ φρούριον. Μετὰ τοῦτο φονεύσας τὸν γραμματέα, διὰ νὰ μὴ γνωσθῆ ἁμέσως τὸ πρᾶγμα, φεύγει ἁμέσως μετὰ τῶν ὀπαδῶν του καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Κροΐαν καὶ γίνεται ἀμαχητὶ κύριος αὐτῆς. Ἐκ τῆς Κροΐας ὁ Σκεντέρμπεης ἐκάλεσε τοὺς ὁμογενεῖς του εἰς ἔθνικόν καὶ θρησκευτικὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Μουράτ ἐξεστράτευσε τρεῖς φορές μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἐναντίον τοῦ Ἄλβανου ἥρωος. Ὅλαι ὁμως αἱ ἐκστρατεῖαι του ἀπέτυχον, ὅλαι δὲ αἱ δελεαστικαὶ περὶ συνθηκολογήσεως προτάσεις του ἀπερρίφθησαν. Τῆς Κροΐας μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκεντέρμπεη (1478) κατώρθωσαν οἱ Τούρκοι νὰ γίνουσι κύριοι ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β΄.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνούαδης πρὸς Β. καὶ ὁ Σκεντέρμπεης εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἄλβανίας ἠγωνίζοντο κατὰ τοῦ Μουράτ, ὁ δεσπότης τῆς Πελοποννήσου Κωνσταντῖνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ προήλασε νικηφόρος εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἐσχεδιάζε προχωρῶν νὰ συνενωθῆ μετὰ τοῦ Σκεντέρμπεη ἕως δὲ καὶ μετὰ τῶν Οὐγγρων διὰ νὰ κτυπήσουσι ἀποτελεσματικῶς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὁ Μουράτ ἀφ' οὗ ἐνίκησε τοὺς Οὐγγρους εἰς τὴν Βάρναν (1444), δὲν ἄφησε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐναντίον αὐτοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐννοῶν ὅτι αἱ δυνάμεις του δὲν ἦσαν ἀρκεταὶ διὰ νὰ ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν Τούρκων ἀπεχώρησεν εἰς τὸν Ἴσθμόν. Τὸ τεῖχος ὁμως τοῦ Ἴσθμοῦ δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ κρατήσῃ τὸν Μουράτ. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσκήσῃ τὸν ἐξ ἐγγυρίων στρατόν του εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ μὲ τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων ὀπισθοχώρησαν. Οἱ Τούρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς Κορίνθου καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι Πατρῶν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰ πάντα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Μουράτ καὶ νὰ γίνῃ φόρου ὑποτελὴς εἰς αὐτόν.

Μετ' ὀλίγον ὁ Κωνσταντῖνος καλεῖται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου προῶριστο νὰ ἐκπληρώσῃ καθήκον ὀδυνηρὸν μὲν, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅποιον ὁ ἑλληνισμὸς ἔσαιε θά τιμᾶ τὴν μνήμην αὐτοῦ. Προῶριστο διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου του νὰ προσδώσῃ ἀνεξίτηλον αἴγλην εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ

έλληνισμοῦ. Ἀποθανόντος δηλ. τὸ **1448** τοῦ Ἰωάννου ἀνεκη-
ρύχθη ὑπὸ πάντων ὁ **Κωνσταντῖνος** αὐτοκράτωρ. Τὸ ἐπόμε-
νον ἔτος δὲ ἔρχεται εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν
ἀρχὴν ἀφήσας εἰς τὴν Πελοπόννησον τοὺς ἀδελφούς του Θωμᾶν
καὶ Δημήτριον. Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα (**1451**) ἀπέθανε καὶ ὁ
Μουράτ ἀφήσας τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν του **Μωάμεθ τὸν Β΄**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΑΠΟ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

Αἱ ἀνωμαλῖαι καὶ αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀποτρέψουν τοὺς μεσαιωνικοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας καὶ τὴν θεραπείαν τῆς τέχνης. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ Φωτίου, εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς, πᾶμπολλοὶ δὲ καὶ παντοειδεῖς συγγραφεῖς, πρὸ πάντων δὲ φιλόσοφοι, φιλόλογοι καὶ ἐπιστήμονες ἐμφανίζονται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου (ΙΑ΄ αἰὼν) ἀκμάζει ὁ **Μιχαὴλ Ψελλός**. Ὁ Ψελλὸς ἐγεννήθη τὸ 1018 εἰς τὴν Νικομήδειαν ἐκ γονέων πτωχῶν, ἀλλὰ χρηστῶν. Τὴν πρώτην του παιδείαν ὤφειλεν εἰς τὸν ἀκαταπόνητον ζῆλον τῆς μητρὸς του. Παλαιῶν πρὸς ποικίλας στερήσεις διήνυσε τὰς συνήθεις ἠθροικὰς, νομικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδὰς. Κατ' ἀρχὰς μετῆλθε τὸν δικηγόρον. Κατόπιν ἔγινε δικαστῆς, ἐπὶ Μιχαὴλ Καλαφάτῃ δὲ διωρίσθη αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς. Ἐντεῦθεν προήχθη ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ὠνομάσθη καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν τότε ἰδρυθεῖσαν Ἀκαδημίαν. Κατόπιν ὅμως ἀφῆκε τὸ διδασκαλικὸν ἔργον διορισθεὶς γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας (πρωτοασηκροῆτις) καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸν τίτλον τοῦ ὑπερτίμου καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων. Τότε ἔγινε καὶ μοναχός. Ἐκτοτε παρέμεινε σύμβουλος τῶν αὐτοκρατόρων, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ζ΄ ἔγινε καὶ παραδυναστεύων δηλ. πρῶτος ὑπουργός. Ἀπέθανε τὸ 1078.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ψελλὸς ὡς πολιτικὸς ἀπέτυχεν οἰκτρῶς.

Ἄλλὰ κατὰ τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὴν συγγραφικὴν παραγωγικότητα πρωτεύει ὅλων τῶν συγχρόνων του. Διὰ τοῦτο ὁ Ψελλὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προσδίδων εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἴδιον χαρακτῆρα, ὅπως ὁ Φώτιος εἰς τὸν Θ' καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἰς τὸν Ι'. Τὰ συγγράμματά του περιστρέφονται εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν νομικὴν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἰδίως ὅμως ὁ Ψελλὸς εἶναι φιλόσοφος καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα δεικνύει ἀληθῆ παιδείαν. Ἀγαπᾷ ὀλόκληρον τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίως ὅμως θαυμάζει τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὑπέριον τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς τοὺς ὁποίους ἡσχολήθη, δεικνύει μόνον πολυμάθειαν.

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος ὁ Ψελλὸς ἦτο γλαφυρὸς καὶ κομψολόγος καὶ εἰς αὐτὸ ἰδίως ὀφείλει τὴν μεγάλην του φήμην. Συνεδύαζε τὴν περιττολογίαν μὲ τὴν κομψότητα καὶ ἐκίνει τὸν θαυμασμὸν τῶν αὐλικῶν κύκλων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφοίτα.

Μετὰ τὸν Ψελλὸν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἀσχολοῦνται τώρα μετὰ νέας ζέσεως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας λαϊκοὶ καὶ θεολόγοι. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ νομικὸς **Γεώργιος Γεμιστὸς** ἢ Πλήθων, ὁ περίφημος διὰ τὴν πολυγλωσσίαν τοῦ **Ἰωάννης Τζέτζης** διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς καὶ ὁ **Εὐστάθιος** ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης. Οὗτος πλὴν τῶν πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν συνέγραψε σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μετὰ τῶν ὁποίων πρωτεύουν τὰ σχόλια εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν. Διὰ τούτων κατέλαβεν ἀξιοσημεῖωτον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὁμοίως ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὁ Μοσχόπουλος, ὁ Θωμᾶς μάγιστρος, ὁ Τρικλίνιος καὶ πάμπολλοι ἄλλοι συνέγραψαν γραμματικάς, λεξικά, ὑπομνήματα καὶ σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ἐπιστήμη τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἔχει πολλὴν σημασίαν, διότι δι' αὐτῆς εἰσῆχθη ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀπέβη εἰς τῶν παραγόντων τῆς ἐκεῖ Ἀναγεννήσεως. Πεντήκοντα ἤδη ἔτη πρὸ τῆς

ἀλώσεως, ἀλλ' ἰδίως μετ' αὐτὴν πολλοὶ λόγιοι Ἕλληνες ἐπορεύθησαν ἐκεῖ καὶ μετέδωκαν τὸν ἔρωτά των πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

2. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἔφερεν ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος τὴν λογοτεχνικὴν ἀναγέννησιν,

Εἰς τὴν **Θεολογίαν** ἡ διάστασις τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πλεῖστα θεολογικὰ συγγράμματα. Μεταξὺ τῶν θεολόγων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης διακρίνονται ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ Εὐστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ πατριάρχης Βέκκος, ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος ὁ κατόπιν πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Γενναδίου.

Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἰδίως ἔδειξε τὰ ἀποτελέσματά της εἰς τὴν **Ἱστορίαν**. **Ἄννα ἡ Κομνηνὴ** ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αὕτη συνέγραψε ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1069—1118, ἦτοι τὸν χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς της Ἀλεξίου, διὸ καὶ τὸ σύγγραμμά της ὀνομάζει **Ἀλεξιάδα**. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰ ἐξοχώτερα ἔργα τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Ἀλλὰ ἡ Ἄννα εἰς αὐτὸ δὲν ἀκολοθεῖ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν, ὅπως ἔπραττον μέχρι τινὸς οἱ πρὸ αὐτῆς ἱστορικοί. Τὸ γλωσσικὸν ἰδεῶδες αὐτῆς εἶναι ὁ ἀττικισμὸς καὶ πρότυπα ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος. Τὴν Ἄνναν ἠκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ μετ' αὐτὴν ἱστορικοὶ μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐκ τούτων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Γεώργιος Κίνναμος, ὁ Νικήτας Ἀκομινᾶτος, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὁ Ἀθηναῖος, ὁ συγγραφεὺς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1298—1463. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως **Δούκας** γράφας εἰς γλῶσσαν ἀπλὴν συγκερασμένην τινα δημοτικὴν. Ὁ ἄλλος ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως Γεώργιος Φραντζῆς ἠκολούθησε μέσῃν ὁδὸν μεταξὺ Χαλκοκονδύλη καὶ Δούκα.

Καὶ ἡ **χρονογραφία** κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πλου-

σία. Ἐπισημότεροι δὲ χρονογράφοι εἶναι ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀυθυμικὴ ποίησις ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἤδη ἤρχισε νὰ παρακαμάξῃ.

Τῆς **θύραθεν ποιήσεως** κυριώτατος ἀντιπρόσωπος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ Θεόδωρος Προδρόμος, ὁ διὰ τὴν πενίαν τοῦ αὐτοκαλούμενος Πτωχοπρόδρομος. Οὗτος ἤκμασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων Κομνηνῶν. Τὸ σπουδαιότερον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ βίου του εἶναι ἡ ἀθεράπευτος πενία του, κατὰ τῆς ὁποίας ἀγωνίζεται δι' ἀπειραρίθμων ποιημάτων, ἐγκωμίων καὶ ἐπιστολῶν. Ἀλλὰ τὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανε διὰ τῆς ἐπαιτείας ὁ βασανισμένος λόγιος, οὔτε μεγάλα ἦσαν, οὔτε κανονικά. Τέλος ἀπέθανε μοναχὸς εἰς μοναστήριόν τι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλαρίων. Τὰ συγγράμματα τοῦ Προδρόμου εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα. Ἐγγραψε μυθιστορήματα, φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς πραγματείας, σατύρας, λόγους κ. ἄ.

Ὅμοιος πρὸς τὸν Πτωχοπρόδρομον καὶ μιμητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ **Μανουὴλ Φιλῆς** ζήσας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

3. Ἡ δημώδης ποίησις.

Ἡ ἀπτικομανία, ἡ ὁποία κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπιφέρῃ ἀντίδρασιν ἰσχυράν. Ἦδη ἐμφανίζονται λογοτεχνικὰ ἔργα γραμμéνα εἰς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀμιλουμένην.

Καὶ εἰς μὲν τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα δὲν εἰσῆχθη ἡ χορῆσις τῆς δημώδους γλώσσης. Δὲν ἔχει ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ποίησιν. Μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ἐκφράσουν τὰ αἰσθήματα καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ὀμιλήσουν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀναγνωστῶν των. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις, ὅπως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀυθυμικὴ, ἐγκατέλειψε τὴν κατὰ προσωδίαν μετρικὴν καὶ ἐφεῦρε τὸν λεγόμενον πολιτικὸν στίχον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται καὶ αὐτὸς ὄχι εἰς τὴν προσωδίαν, ἀλλ' εἰς τὸν τόνον. Εἶναι δὲ δεκαπεντασύλλαβος ἰαμ-

βικός, με τομήν κατόπιν τῆς ὀγδόης συλλαβῆς, ἐπαναλαμβανόμενος ἀδιακόπως.

Τὰ ἀρχαιότερα ἐκτενῆ ποιήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔγινε χρῆσις τῆς δημοτικῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, εἶναι τὰ ἔθνικὰ ἐκεῖνα ἄσματα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον συνηνώθησαν ὑπὸ ἡμικαιδεύτων λογίων εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἄκροῖτα. Ἀπὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ οἱ λόγοι ἀρχίζουσι νὰ μεταχειρίζονται τὴν δημοτικὴν εἰς συμβουλευτικά, ἐγκώμιαστικά καὶ ἱκετευτικά ποιήματα. Εὐρὺ ὅμως ἔδαφος κατακτᾷ ἡ δημοτικὴ εἰς τὴν ποίησιν τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα. Εἰς ταύτην ἀνήκουν :

1) Ὁ Σπανέας ποῖημα διδακτικόν, ἱκευτικά τινα ποιήματα τοῦ γνωστοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, ὅμοια τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, ἡ ἀκολουθία τοῦ Σπανοῦ, τὰ ὁρδιακὰ ἐρωτικά ἄσματα καὶ ἄλλα.

2) Τὸ περὶ Βελισσαρίου μυθιστόρημα, τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἄκροῖτα, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου ἀνήκων εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως (ἱστορία τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Φραγκοκρατίας), οἱ θρηνοὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλα.

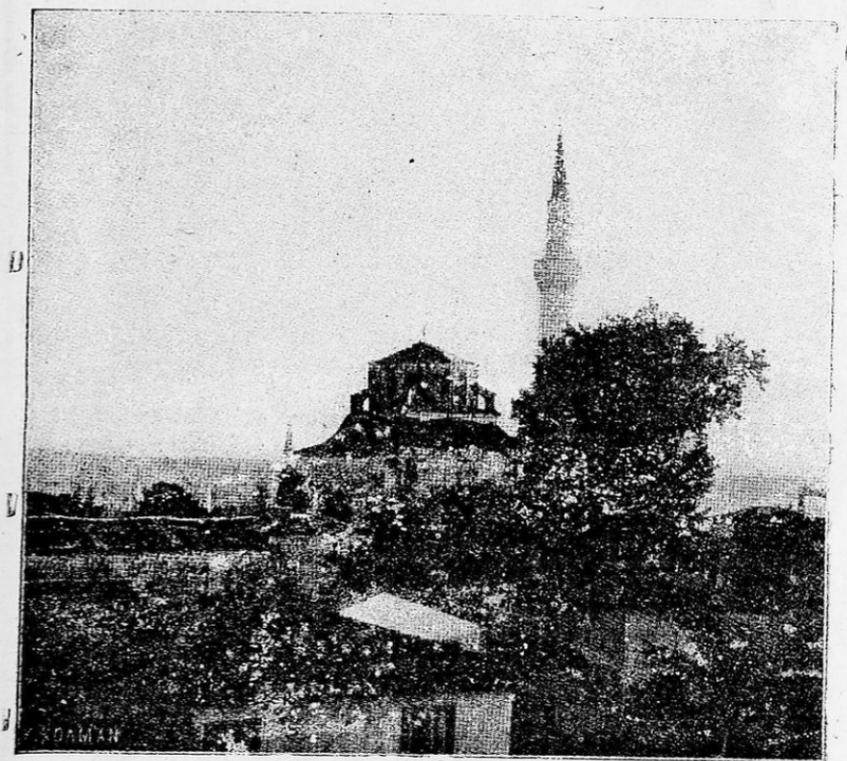
3) *Μυθιστορίαι* ῥωμαντικαὶ ἔμμετροι με ὑποθέσεις ἀρχαίας ἀναφερομένας εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, τὸν Μ. Ἀλέξανδρον κ. ἄ.

4) *Ῥωμαντικὰ ποιήματα* μεσαιωνικῆς καὶ ἐν μέρει δυτικῆς ὑποθέσεως, τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην, Βέρθανδρον, καὶ Χρυσάντσα Λίβυστρος καὶ Ῥοδάμνη κ. ἄ.

4. Ἡ τέχνη.

Ἡ ἀρχιτεκτονική. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἡ αὐτὴ σχεδὸν μετὰ τὴν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Οἱ τροῦλλοι μόνον πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ τύμπανον αὐτῶν ὑψοῦται βαθμηδόν, μέχρι οὗ εἰς τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης φθάνει εἰς τὸ μέγιστον ὕψος του. Ὁ τροῦλλος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξαφανίζεται ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ τυμπάνου. Ὡσαύτως πρὸς Β. καὶ Ν. ἀντὶ θόλων ἔχομεν ἐνίοτε μεγάλας ἡμικυκλικὰς κόγχας. Συχνὰ δὲ αἱ πρὸς Β. καὶ Ν. αὐταὶ ἀψίδες ἀνοίγονται βαθύτερον οὕτως, ὥστε νὰ διαγράφονται ἔξω τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ναοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι κτισμένοι οἱ ναοὶ τῶν περισσοτέρων μονῶν τοῦ ἁγίου Ὄρους. Οὕτω τὸ σταυρικὸν τοῦ ναοῦ σχῆμα διαγράφεται καὶ ἔξωτερικῶς πολὺ σαφέστερον.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουσι καὶ αἱ ἐν Ἀθήναις ἀρχαῖαι ἐκκλησίαι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ Καπνικαρέα, τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου (ῥωσικὴ ἐκκλησία), τοῦ ὁποῦ ἄξιος μνείας εἶναι ὁ τροῦλλος, διότι στηριζόμενος ἐπὶ ταπεινοῦ τυμπάνου ὁμοιάζει μὲ τὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Ὡσαύτως εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἐλευ-

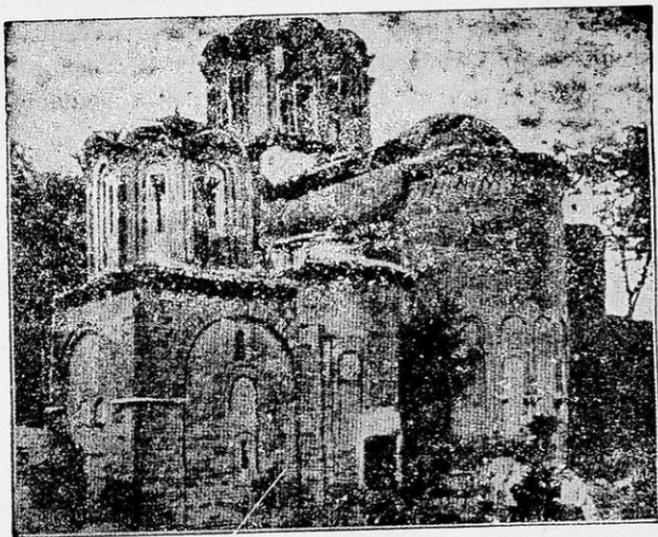

Εἰκ. 18. Ὁ προφήτης Ἡλίας τῆς Θεσσαλονίκης (13 αἰών).

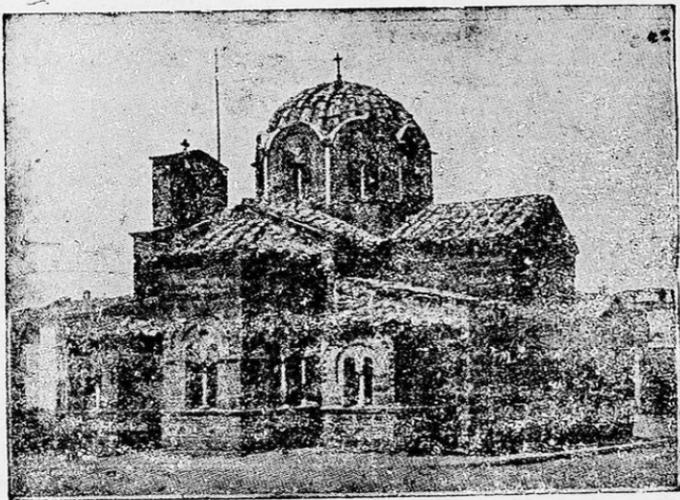
θερίου, ὁ ὁποῖος εἶνε κτισμένος μὲ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια διαφόρων κτιρίων καὶ τάφων καὶ ἀποτελεῖ εἶδος μουσείου, ὅπου ἀντιπροσωπεύονται διάφοροι ἐποχαὶ καὶ διάφοροι ὀρθόδοξοι.

Ἡ γραφικὴ. Συγχρόνως μὲ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων παρουσιάζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ νέα ἀναγέννησις τῆς γραφικῆς.

Ἡ ζωγραφικὴ ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ ἔχη τὴν δογματικὴν μορ-
φήν, τὴν ὁποῖαν εἶδομεν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ'

Εἰκ. 19. Οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι τῆς Θεσσαλονίκης (14ος αἰών).

Εἰκ. 20. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι τῶν Ἀθηνῶν.

ἤδη ἐπανερχεται εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας πηγὰς τῆς, εἰς τὴν ἑλληνι-
κὴν παράδοσιν καὶ γίνεται ζωντανώτερα, γραφικώτερα, δραμα-

τικωτέρα καὶ θελκτικωτέρα. Ἡ εἰκονογραφία διὰ τὸ πολυδάπανον ἀφήνει σχεδὸν τὰ ψηφιδωτὰ καὶ ἀρκεῖται εἰς τὰς τοιχογραφίας, ἀλλὰ πλουτίζεται καὶ ἀνανεοῦται παθητικωτέρα μὲ χρώματα καὶ ἀρμονίαν προξενοῦντα ἐντύπωσιν. Τὴν ἀναγέννησιν αὐτὴν τῆς τέχνης εὐρίσκομεν εἰς τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριὲ τζαμί) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας καὶ τὰς ἐπὶ σανίδων εἰκόνας τῶν μονῶν τοῦ ἁγίου Ὁρους.

Ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀναγεννήσεως τῶν χρόνων τούτων ἀπαντῶνται ἐπίσης εἰς τὸν Μυστρᾶν. Εἰς τὰ ἐκεῖ παλάτια τῶν δεσποτῶν τοῦ Μωρέως καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἡ Μητρόπολις (τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος), ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου (τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος) καὶ ὁ ναὸς τῆς Παντανάσσης (τοῦ 15ου αἰῶνος), διατηροῦνται θαυμάσιαι τοιχογραφίαι. Παρατηρεῖται εἰς αὐτὰς σπανία ἔννοια τῆς διακοσμητικῆς, προσπάθεια γραφικότητος, κινήσεως, ἐκφράσεως, κομψότητος καὶ χάριτος, θαυμαστὴ αἴσθησις τοῦ χρώματος, τῆς λεπτότητος, τῆς ἀνθηρότητος, τέχνη ἐν γένει ἑλευθέρα, τὴν ὁποίαν εἶδομεν εἰς τὰς ζωγραφίας τῶν μονῶν τοῦ Ἄθω.

Τὴν ἀναγέννησιν τῆς γραφικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεικνύουν τέλος καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὕτω τὸ Βυζάντιον καὶ ἔξηνητλημένον ἀνευρίσκει κατὰ τὸν Εἰκ. 21. Ὁ Ἱεροβοὰμ τῆς Μο-14ον αἰῶνα, ὡς ποτε κατὰ τὸν νῆς τῆς Χώρας ἐν Κων)πλεϊ. 10ον, νέαν ἀκμὴν εἰς τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως.

Εἰκ. 22. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει (Οὗτος δὲν εἶναι ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς τύπος τοῦ Παντοκράτορος τοῦ Δαφνίου, ἀλλ' ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ συγγνώμη).

Εἰκ. 23. Ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ νάρθηκος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Πρωτάτου ἐν ἀγίῳ Ὁρει. Παρίσταται μὲ μορφὴν ἰδεώδη.

Είχ. 24. Θεόδωρος Τύρων
(τοιχογραφία τῆς ἐν ἀγίῳ Ὁρει μονῆς τῆς Λαύρας).

Εἰκ. 25. Ἡ Παρθένος ἐκ τῆς
τοιχογραφίας τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ
τῆς ἐν ἁγίῳ Ὁρει μονῆς
τῆς Λαύρας.

Ἡ γλυπτική. Ἡ γλυπτική τοῦ μαρμάρου μεγάλας προόδους δὲν ἔκαμε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ κίονες, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται τὰ τόξα τὰ ὑποβασιάζοντα τοὺς θόλους ἔχουν κιονόκρανα ποικίλα, λεπτότατα ἐπεξεργασμένα. Ἀνάγλυφοι παραστάσεις ἁγίων εἶναι σπάνια.

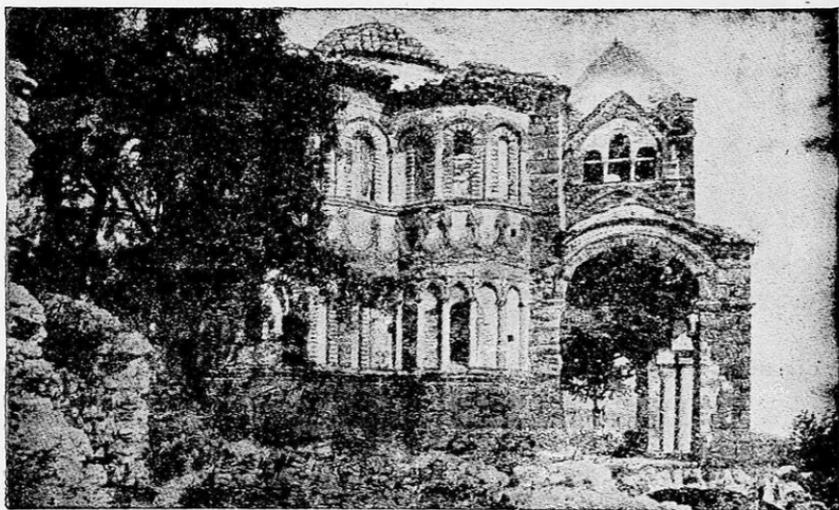
Κατὰ τὴν περίοδον ὁμοῦς ταύτην ἀκμάζει εἰς τὸν Ἄθων ἡ ξυλογλυπτική. Τὰ τέμπλα τῶν μονῶν αὐτοῦ εἶναι ἔργα ἑξόχου τέχνης. Ὡσαύτως καὶ ἡ χρυσοχοϊκὴ καὶ ἡ τέχνη τῶν σμάλτων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πολὺ προωδευμένα, ὥς μᾶς δεικνύουν τὰ εἰς τὸ ἅγιον Ὅρος ἱερὰ σκεύη, ἧτοι λειψανοθῆκαι, σταυροθῆκαι, πολύτιμα καλύμματα εὐαγγελίων, ποτήρια καὶ τέλος πολύτιμοι φωτοστέφανοι κοσμοῦντες θαυματουργοὺς εἰκόνας. Εἰς τὰ κειμήλια τοῦ ἁγίου Ὁρους καταφαίνεται καὶ ἡ πρόοδος τῆς ὑφαντικῆς εἰς κατασκευὴν χρυσοῦφάντων μεταξωτῶν ὑφασμάτων κοσμομένων μὲ πολυτίμοις λίθοις.

Εἰκ. 26. Οἱ χοροὶ τῶν δικαίων κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν
 (τοιχογραφία τῆς τραπεζαρίας τῆς μονῆς τῆς Λαύρας).
 Εἰς αὐτὴν παρατηρεῖται ποικιλία συνθέσεως, φυσικότης χειρονομιῶν
 ἐπιμέλεια πτυχώσεων, κίνησις καὶ μεγαλεῖον.

Είχ. 27 Ἡ Παναγία Ἄξιόν ἐστιν (εἰκὼν ἐπὶ σανίδος.
ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ ἁγίου Ὁρους).

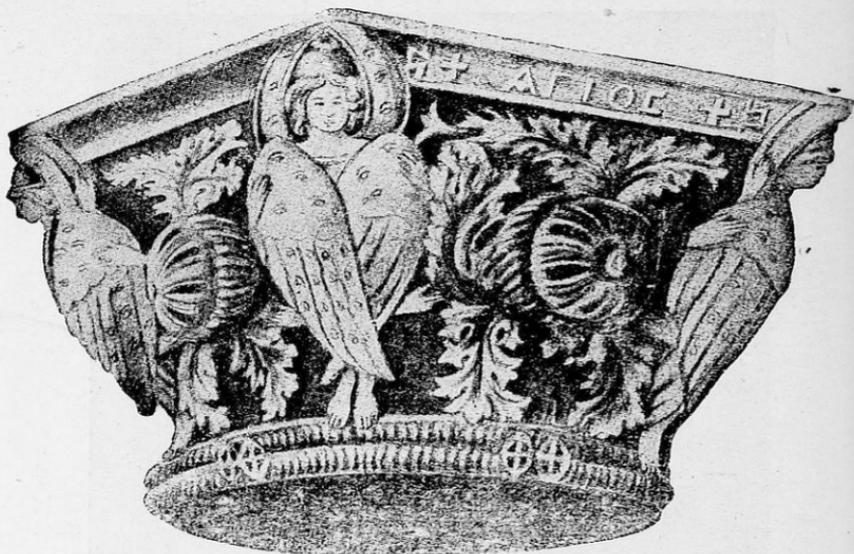
Είχ. 28. Ὁ ναὸς τῆς Παντανάσσης τοῦ Μυστραῦ.

Εικ. 29. Ἡ Μεταμόρφωσις (ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ).
 Ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν κόμην ἐρουθρᾶν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν λευκὴν ὀρθούμενος
 ἐν πλήρει φωτὶ ἐπὶ βάθους κυανοῦ ἔχει μεγαλοπρέπειαν καὶ κάλλος ἀπαράβλητον.

Εικ. 30. Ἐξοδος πρὸς θήραν (μικρογραφία τοῦ 15ου αἰῶνος ἐκ χειρογράφου
 τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. Ὁ κύριος φέρει τόξα καὶ φαρέτραν,
 προηγούμενοι δ' αὐτοῦ ὑπηρεταὶ καὶ κύνες. Ἡ σύνθεσις εἶναι πλήρης ζωῆς
 καὶ χάριτος καὶ δεικνύει τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Είκ. 31. Κιονόκρανον εὐρεθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Είκ. 32. Ποτήριον Μανουήλ Παλαιολόγου τοῦ 15ου αἰῶνος. (Εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐν ἁγίῳ Ὁρειμονῆν τοῦ Βατοπεδίου. Τὸ δοχεῖον εἶναι ἐξ ἰάσπιδος. ὁ ποὺς ἐξ ἀργύρου στολισμένον μὲ σμάλτα, αἱ δὲ λαβαὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο δράκοντας θαυμασίας εὐκαμψίας).

Εἰκ. 33. Ἀρχιερατικὸς σάκκος τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ἐν ἀγίῳ Ὄρει.
Ἀποδίδεται εἰς τὸν Τσιμισκῆν. Οἱ δικέφαλοι ὄμως ἀετοί, ὑπὸ τῶν
ὁποίων κοσμεῖται, καὶ τὰ ἀραβουργήματα τῶν παρυφῶν δεικνύουν
ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ 15ου αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Προπαρασκευαὶ καὶ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ Μωάμεθ Β΄ ἦτο μόλις 21 ἐτῶν, ἀλλ' ἦτο δξὺς τὴν φύσιν καὶ ὀρμητικὸς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του. Εὐθὺς μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ νεαρὸς σουλτᾶνος ἐγνώριζε τὴν ἀδυναμίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρισκετο ἡ πόλις, συνάμα δὲ κατενόει ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῆ, οὐδὲ θέλει ἔχει ἀσφαλὲς ὀρμητήριον, ἂν δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο θαλασσῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀπειτέλει γέφυραν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐγνώριζεν ὅτι ἀνερχόμενος εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιβάλλεται τὸν ἀκάνθινον στέφανον τοῦ μαρτυρίου. Εἶχε βαθεῖαν συνείδησιν τῆς θέσεώς του, ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀξιοπρεπὴς τὸν χαρακτήρα καὶ ἡρωϊκὸς τὸ φρόνημα, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ βασιλεύσῃ ἐντίμως, ἐὰν δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ πέσῃ ἐνδόξως. Ἦτο λοιπὸν φανερὸν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μακρὰ εἰρήνη. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δύο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐφρόντιζον νὰ παρασκευασθοῦν.

Ὁ μὲν Κωνσταντῖνος εὐθὺς, ἀφ' οὗ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἐφρόντισε περὶ ἐπισκευῆς τῶν ὀχυρωμάτων καὶ φρουρίων τῆς πόλεως, περὶ προμηθείας σίτου καὶ περὶ ἐνισχύσεως τοῦ μικροῦ στόλου του, ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ἡγεμόνας δι' ἀποστολὴν βοηθείας καὶ ἐνήργει νὰ προσελκύσῃ πολεμιστὰς ἐθελοντὰς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀφ' ἐτέρου, ἀφ' οὗ παρεσκευάσεν ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸ 1452 ἔκτισεν εἰς τὸ στενώτατον μέρος τοῦ Βοσπόρου ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὄχθης φρούριον ἀπέναντι ἄλλου ὁμοίου φρουρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης ὁ Βα-

γιαζήτ. Ἀπεστέρησεν οὕτω τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς μετὰ τοῦ Εὐξείνου συγκοινωνίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐπισιτίσεως.

Τοῦτο προεκάλεσε τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπέφερε τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κλεισθοῦν αἱ πύλαι τῆς πόλεως καὶ διεκήρυξεν εἰς τὸν σουλτάνον ὅτι ἀναθέτει τὴν τύχην αὐτῆς εἰς τὸν Θεόν. Τότε ὁ σουλτάνος στέλλει εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν στρατηγὸν Τουραχάν, ἵνα ἐμποδίση ἐκεῖθεν πᾶσαν βοήθειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ μεγάλου στρατοῦ καὶ στόλου ἐπέρχεται ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκίαν (**Ἀπρίλιος 1453**).

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων ἦσαν πολὺ ἄνισοι. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνῆρχετο εἰς 250 χιλ. ἀνδρῶν περίπου, ὑπεστηρίζετο δὲ ὑπὸ ἰσχυροῦ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πυροβολικοῦ καὶ ὑπὸ στόλου ἐκ 400 πλοίων. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατέλαβεν ὅλην τὴν γραμμὴν τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τὰ ὑπεράνω τοῦ κόλπου τούτου ἀπέναντι τῆς πόλεως ὑψώματα τοῦ Πέραν. Τὸ δὲ στρατηγεῖόν του ὁ Μωάμεθ ἔστησεν ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ στόλος κατέλαβε τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου κόλπου, τὸ ὁποῖον ἐφράσσετο ὑπὸ σιδηρᾶς ἀλύσεως.

Ἐναντίον τῶν κολοσσιαίων τούτων τουρκικῶν δυνάμεων ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαχίστους ἄνδρας εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ. Ἡ πόλις, ἣ ὁποία ἄλλοτε εἶχε πληθυσμὸν 500 χιλ. κατοίκων, τώρα δὲν εἶχε περισσοτέρους τῶν 80 χιλ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πολλοὶ μὲν ἔφυγον πρὸ τῆς πολιορκίας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἀνάσκητοι καὶ ἀπόλεμοι. Μόλις ἔξ αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος κατώρθωσε νὰ συναθροίσῃ 5 χιλιάδας μαχητᾶς. Παρὰ τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἔλαβε καμμίαν βοήθειαν. Ὁ πάπας ἀπέστειλε 50 ἄνδρας μὲ τὸν Καρδινάλιον Ἰσίδωρον διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἔνωσιν. Ἡ βοήθεια ὅμως αὕτη μᾶλλον βλάβην ἐπροξένησε, διότι ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ διαιρεθῇ πάλιν ὁ λαὸς εἰς ἐνωτικὸς καὶ ἀνθενωτικὸς καὶ νὰ ἀπελπισθοῦν πολλοὶ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως. Πραγματικὴν βοήθειαν ἔλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τοῦ θαλασσινοῦ ἥρωος Ἰωάννου Ἰουστινιάνη, ὁ ὁποῖος μὲ δύο πλοῖα καὶ 700 στρατιώτας προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν πόλιν, ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν τῶν ξένων ἐν Κωνσταντινουπόλει παροικιῶν. Ὅλοι ὅμως οὗτοι οἱ ἐπίκουροι μόνον ἀνῆλθον εἰς 2 χιλιάδας ἄνδρας. Καὶ τὸ χειρότερον, οἱ τὸν

Γαλατῶν κατέχοντες Γενουαῖοι συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ πολλὰς εἰς αὐτὸν παρέσχον ὑπηρεσίας. Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ φρουρηθοῦν ὑπὸ τόσον ὀλίγου στρατοῦ. Ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν δύναμις τοῦ Κωνσταντίνου περιοριζέτο εἰς 26 πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα τινα ἔλειπον εἰς τὸ Αἰγαῖον ὅταν ἤρχισεν ἡ πολιορκία. Ἄρχηγός δὲ τῆς ἀμύνης ἦτο αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ γενναῖος Ἰουστινιάνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ πόροι τοῦ Κωνσταντίνου ἦσαν πολὺ ὀλίγοι. Ἐνεκα τούτου ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἱερὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως ἄλλοτε εἶχε κάμει ὁ Ἡρόακλειος. Ταῦτα ὅμως δὲν ἔμελλεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἀποδώσῃ, ὡς ἐκεῖνος.

2. Ἡ πολιορκία.

Ἡ πολιορκία ἤρχισε τὴν *7ην Ἀπριλίου 1453*, διήρκεσε δὲ *52 ἡμέρας*. Αἱ πρῶται ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ἔμειναν ἀνεπιτυχεῖς ἀποτελέσματος. Ἐν γιγαντιαῖον πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἐπροξένει μεγάλας ζημίας εἰς τὸ τεῖχος, διαρρήγνυται. Τὰ ἄλλα ἔργα τῶν τειχῶν συμπληροῦνται ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τὴν *15ην δὲ Ἀπριλίου* γίνεται καὶ μία ναυμαχία, ἡ ὁποία κατήσχυεν τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἐνῶ δὲ ἐκ 400 πλοίων τουρκικὸς στόλος ἐστάθμευε πρὸ τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐμφανίζονται 4 ἑλληνικὰ πλοῖα κομίζοντα τροφὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος προσπαθεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰσόδον τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα. Ὡς ἐκ τούτου συνάπτεται ναυμαχία ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ σουλτάνου καὶ ὅλου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὡς καὶ τῶν ἐκ τῶν τειχῶν θεωμένων Ἑλλήνων. Οἱ γενναῖοι Ἑλληνεὶς ναῦται ἀποκρούουν τὸν ἐχθρικὸν στόλον διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, καίουν πολλὰ πλοῖα καὶ φονεύουν πολλοὺς Τούρκους. Μετὰ τοῦτο δὲ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου εἰσέρχονται εἰς τὸν λιμένα Λυσσῶν ἤδη ἕξ ὀργῆς ὁ σουλτάνος διὰ τὴν αἰσχροῦν αὐτὴν ἦτα συλλαμβάνει μέγα σχέδιον. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Γενουαίων κατασκευάζει ὁδὸν ξυλίνην διὰ τῶν ὑψωμάτων τῶν ὑπεράνω τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Πέραν ἀλειμμένην μὲ λίπος καὶ δι' αὐτῆς μεταφέρει εἰς μίαν νύκτα 70 πλοῖα ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸν Κερατιόν. Οἱ πολιορκούμενοι ἔμειναν ἐκπληκτοί, εἰς μάτην δὲ προσε-

πάθησαν νὰ καύσουν τὰ πλοῖα ταῦτα. Ἡ πόλις τώρα ἐπολιορκήθη στενωῶς καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ πολιορκία ἐξηκολούθει 7 ἑβδομάδας. Καὶ ἀτεκρούοντο μὲν αἱ ἐπιθέσεις, ἀλλ' ἤδη ὀήγματα πολλὰ εἶχον γίνεи εἰς τὸ τεῖχος ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου πυρὸς τῶν τουρκικῶν κανονίων. Τότε ὁ Μωάμεθ ἐνόμισεν ὅτι εἶναι καιρὸς πλέον διὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον. Πρὸ ταύτης ἔκαμε τελευταίαν πρότασιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἀντὶ τούτου ὑπέσχετο νὰ σεβασθῇ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μεταβῇ μὲ τὴν ἀκολουθίαν του εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως, ἂν καὶ οὐδαμόθεν ἐπερίμενε βοήθειαν, ἂν καὶ ἦτο ἀηλιπισμένος τελείως περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἀπεφάσισε λαβὼν τὴν γνώμην καὶ τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀντισταθῇ μέχρις ἐσχάτων καὶ νὰ πέσῃ ἐνδόξως καὶ ἐντίμως. Ἀπήντησε λοιπὸν εἰς τὸν Μωάμεθ, ὅτι προθύμως δύναται νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου, *«τὸ δὲ τὴν πόλιν παραδοῦναι οὔτε ἐμὸν ἐστὶ, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν»*.

Ὁ σουλτᾶνος μετὰ τοῦτο ὄρισεν ὡς ἡμέραν τῆς μεγάλης ἐφόδου τὴν 29ην Μαΐου. Προεκήρυξεν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον ὅτι ἐὰν κυριευθῇ ἡ πόλις, ἀφήνει εἰς τὸν στρατὸν ὅλας τὰς κινήτας περιουσίας καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς, δι' ἑαυτὸν δὲ κρατεῖ μόνον τὰ τεῖχη καὶ τὰς οἰκοδομάς. Συγχρόνως ὑπεσχέθη μεγάλας ἀμοιβὰς εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἀναβοῦν πρῶτοι εἰς τὰ τεῖχη καὶ διὰ δερβισῶν ἐξήγγειρε τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν τῶν στρατιωτῶν. Τὸ κήρυγμα ἐγίνε δεκτὸν μὲ θορυβῶδεις ἐκδηλώσεις ἀγαλλιάσεως. Τὰ τύμπανα ἤρχισαν νὰ κροτοῦν δαιμονιωδῶς καὶ τὴν τελευταίαν νύκτα ὅλον τὸ στρατόπεδον ἐφωταγωγήθη.

Ὅλως τοῦναντίον ἡ πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν κατῆφειαν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκ τοῦ θορύβου τῆς προηγουμένης ἡμέρας καὶ τῆς φωταγωγήσεως ἐνόησαν τὴν ἐπικειμένην ἔφοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς καὶ τοὺς παρῶρμησε νὰ ἀγωνισθοῦν γενναίως ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἡ ὁποία εἶναι *«τὸ καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ χαρὰ τῶν Ἑλλήνων»*. Μετὰ τοῦτο

ἐπορεύθη μετὰ τῆς ἀκολουθίας του εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς τὸν ὁποῖον διὰ τελευταίαν φορὰν ἔμελλον νὰ ἀντηγήσουν δεήσεις καὶ ᾠδαὶ χριστιανικαὶ ἑλληνικαί. Ἐκεῖ ἠκροάσθη κατανυκτικῶς τῆς ἱεραῆς ἀκολουθίας καὶ μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ἔπειτα μετέβη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀπεχαιρέτισε δακρῶν τοὺς λειτουργοὺς καὶ ὑπηρετάς του. Καὶ τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπεθεώρησε καὶ πάλιν τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους καὶ κατέληξεν εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τὸ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ στρατηγεῖον του, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Ἰουστινιάνης. Ἀμέσως τότε ἤρχισε καὶ ἡ ἔφοδος τῶν πολιορκητῶν.

3. Ἡ ἄλωσις.

Ἡ μεγάλη ἔφοδος ἤρχισε περὶ τὴν 2αν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὄραν τῆς **29ης Μαΐου 1453**. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται μανιώδεις καθ' ὅλον τῶν μερῶν καὶ τοῦ χερσαίου καὶ τοῦ θαλασσίου τείχους. Ἡ λυσσωδεστέρα ὄμως προσβολὴ γίνεται εἰς τὸ περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ μέρος τοῦ τείχους. Ἄλλ' ἔδῳ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Ἰουστινιάνης ἀμύνονται γενναίως. Δύο ἐπιθέσεις ἀποκρούονται νικηφόρος. Ὁ σουλτᾶνος διατάσσει τοὺς Γενιτσάρους νὰ ἐπιπέσουν ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀποκρούονται, ἀφ' οὗ ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας. Ἐξημέρωσεν ἤδη ἡ 29η Μαΐου καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἡ ἀετοφόρος ἑλληνικὴ σημαία, ὅτε ὁ Ἰουστινιάνης πληγωθεὶς ὑπὸ βέλους ἀποχωρεῖ, ἵνα περιποιηθῇ τὴν πληγὴν του. Τοῦτο ἐπέφερε μικρὰν ταραχὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ταύτην παρατηρήσαντες οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται ὀρμητικώτεροι. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἀποκρούουν ἡρωϊκῶς.

Αἴφνης ἀπροσδόκητόν τι συμβὰν κατέστησε τοὺς Τούρκους κυρίους τῆς πόλεως. Πυλὶς τις ὑπόγειος τῶν τευχῶν, ἡ ὀνομαζομένη Ξυλόπορτα, εἶχε λησμονηθῆ ἀνοικτὴ καὶ ταύτην ἀνακαλύψαντες οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται ἀρκετοὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ κατευθύνονται πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτᾶνος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα ἐπιτίθεται σφοδρότερον κατὰ μέτωπον καὶ τμημὰ τινος γενιτσάρων ἀναβαίνει τὸ τεῖχος. Στιγμὴ φοβερὰ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἰδὼν ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωμένον ἀπηλπίσθη.

ἀλλ' ἀγωνίζεται ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, οἱ ὅποιοι ὄλοι πίπτουν. Τότε ἀναφωνεῖ «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Ἀμέσως Τοῦρκός τις κτυπᾷ αὐτὸν ἐκ τῶν ὀπισθεν καὶ πίπτει μετὰ τῶν ἀπείρων πτωμάτων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπασεν ὡς ἦρος καὶ ἔπεσε κτυπηθεὶς καὶ αὐτός, ὅπως ἡ πόλις, ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Οἱ νικηταί, ἀφ' οὗ κατέσφαξαν τὴν ἀσθενῆ φρουράν, ὥρμησαν εἰς τὴν διαρπαγὴν. 60 χιλ. ἐκ τῶν κατοίκων ἠχμαλωτίσθησαν. Πλήθος ἐκ τούτων εἶχε καταφύγει εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν. Ἐπίστευον σύμφωνα μὲ ἀρχαῖον χρησμὸν ὅτι ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ κατερχόμενος θὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς πόλεως. Αἱ πύλαι τοῦ μεγάλου ναοῦ συνετριβήσαν μὲ ἀξίνας. Οἱ ἐντὸς αὐτοῦ συλλαμβάνονται καὶ δένονται, ὁ δὲ ναὸς γυμνώνεται ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματά του καὶ βεβηλώνεται. Ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς πόλεως ἡ λεηλασία ἐγινε συστηματικὴ διαρκέσασα τρεῖς ἡμέρας. Κατὰ τὴν προκήρυξιν τοῦ σουλτάνου τὰ βαρβαρικὰ στίφη δὲν ἀφῆκαν παρὰ τὰ τεῖχη καὶ τὰς οἰκοδομὰς.

Τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας τῆς ἀλώσεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὁ Μωάμεθ. Μετέβη κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης προσηυχήθη. Ἐποιοτε ὁ ναὸς μετετράπη εἰς τζαμίον ὡς καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο διέταξε νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ πτώματα διὰ νὰ εὑρεθῇ ὁ νεκρὸς τοῦ βασιλέως. Ὁ μέγας νεκρὸς ἀνευρέθη ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν ἀετοφόρων ἐρυθρῶν πεδίλων. Ὁ Μωάμεθ διέταξε τότε ἡ μὲν κεφαλὴ αὐτοῦ νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ κίονος πρὸς ἐπίδειξιν, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ.

Ποῦ ἐτάφη ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ εἶναι ἀγνωστον. Ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι ὅτι ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (Γκιουλ τζαμί). Ὅπουδῆποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ὁ τάφος του, τὸ ὄνομά του εἶναι βαθειὰ χαραγμένον εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἑλληνισμὸς θὰ εἶναι ἔσαι εὐγνώμων πρὸς αὐτόν, διότι ὡς γνήσιος ἀντιπρόσωπός του ἔπασεν ἡρωϊκῶς.

4. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία κατελύθη. Ὅλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ Μωάμεθ κατέλυσε καὶ τὸ ἐν Πελοποννήσῳ κράτος τῶν Παλαιολόγων καὶ τὸ

φραγκικὸν δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Βραδύτερον δὲ οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον καὶ ὅλας τὰς χώρας καὶ νήσους τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὡστε ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι πλὴν τῶν Ἰονίων νήσων περιῆλθον ὀριστικῶς εἰς χεῖρας τῶν Τοῦρκων.

Ἄλλ' ἂν μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατελύθη ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἐξωλοθρεύθη. Τοῦναντίον. Ἦδη ἐν ᾧ ἀκόμη ἡ Κωνσταντινούπολις ἀγωνιᾷ καὶ τὸ ἔθνος εὐρίσκεται εἰς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς, ἐξεγείρεται πολὺ ἰσχυρότερον παρὰ πρὶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνικὸν αἶσθημα καὶ τὸ ἔθνος λαμβάνει πολὺ μεγαλυτέραν συνείδησιν τοῦ μεγαλείου του καὶ τοῦ προσρισμοῦ του. Ὁ Κωνσταντῖνος διὰ νὰ παρορμήσῃ τοὺς προμάχους τῆς βασιλευούσης νὰ ἀγωνισθοῦν γενναίως ὀνομάζει αὐτοὺς ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν Πόλιν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ ἄφ' οὗ ἔπεσεν ἡ Πόλις, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὴν πεποίθησιν, ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἀνορθώσεως τοῦ Ἑθνους. Τοῦτο δεικνύουν τὰ δημοτικὰ ἄσματά του, οἱ θρηνοὶ, μὲ τὰ ὁποῖα ἐθρήνησε τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως. Τοῦτο δεικνύουν αἱ διάφοροι παραδόσεις περὶ τῆς τελευταίας λειτουργίας, περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ κλπ. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων ἀντὶ νὰ ἐκλίπῃ ἐγίγαντώθη. Τὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας ἐσφυρηλάτησαν τὸ ἔθνικὸν αἶσθημα. Μὲ αὐτὸ δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἄφ' οὗ ἐπὶ αἰῶνας ἐταλαιπωρήθη, ἐβασανίσθη ἀλλὰ καὶ εἰργάσθη καὶ ἠγωνίσθη, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ θραύσῃ τὰς ἀλύσεις του.